

**Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta**

Bakalárska práca

Mária Medvecová

Život na slovenskej dedine v 19. Storočí

Life in the Slovak village in the 19th century

Praha 2011

Vedúci práce: Prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.

POĎAKOVANIE

Touto cestou by som sa chcela poďakovať školiteľovi mojej bakalárskej práce Prof. PhDr. Jiřímu Štaifovi, CSc. za jeho cenné rady, odborné vedenie a metodickú pomoc, ktorú mi poskytol pri jej vypracovávaní.

VYHLÁSENIE

Vyhlasujem, že som bakalársku prácu vypracovala samostatne, citovala som všetky použité pramene a literatúru a práca nebola použitá v rámci iného vysokoškolského štúdia či k získaniu iného alebo toho istého titulu.

V Prahe dňa 13. mája 2011

.....

podpis

ABSTRAKT

Práca zachytáva tradičný spôsob života na Slovenskej dedine v 19. storočí. Zobrazuje hlavne postavenie človeka v rodinnom a spoločenskom živote na dedine. Z historického hľadiska sleduje zmeny, ktoré nastali v dedinskej spoločnosti po rozpade feudálneho systému na kapitalistický a viedli tak k prevratom v tradičnom živote vidiečanov. Hlavná časť práce je zameraná na opis tradícií, zvykov a iracionálnych povier, ktoré sa spájali s najdôležitejšími fázami života človeka, a to s narodením, detstvom, mladosťou, svadbou a smrťou. Snaží sa pritom zachytiť aj premeny, ktoré ovplyvnili zaužívané tradície s nástupom kapitalizmu.

Kľúčové slová: Tradície, Zvyky, Rodina, Slovensko, 19. storočie, Dedina, Spoločenstvo

ABSTRACT

This work centers on the traditional way of life in a Slovak village in the 19th century. It primarily shows the position of people in the family and the community life of the village. From a historical perspective, the work follows the changes that occurred in village society after the collapse of the feudal system and the transition to a capitalistic one which led to changes in the traditional life of the villagers. The main part of this work aims to describe the traditions, customs and irrational superstitions associated with the major phases of human life such as birth, childhood, youth, marriage and death. At the same time, it also tries to capture the transformation with the rising of capitalism that influenced well established traditions.

Key words: Tradition, customs, family, Slovakia, 19th century, village, community

OBSAH

1 ÚVOD.....	7
2 SLOVENSKO V 19. STOROČÍ.....	15
3 ŽIVOT NA DEDINE.....	26
3. 1 Tradičná rodina	27
3. 2 Dedinské spoločenstvo	30
3. 3 Duchovný život.....	32
3. 4 Obchod a jarmoky.....	34
4 KOLOBEH ŽIVOTA	37
4. 1 Narodenie dieťaťa	37
4. 1. 1 Tehotenstvo a pôrod.....	37
4. 1. 2 Krst a šestonedelie	40
4. 2 Detstvo	42
4. 2. 1 Škola	43
4. 2. 2 Dedinský učiteľ.....	48
4. 3 Mladosť.....	51
4. 3. 1 Spoločenský život mládeže.....	52
4. 3. 2 Výber partnera	55
4. 4 Svadba.....	57
4. 4. 1 Prípravy na svadbu	59
4. 4. 2 Svadobná hostina	62
4. 5 Smrť a pohreb	65
4. 5. 1 Úkony pri smrti.....	66
4. 5. 2 Pohreb	68
5 ZÁVER.....	71
6 POUŽITÁ LITERATÚRA	76

ZOZNAM SKRATIEK

SAV – Slovenská akadémia vied

SNKLHV – Štátne nakladateľstvo krásnej literatúry, hudby a umenia

SPN – Slovenské pedagogické nakladateľstvo

sv. – svätý

VEDA – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

1 ÚVOD

Bohatstvo krajiny nespočíva iba v jej prírodných zdrojoch či v jej ekonomickom produkte, ale tvorí ho aj sila a charakter jej obyvateľstva, ktoré pochádzajú z jeho obyčajov, zvykov, tradícií a predovšetkým z jeho bohatej histórie. Slovenský ľud bol vo svojich dejinách skúšaný a prešiel veľmi ťažkým vývojom. Ale vždy si zachoval nesmiernu krásu vo svojej kultúre, umení a zvykosloví.

Cieľom tejto práce je zachytenie životného cyklu života človeka na dedine v 19. storočí z historického hľadiska a tým zachovanie informácií pre ďalšie generácie. Práca sleduje najmä etapy v živote jednotlivca, pre ktoré bolo v danom období typické zachovávanie tradičných obradov a zvykov, prostredníctvom ktorých si dedinčania medzi sebou vytvárali sociálny svet. Bol uprednostnený výskum vidieckej pospolitosti pred mestskou, pretože v danom období žila väčšina Slovákov na dedine, zatiaľ čo mestá prekypovali maďarskou a nemeckou národnosťou a inou etnickou rôznorodosťou. Zámerom v práci bolo opísať tradičné slovenské zvyky a obrady, ktoré sa zachovali vo všetkých regiónoch Slovenska. Oblastne charakterizované sú iba najvýraznejšie z nich. Z hľadiska histórie je dôležité sledovať zmeny, ktoré boli spôsobené prechodom od feudalizmu ku kapitalizmu, a ich dopady na tradičný život dedinského človeka.

Hlavná časť práce je rozdelená na tri kapitoly. V prvej, pod názvom *Slovensko v 19. storočí*, je zachytený postupný historický vývoj Slovenska s dôrazom na medzníky, ktoré mali priamy alebo nepriamy vplyv na život dedinského ľudu. Prvá časť je venovaná postaveniu slovenského roľníka za obdobia feudalizmu a následne je v kapitole opísaná postupná zmena systému na prechod ku kapitalizmu. Zaujímavé je sledovať aké zmeny priniesol tento dôležitý okamih v dejinách života dedinskej spoločnosti, či sa zlepšilo postavenie a životná úroveň slovenských roľníkov po oslobodení z poddanstva.

Druhá kapitola - *Život na dedine*, zachytáva spoločenský život vidiečanov, to ako sa dedinská pospolitosť postupne vyvíjala do podoby, ktorá existovala v 19. storočí. Kapitola opisuje rodinné a sociálne vzťahy a spolunažívanie občanov. Aké bolo postavenie jednotlivých členov v hierarchii spoločnosti a v rodine? Aké práva mali jednotliví členovia, poprípade čo bolo považované za morálne prípustné, a čo sa naopak trestalo? To boli otázky, ktoré je potrebné v tejto práci výskumom zodpovedať. Je tu načrtnutá tradičná viera dedinčanov v silu ako v pohanských, tak v kresťanských obradov. A napokon, v poslednej

podkapitole sú opísané tradičné jarmoky a trhy – miesta, na ktorých sa dedinská spoločnosť stretávala a otvárala sa vonkajším vplyvom mimo svojho chotára.

Tretia, najobširnejšia kapitola podrobne opisuje zvyky, poverky a spoločenské tradície, ktorými musel obyvateľ dediny prejsť v jednotlivých etapách svojho života, aby sa zaradil medzi členov spoločenstva, ktorí prislúchali jeho veku a postaveniu. Prostredníctvom opisu týchto dôležitých medzníkov práca sleduje životný cyklus človeka na dedine. Kapitola má päť podkapitol, pričom každá z nich charakterizuje iné obdobie života: *Narodenie dieťaťa*; *Detstvo*; *Mladosť*; *Svadba a Pohreb*. Pri výskume je potrebné sa zamerať aj na zvýraznenie diferencií v obradoch a tradíciách, ktoré boli charakteristické pre 19. storočie a na dnešného čitateľa môžu pôsobiť viac-menej absurdne. Ako silná bola iracionálna viera v silu vykonávania magických obradov a povier? Hlavne pri dôležitých medzníkoch života, akými sú príchod človeka na svet, výber partnera, svadobné obrady a poverky spojené s odchodom človeka do záhrobia, pri ktorých je výrazný vplyv emocionálneho prežitku. Ako sa vyvíjal spoločenský život mládeže? Akou formou si vybrali partnerov a prejavovali vzájomné sympatie? Toto je len zopár z množstva otázok, ktoré práca sleduje. V podkapitole detstvo je aj načrtnutá problematika slovenského školstva, ktoré prešlo v danom období rozsiahlym vývojom. Vyzdvihnuté je aj postavenie dedinského učiteľa, jeho povinnosti, možnosti rozvoja a závislosť od dedinského spoločenstva.

Motiváciou k vypracovaniu tejto práce bola aj slovenská realistická literatúra autorov z druhej polovice 19. storočia. Práve v tomto období bolo vidiecke spoločenstvo hlavnou témou krásnej literatúry, keďže väčšina spisovateľov pochádzala z tohto prostredia. Skutočnými klenotmi chápania myšlienkového sveta ľudí na dedine sú diela od Jozefa Gregora Tajovského, Boženy Slančíkovej-Timravy, Martina Kukučina a Terézie Vansovej. Napriek hodnotnému zachyteniu problematiky vzťahov tieto diela netvorili základ bakalárskej práce, ale poslúžili ako sonda do pochopenia života, vzťahov, myslenia a možností individuálneho rozvoja vidiečanov 19. storočia.

Hlavným zdrojom informácií o obradoch a tradíciách bolo dielo slovenského folkloristu Pavla Dobšinského *Prostonárodné obyčaje, poverky a hry slovenské*. Kniha má dve časti. V prvej z nich Dobšinský prostredníctvom ukážok, zvykov, povier a obyčají podrobne opisuje jednotlivé fázy života slovenského ľudu od narodenia až po smrť. V tejto časti pridáva aj kapitoly o spoločensko - rodinnom, hospodársko - remeselníckom, a občiansko - obchodnom živote. V druhej časti knihy autor opisuje ľudové hry, ktoré dedinčania hrávali v jednotlivých ročných obdobiach. Autor nešpecifikuje zvyky podľa jednotlivých oblastí. Keďže žil a pôsobil v oblasti Gemera a Horehronia, je možné vychádzať z faktu, že tieto dva

regióny zrejme tvorili základ jeho práce. Ako zberateľ ľudových rozprávok, povestí a tradícií do svojich diel pridáva aj poznatky z iných oblastí, preto môžeme jeho dielo pokladať za zaujímavý zdroj informácií o tradičnom spôsobe života slovenského ľudu v 19. storočí.

Pozoruhodnou knihou, ktorá utvára osnovu tejto práce je tiež dielo *Národopisné a cestopisné obrazy zo Slovenska* od významnej českej spisovateľky Boženy Němcovej. K napísaniu tejto práce poslúžila publikácia z roku 1955, ktorá sa nachádza na stránkach mestskej knižnice v Prahe¹. Toto dielo patrí medzi skutočné klenoty. Predstavuje život slovenského ľudu z pohľadu cestovateľky a má možnosť si všímať aj nepatrné výnimky slovenskej národy. Kniha sa skladá z viacerých častí. V prvej z nich - pod titulom *Uhorské Mesto* - autorka detailne opisuje podrobnosti z hospodárskeho života, ako aj veľmi prínosnú charakteristiku povahových čŕt ľudu. Z druhej časti knihy – *Obrazy ze života slovenského – Domáci život* sú čerpané podnety k napísaniu tejto práce. Je tu podaný podrobný opis tradícií a zvykov, ktoré sa spájajú s najdôležitejšími medzníkmi v jestvovaní jedinca. Ďalšiu časť autorka venovala cestopisnému opisu jednotlivých oblastí. Knihu zakončila opisom hier, povestí a piesní, ktoré sama zozbierala. Němcová podáva informácie z oblastí, ktoré navštívila. Je to predovšetkým Novohradská stolica, Malohontské stolice, okolie Zvolenska a Gemeru. Ako skutočný profesionál sa nevyhýba ani charakterizovaniu špecifik ostatných regiónov Slovenska. V práci viackrát informuje čitateľa o odlišnostiach z oblasti horných regiónov, najmä Oravy, a taktiež zo života rusínskej národnosti na východnom Slovensku. Text je v práci preložený z češtiny do slovenčiny, pričom k presnému prekladu bol použitý *Průruční slovník jazyka českého* (Praha, 1935-1957).

Na vytvorenie kapitoly o svadbe poslúžil veľmi cenný prameň, ktorým je séria článkov *Slovenská svadba*, pravidelne uverejňovaná v dvoch ročníkoch periodika *Slovesné pohľady* z konca 19. storočia. Jedná sa o veľmi pozoruhodné dielo Krištofa Chorváta, slovenského zberateľa ľudových tradícií, ktorý opísal podrobný sled jednotlivých úkonov, zvykov a obradov slovenskej svadby.

Ďalšími prameňmi z oblasti diel slovenskej literatúry sú rovnako kniha *Pred Skúškou* od Martina Kukučina a zbierka Terézie Vansovej – *Do školy*. V nich autori poukazujú na problematiku zaostalosti slovenského školstva a obdobne na postavenie a povinnosti učiteľa v sedliackej pospolitosti. Na zaostalý postoj ľudu k potrebe výuky a zanedbávanie vyučovania upozorňuje Ľudovít Štúr vo svojom článku *Terajšie ľudu vyučovanie* uverejnenom v Slovenských národných novinách. Veľmi kritizuje skracovanie školského roka a dobu vyučovania kvôli príprave žiakov na špeciálne výročné slávnosti. Tento článok si čitateľ môže

¹ Dostupné na internete: http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/34/76/64/narodopis_slovensko.pdf. [citované 2011-03-10].

prečítať v publikácii Jozefa Mátaja – *Štúrovci a slovenská škola v prvej polovici 19.storočia*. Ďalším zaujímavým príspevkom k napísaniu práce bolo dielo *Ťapákovci* od Boženy Slančíkovej-Timravy. Autorka pripomína problematiku viacpočetných rodín a osobitne konfliktov, ktoré v nich vznikajú.

K téme života slovenskej dediny v 19. storočí sú významným zdrojom prekypujúcim množstvom informácií výskumy slovenských etnografov, a naopak, nejestvujú k nej takmer žiadne historické práce. Skvostom medzi týmito prácami je trojdielna kniha *Slovensko*. Jedná sa o obširne mnohozväzkové dielo viacerých významných slovenských vedcov etnografov, historikov a prírodovedcov. Celé dielo bolo vytvorené v prvej polovici sedemdesiatich rokov minulého storočia. Skladá sa z troch kníh: *Dejiny, Príroda a Ľud*. Práve druhá časť tretieho zväzku, ktorá je venovaná kultúre, poskytuje množstvo dôležitých informácií. Čitateľ sa v nej môže dočítať o hospodárstve, spoločnosti a kultúre slovenského ľudu. Na jej vytvorení sa podieľalo viacero význačných etnografov, vďaka ktorým sa čitateľ dozvedá o množstve zaujímavých poznatkov z oblasti hospodárstva, stravovania, odievania, staviteľstva, slovesnosti a o hrách slovenského ľudu. Konceptom tvorby tejto práce sú kapitoly *Spoločenský a rodinný život* od Boženy Fialovej a kapitola *Zvykoslovia a povery* od Emílie Horváthovej. Obe spisovateľky opisujú problematiku veľmi detailne, pričom naznačujú taktiež postupný historický vývoj od čias Slovanov, až po obdobie socializmu v Československu. Keďže sa jedná o etnografickú prácu, autorky si všímajú najmä spoločnosť na začiatku kapitalizmu, teda v druhej polovici 19. storočia, pretože poskytuje najväčší počet dokumentov o tradičnej kultúre Slovenska.

Dôležitým zdrojom pri výskume problematiky a života na dedine v 19. storočí bolo aj dielo *Tradičie slovenskej rodiny*, ktorú zostavila Marta Botíková. Kniha bola vydaná v roku 1996 a poskytuje množstvo informácií o rodinnom a spoločenskom živote tradičného slovenského ľudu. Publikácia je citovaná takmer vo všetkých častiach bakalárskej práce. Najviac informácií bolo čerpaných z príspevku od Kornélie Jakubíkovej – *Rodinné obyčaje*, poznatky z ktorého boli využité v podkapitolách - *Narodenie, Svadba a Pohreb*. Rovnako aj časti *Rodina a dedina* a *Rodinné formy na Slovensku* od Soni Švecovej poskytli množstvo pozoruhodných informácií ku kapitole *Život na dedine*. A napokon aj ďalšie príspevky *Premeny v živote člena rodiny* od Soni Švecovej, ktoré boli inšpiráciou k napísaniu úvodných slov do podkapitoly *Detstvo*.

Cenným prameňom k výskumu dejín Slovenska v 19. storočí je prvá časť knihy *Kronika Slovenska: Od najstarších čias do konca 19. storočia*, ktorú zostavil Dušan Kováč. Kronika obsahuje kvantum dôležitých historických medzníkov a rovnako aj informácií o

významných historických osobnostiach. Obsiahlou knihou sú aj *Dejiny Slovenska na ceste k sebauvedomeniu* od Antonína Špieza. Sú v nej obsiahnuté obširne poznatky o vývoji slovenského národa od prvých historických zmienok, pričom podstatná časť knihy sa venuje práve 19. storočiu. Na záver každej kapitoly sa autor venuje hospodárskemu vývoju, pričom ponúka aj množstvo prelomových zmien vo vývoji slovenského hospodárstva, ktoré poslúžili k napísaniu bakalárskej práce.

Špeciálne oblasť hospodárstva prešla v danom období výraznou zmenou prechodu od feudalizmu ku kapitalizmu, preto práca sleduje aj postupný hospodársky rozvoj a dôsledky, ktoré priniesli do spoločnosti. Zaujímavé údaje vo výskume poskytujú Jozef Barták vo svojom článku *Vývin poľnohospodárskych pomerov po dosiahnutí osobnej slobôd*, a Roman Holec v príspevku *Slovenský sladovnícky jačmeň ako exportný artikel v rokoch 1848 - 1918*. Keďže cieľom práce nie je sledovanie hospodárskych zmien, ale zameranie sa len na najvýraznejšie prelomy ovplyvňujúce život človeka na dedine, práca sa orientuje na iné oblasti. Jednou z nich je sféra zdravotníctva, ktoré prešlo v 19. storočí výrazným vývojom. Množstvo informácií o tomto postupnom vývoji priniesla Márie Bokesová – Uherová vo svojom diele *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Ďalšou zmenou, ktorá poznačila život človeka v 19. storočí je prevrat spojený s nástupom železničnej dopravy. Zdrojom k informáciám o jej vývoji je internetová stránka venovaná železniciam Slovenskej republiky. Je zaujímavá tým, že autori sa v nej zaoberajú okrem technického vývoja a prevádzky aj sociálnymi záležitosťami.

Druhá kapitola hlavnej časti práce načrtáva tradičný spôsob života. Veľa podnetov nám podáva slovenská etnografka Soňa Švecová, ktorá vo svojich dielach podáva ako sociálny, tak aj psychologický pohľad na zabehané mravy ľudí na vidieku. Pútavým príspevkom je jej článok *Rodinné a majetkové delenie v ľudovom bývaní* a rovnako aj dve kapitoly *Rodinné formy na Slovensku* a *Rodina a dedina*, ktorými prispela k vytvoreniu knihy *Tradicie slovenskej rodiny*. Ďalším významným zdrojom je už spomínaná kniha *Slovensko*, konkrétne časť *Spoločenský a rodinný život* od Boženy Fialovej. Ona si okrem iného všimá aj spoločenskú hierarchiu na dedine. Zaoberá sa spoločnou výchovou detí a dozeraním na morálku mládeže. Prínosné sú aj jej poznatky o voľbe richtára a všeobecnom spôsobe dodržiavania právnych a morálnych zákonov. Rodinnú hierarchiu, ktorá sa dodržiavala najmä počas stolovania a pri delení majetku sa podarilo zachytiť Jánovi Botíkovi v jeho príspevku *Geografické, kultúrno-spoločenské a interetnické súvislosti ľudovej architektúry*.

Poznatky k podkapitole *Duchovné tradície* pochádzajú zo zbierok *Kult a živly* a *Kult svätých pohanské hody*, ktoré zostavila Ľudmila Tarcalová. Základný zdroj informácií o

pohanských – slovanských zvykoch pretrvávajúcích na vidieku poskytuje príspevok od Silvie Letavajovej *Kult Zeme*. Autorka v ňom opisuje zvyky, ktoré sú spojené najmä so zvýšením úrodnosti, akými sú rituály späté s obradovým zahájením žatvy, zvykmi erotického charakteru, ktoré majú posilniť úrodnosť a s obradmi zamedzujúcimi škodlivému vplyvu nečistých predmetov po smrti či narodení človeka. Ďalšie poznatky sú z príspevku Evy Večerkovej - *Strom v lidové víre a obyčajích* a Jána Olejníka - *Prežitky staroslovanského boha Perúna vo folklórnom odkaze podtatranského ľudu*. Rovnako cenným materiálom je zbierka slovenských a českých etnografov s titulom *Mágie a Náboženství*.

Jednou z obširnejších štúdií o tradičných jarmočných slávnostiach je článok od Ľubice Falťákovéj - *Trhy a jarmoky na Slovensku v minulosti a ich miesto v ľudovej kultúre*, ktorý bol uverejnený v Slovenskom národopise v roku 1982. Autorka v ňom uverejňuje množstvo údajov, akými sú napríklad kmitočet konaní a vzdialeností jednotlivých jarmokov. Zvýrazňuje vplyv hospodárskych prevratov v druhej polovici 19. storočia, ktoré viedli k postupnému znižovaniu počtu týchto trhov. Rovnako zaujímavým materiálom k danej problematike je zbierka *Remeslo a jarmok na Slovensku* z roku 1989, v ktorej sú uverejnené príspevky viacerých slovenských etnografov a historikov, pričom prevažná časť je orientovaná na východné Slovensko. Cenným dokumentom je dielo od Andreja Gica *Tradičné rómske remeslá a mágia na jarmokoch*, kde autor informuje čitateľa o tejto temperamentnej národnosti a jej nezastupiteľnej úlohe pri poskytovaní výnimočnej zábavy na jarmokoch.

Informácie o zvykoch a tradíciách spojené s narodením dieťaťa boli čerpané najmä z príspevku od Kornélie Jakubíkovej - *Rodinné obyčaje* a Boženy Fialovej v časti *Spoločenský a rodinný život*. Neobyčajné poznatky poskytlo dielo *Voda v rodinných obyčajoch* od slovenskej etnografky Katky Zajicovej-Nádaskej. Autorka uvažuje o hlbokom pridružení sily k vode a o jej magických účinkoch. V práci poslúžili najmä informácie o obrade, ktorý sa spájal s prvým kúpeľom novorodenca, a okrášľujúcich účinkoch vody na mladého človeka.

V úvodnej časti podkapitoly *Detstvo* sa práca venuje opisu vývinových štádií dieťaťa, ktoré súvisia s osvojovaním si jeho prvých povinností, keď sa zarad'ovalo do rodiny, taktiež sa venuje opisu tradičných obradov, ktoré sa spájali so vstupom do vyššej - učeneckej fázy detstva. Za základ poslúžila opäť kniha *Tradície slovenskej rodiny* v kapitole *Premeny v živote člena rodiny* od Soni Švecovej. Hlavným cieľom tejto kapitoly však bol výskum úrovne slovenského školstva v danom období a jeho postupný rozvoj. Akým spôsobom boli deti vyučované? Kto mohol vykonávať funkciu učiteľa a aké povinnosti sa s ňou spájali? A hlavne spôsob výuky, prostriedky výchovy a samotný priebeh školského roka.

Základné údaje poskytol príspevok *Škola, učiteľ a žiacke zvyky na slovenskej dedine v druhej polovici 19. storočia a prvej polovici 20. storočia* od Zity Škovrierovej obsiahnutý v zbierke *Zvyky a obyčaje socioprofesionálnych skupín*, ktorú zostavila Ľudmila Tarcalová. Autorka tu veľmi podrobne vykresľuje spôsob výuky, výber učiteľov a ich povinnosti. Okrem základných historických nariadení, ktoré viedli k zavedeniu povinnej školskej dochádzky, sa zaoberá aj angažovaním sa dedinskej pospolitosti v zbierkach pre učiteľa či formou kúrenia v zimných mesiacoch. Veľmi cenné informácie podáva o tradičnom školskom roku na dedine a kvalitách samotného vyučovania.

K téme boli využité aj znalosti z diela *Štúrovci a slovenská škola v prvej polovici 19. storočia* od Jozefa Mátaja z roku 1960. Kniha ponúka množstvo informácií o zaostalom spôsobe slovenského školstva a o množstve zaužívaných tradícií, ktoré samotnú výuku na dedine spomaľovali. Zameriava sa najmä na osudy generácie štúrovcov, pričom autor pridáva aj články, ktoré členovia publikovali poukazujúc na zaostalosť slovenského školstva a potreby jeho rozvoja. V práci boli čerpané úryvky z knihy *Národní školy a jejich stav i působení* od Tomáša Hroša a Štefana Homoly v jeho článku *Učitel nemá byť spolu i dedinský notár*; a taktiež množstvo zaostalých tradícií, ktoré obmedzovali výuku v článku *Terajšie ľudu vyučovanie* od Ľudovíta Štúra v Slovenských národných novinách.

V podkapitole *Mladosť* podstatné poznatky poskytla publikácia *Rok vo zvykoch nášho ľudu* od Emílie Horváthovej. V knihe autorka opisuje tradičný dedinský rok s jeho zvykmi a obradmi vo vidieckom spoločenstve. A to najmä tradície spojené s takzvanými „*stridžiemi dňami*“, ako ich autorka nazýva. Práca sa zaoberá hlavne sviatkom sv. Ondreja a sv. Lucie, patrónky čarodejníc, kedy si dievčatá veštia svojho budúceho partnera. Taktiež opisuje aj príchod leta, ktorý sa spája so zvykmi stavania prvých májov a magickej svätajánskej noci, ktorú slávi predovšetkým mládež. Zaujímavý pohľad na problematiku podáva kniha *Pramene k tradičnej duchovnej kultúre Slovenska* od dvojice autorov Milana Leščáka a Viery Feglovej. Samotná publikácia je koncipovaná pútavou formou dotazníkov, ktoré boli vyplnené učiteľmi v 136 slovenských obciach v roku 1939. Jednalo sa najmä o podrobný opis zvykov a obradov v jednotlivých dedinách. K práci poslúžili predovšetkým obrady spojené s výstavbou prvých májov, ktoré sa v istých oblastiach dodnes zachovávajú.

Zvykmi a tradíciami slovenských svadieb sa obzvlášť zapodieva slovenská etnografka Kornélia Jakubíková. Základné informácie o dejinách a význame tradícií opísala v zbierke *Slovenské svadby*, ktorú zostavil Milan Leščák z *Dotazníkov Matice Slovenskej* z roku 1942. Napriek tomu, že sa jedná o orálnu históriu z 20. storočia, Jakubíková napísala ku komplexu originálny zovšeobecňujúci úvod zaoberajúci sa potrebou a zmyslom tradícií, ktoré

pretrvávajú už niekoľko desaťročí vo viacerých regiónoch Slovenska. Osobitne sa jej príspevok venuje základným historickým medzníkom, ktoré poznamenali tradičnú kultúru slovenských svadieb.

Pri výskume o priebehu tradičných slovenských pohrebov je neoceniteľnou kniha *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku*. Jedná sa o zbierku prác viacerých slovenských etnografov. Veľmi prínosný je úvodný príspevok od Margity Jágerovej, v ktorom autorka opisuje historický vývoj pohrebného ceremoniálu po jeho súčasnú podobu. Podáva aj podrobný chronologický opis rituálov, ktoré sa spájali s odchodom zomrelého. Mimoriadne zaujímavou knihou je dielo *Cintoríny na Slovensku* z roku 1972 od znamenitého slovenského etnografa Rudolfa Bednárika. V prevažnej časti sa autor zameriava najmä na výskum náhrobkov na cintorínoch, v práci je vyzdvihnutá stať o výstave krížov. Iba okrajovo sa Bednárik venuje vývoju cintorínov a vzťahu ľudu k ich udržiavaniu, ako aj prastarej slovanskej viere vo vtákov a v stromy ako pôvodné sídla duší človeka.

2 SLOVENSKO V 19. STOROČÍ

Územie Slovenska patrilo v 19. storočí pod Uhorsko. Rozprestieralo sa v jeho severnej časti a táto oblasť sa nazývala Horné Uhry. Uhorské kráľovstvo, ktoré sa celkovo skladalo z viacerých oblastí, mocensky spadalo pod vládu rakúskych Habsburgovcov. Napriek rakúskej nadvláde si Uhorský snem zachoval rozsiahle právomoci a viaceré cisárske nariadenia sa nevzťahovali na oblasť Uhorska, čím si šľachtici udržali slobodu. Vrcholom politických snáh Uhorského snemu bolo rakúsko-uhorské vyrovnanie v roku 1867, čím sa v politickej oblasti z Uhorska stal rovnocenný partner Rakúska. Ríša Habsburgovcov sa tak rozdelila na dve oblasti: Predlitavsko a Zalitavsko, pričom každá oblasť mala svoj vlastný parlament. Spájala ich osoba cisára, ministerstvo zahraničia, vojny a financií. V dôsledku tohto vyrovnania sa prehlbovali rozdiely medzi priemyselne výkonnejšou oblasťou Predlitavska a zaostávajúcou poľnohospodárskou oblasťou Zalitavska. Uhorskí šľachtici vďaka svojej slobode a privilégiám neboli nútení v krajine rozvíjať obchod a priemysel. V dôsledku toho sa z Uhorska stala najzaostalejšia oblasť Rakúskej monarchie.

Uhorsko bolo správne rozdelené na politické celky - župy². Oblasť Horných Uhier zahŕňala desať celých a šesť ďalších žúp, ktoré do nej čiastočne zasahovali. Všetky tieto celky boli spravované šľachticmi,³ prevažne maďarského pôvodu. Títo dane neplatiaci šľachtici tvorili celkovo až 20 % obyvateľstva a vlastnili dokopy 80 % pôdy.⁴ V dôsledku ich nadvlády bola popri úradnom jazyku – latinčine, bežne na dvore a úradoch používaná aj maďarčina. Počet obyvateľov Uhorska slovenskej národnosti uvádza vo svojej knihe Anton Špiezs: „Slovákov bolo v roku 1846 v celom Uhorsku 1 722 500, na dnešnom Slovensku 1 238 000.“⁵ Údaje o počte rozličných slovenských rodín uvádza Ján Botík: „V roku 1828 žilo na

² Pôvodne bolo Uhorsko správne rozdelené na územné celky – stolice, ktorým predsedali župani a spravovali ich šľachtou volení podžupani. V 18. storočí cisár Jozef II. v snahe o obmedzenie právomocí uhorskej šľachty zaviedol nové administratívne celky - dištrikty, ktoré stáli nad stolicami a spravovali ich už štátni zamestnanci – úradníci. Slovensko zahŕňalo šesť dištriktov, pričom tri z nich zasahovali do územia iba čiastočne. Ďalšia reorganizácia správy nastala v období Bachovho absolutizmu. Na Uhorsko sa vzťahovalo druhé Geringerihovo provizórium, podľa ktorého bolo územie správne rozdelené na päť dištriktov. Tie sa delili na župy, a župy na okresy. Župy svojou rozlohou takmer pokrývali územia bývalých stolíc. Ale zatiaľ čo stolice boli samosprávne celky spravované šľachticmi, župy boli štátne útvary, ktoré politicky a administratívne riadili štátni komisári. Posledná reorganizácia správy Uhorska v 19. storočí nastala po Rakúsko-Uhorskom vyrovnaní. Zaviedli sa len minimálne zmeny, pričom hlavný župan sa stal štátnym úradníkom, ktorý bol podriadený uhorskému ministrovi vnútra. In KOVÁČ, Dušan. *Kronika Slovenska: od najstarších čias do konca 19. storočia*. Bratislava : Fortuna Print, 1998.

³ Hierarchia šľachticov v Uhorsku – zeman (nižšia šľachta), gróf (vyššia šľachta).

⁴ HAJČÍK, Gusto. Roľnícke povstanie na východnom Slovensku R. 1831. *Český Lid*. 1951, roč.6, č. 11 - 12, s. 279.

⁵ ŠPIESZ, Anton. *Dejiny Slovenska na ceste k sebauvedomeniu*. Bratislava : Perfekt, 1992. s. 69.

slovenskom vidieku 140 tisíc poddanských a 138 tisíc želiarskych⁶ rodín, teda skoro polovicu dedinského obyvateľstva tvorili bezzemkovia.⁷ Keďže klasická rodina mala viacero členov, tak z výpočtov vychádza, že väčšiu časť slovenského obyvateľstva tvorili drobní sedliaci, alebo bezzemkovia, ktorí museli povinne pracovať na panskom. A celý ich majetok - pôda, bol prenajatý u pána, pričom prenájom si museli povinne odpracovávať.

Vzťah zemepánov⁸ a roľníkov v Horných Uhrách pozorovala na svojich cestách aj Božena Němcová, ktorá podrobnejšie opisuje množstvo vykonanej práce a podiely, ktoré museli poddaní odrobiť pre svojho zemepána: „*Roboty mal každý sedliak 104 dní, alebo s prietahom 52 dní, počítajúc deň od východu slnka do západu slnka. Počas žatvy sa robotné dni zdvojnásobili; za každý zanedbaný deň platil sedliak 10 Kr., s prietahom 20 Kr.,...*

Mimo robotu musel každý sedliak odvádzať zo všetkého obilia, sena a vína deviaty diel pánovi a desiaty biskupovi.“⁹ Celý systém fungoval na zastaranom stredovekom spôsobe zásobovania šľachty, ktorá sa mala starať len o bezpečnosť svojich poddaných, ako to aj ďalej uvádza Božena Němcová: „*Šľachtic neplatil žiadnu daň a nemal iné povinnosti, než v čase nebezpečenstva vlast' hájiť.*“¹⁰ A rovnako pán mal aj prvoradé právomoci: „*Len pán staval jatky, hostince, krčmy, a dával do prenájmu. Koho pán nechcel, nemusel na svojom grunte trpieť, a každý, kto prišiel, musel sa u pána hlásiť. Všetky grunty v jednom chotári patrili pánovi a boli rozdelené na urbariálne (vidiecke) a na kúrie.*“¹¹

Už začiatkom 19. storočia sa časť šľachty Uhorska snažila prejsť na továrenský spôsob výroby, čím boli zaťažovaní poddaní vyššími, dovedy neexistujúcimi, dávkami. Zvyšovali im počet povinných robotných dní alebo vyvlastňovali poddaných z pôdy. V dôsledku týchto zmien vypuklo na východnom Slovensku v júli 1831 roľnícke povstanie. „*Vlna nepokojov sa čoskoro rozšírila do vyše 150 obcí na Spiši, v Šariši a Zemplíne.*“¹² Povstanie nemalo vodcu, preto bolo ľahko porazené rakúskou armádou. Avšak páni si uvedomili dôsledky svojich činov a vzrastajúcu moc poddaných a začali zavádzať prvé ústupky: „*Snem prijal v roku 1832 - 1836 urbárny zákon, ktorý znamenal čiastočné uľahčenie neznesiteľného útlaku (slobodu*

⁶ Želiarsky - bezzemkový

⁷ BOTÍK, Ján. Geografické, kultúrne - spoločenské a interetnické súvislosti ľudovej architektúry. In *Ludová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie*, ed. BOTÍK, Ján. Bratislava : Academic Electronic Press, s.r.o., 1998. s. 68.

⁸ Zemepán – za feudalizmu bohatý veľkostatkár (obyčajne príslušník šľachty), ktorému patrila pôda a poddaní. In *Slovník slovenského jazyka*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959 – 1968.

⁹ NĚMCOVÁ, Božena. *Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska*. Praha : SNKLHU, 1955. s. 100.

Dostupné na internete: http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/34/76/64/narodopis_slovensko.pdf. [citované 2011-03-10]

¹⁰ Tamtiež, s. 100.

¹¹ Tamtiež, s. 99.

¹² KOVÁČ, Dušan. *Kronika Slovenska: od najstarších čias do konca 19. storočia*. Bratislava : Fortuna Print, 1998. s. 415.

*sťahovania, zrušenie niektorých poddanských dávok, minimálne zdanenie šľachty a iné).*¹³ Ako ďalej spomína Gusto Hajčík, šľachta vo svojich ústupkoch pokračovala: „*Z podobných dôvodov bol prijatý v roku 1839 až 1840 na sneme uhorskej šľachty ďalší zákon, podľa ktorého dostali všetci poddaní právo kupovať a držať pôdu a možnosť vykúpiť sa z roboty.*“¹⁴

Najväčším problémom v živote obyčajného roľníka v čase neslobody bol hlad. Na území Slovenska sa v prvej polovici 19. storočia objavilo viacero hladových katastrof. „*Hlad navštívil slovenské dediny v rokoch 1817 a 1818, keď mu v piatich východoslovenských stoliciach za obeť padlo asi 44 tisíc ľudí, na Orave od hladu v rokoch 1846 a 1848 zomrelo 3200 ľudí, v Šariši asi 32 tisíc, čo bola štvrtina tamojšieho obyvateľstva.*“¹⁵ Hladomor sa neskôr opakoval na jar 1847 v horských a podhorských oblastiach (Orava) a neskôr v roku 1853 v oblastiach východného Slovenska. „*Hladomor sprevádzaný rôznymi epidémiami si vyžiadal tisícky mŕtvych. Obrovské rozmery nadobudlo tuláctvo, žobráctvo a roľníctvo. Masovým javom sa opäť stalo vysťahovalectvo do úrodnejších oblastí Uhorska, najmä do Pešti a Banátu.*“¹⁶

V prvej polovici 19. storočia sa v Európe šírila výstavba novej, rýchlejšej formy dopravy - železnica. Ani rakúska monarchia v tejto novinke nezaostávala: „*V roku 1837 sa začala stavať prvá európska železničná magistrála. Bola ňou Severná železnica cisára Ferdinanda, spájajúca Viedeň cez Břeclav a Přerov s Krakovom v dnešnom Poľsku. Výstavba tejto železnice sa stala potenciálnym ohrozením trhu poľnohospodárskeho tovaru a dreva zo západného Slovenska. Preto bola v roku 1836 založená v Bratislave akciová spoločnosť 17. miestnych obchodníkov a veľkostatkárov, ktorá sa rozhodla postaviť konštrukčnú železnicu, spájajúcu päť kráľovských miest medzi Bratislavou a Trnavou.*“¹⁷

S vývojom železničnej dopravy vznikalo množstvo nových pracovných príležitostí. Boli to hlavne profesie v dopravnej komerčnej a technickej oblasti. Avšak táto forma dopravy bola úplnou novinkou v odbore, v ktorom nemal nikto skúsenosti. Uplatnenie tu nachádzali obyčajní robotníci: „*Železničiari pre nižšiu službu sa vyberali najčastejšie spomedzi pracovníkov pracujúcich pri výstavbe železnice. Pracovali 14 i viac hodín denne a za svoju prácu dostávali relatívne nízku mzdu.*“¹⁸ Okrem iného pracovalo sa aj v nedeľu a vo sviatky.

¹³ HAJČÍK, Gusto. Roľnícke povstanie na východnom Slovensku R. 1831. *Český Lid*. 1951, roč. 6, č. 11-12, s. 278.

¹⁴ HAJČÍK, Gusto. Roľnícke povstanie na východnom Slovensku R. 1831. *Český Lid*. 1951, roč. 6, č. 11 - 12, s. 278.

¹⁵ ŠPIESZ, Anton. *Dejiny Slovenska na ceste k sebauvedomeniu*. Bratislava : Perfekt, 1992. s. 69.

¹⁶ KOVÁČ, Dušan. *Kronika Slovenska: od najstarších čias do konca 19. storočia*. Bratislava : Fortuna Print, 1998. s. 443.

¹⁷ História železníc - Prvé železnice. Dostupné na internete: http://www.zsr.sk/slovensky/historia-zeleznic/prve-zeleznice.html?page_id=1273. [citované 2011-03-10].

¹⁸ Tamtiež.

Robotníci žili a pracovali v hrozných podmienkach, preto o túto prácu nebol veľký záujem: „Armádu budovateľov prvých železníc tvorili najbiednejšie vrstvy, pracujúce v odstrašujúcich podmienkach za minimálnu mzdu, bývajúce v primitívnych zemľankách a chatrčiach a tiahnuce za prácou z jednej železničnej stavby na druhú... Za takýchto okolností nemohlo byť o nijakom výbere ani reči. Vtedy zrejme vzniklo i dosť nelichotivé príslovie: „*Wer nichts ist und nichts kann, geht zur Post oder Eisenbahn*“ (Kto nič nie je a nevie nič, je v službách pôšt či železníc.).“¹⁹ Ich služba bola veľmi riskantná, preto popri výstavbe Severnej železnice bol cisárom Ferdinandom založený prvý penzijný fond.

Pretrvávajúci zaostalý spôsob vykorisťovania poddaných šľachtou sa pomaly začínal uvoľňovať. Hlavne v mestách sa šírili medzi vzdelancami myšlienky potreby osamostatnenia sa poddaných z rúk svojich zemepánov a tiež ľudí z národnostného útlaku iných veľmocí. Situácia v Európe prestala byť kontrolovateľná. Nastala Jar národov. Vlna revolúcií zasiahla na jar 1848 viaceré mestá Európy, medzi nimi aj Viedeň a Budapešť. Situácia sa doma a vo svete začala vyostrováť. Cisár Ferdinand bol nútený začať konať. „*O deň neskôr*“²⁰ uhorské stavy vyhlásili zákon o ukončení feudálnych pomerov, priznali poddaným pôdu, ktorú držali na základe urbára vypracovaného ešte za čias vlády Márie Terézie, zrušili privilégia príslušníkov šľachtického stavu a zrovnoprávnili všetkých obyvateľov krajiny pred zákonom.“²¹ Týmto spôsobom bolo definitívne zrušené nevoľníctvo. Otázka vykúpenia z poddanstva sa ale riešila ešte niekoľko rokov.

Významnú úlohu v dejinách Slovákov zohrala v čase revolúcie skupina vedená Ľudovítom Štúrom. Štúrovci sa snažili o vyzdvihnutie postavenia Slovenska v rámci Uhorského kráľovstva. Okrem splnenia národnostných požiadaviek, žiadali o zavedenie slovenčiny ako spisovného jazyka Slovákov a umožnenie štúdia a vydávania kníh v tomto jazyku. Slovenčinu ako oficiálny jazyk Slovákov vytvoril Ľudovít Štúr na základe stredoslovenských nárečí a spoločne s ostatnými národovcami ju spísali na fare v Hlbokom už vo februári 1843. Vrcholom činností štúrovcov v revolučnom období bolo organizovanie slovenských dobrovoľníckych armád, ktoré bojovali proti maďarskej armáde. Nakoniec však boli porazené a na vodcov povstania bol vydaný zatykač. Ich činnosť bola pozastavená a riešenie otázky svojbytnosti Slovákov sa zastavilo na niekoľko desaťročí.

Dňa 2. marca 1853 cisár vydal Patent o usporiadaní urbárskej poddanskej pôdy. „*Tento patent vyhlásil zrušenie urbárskych poriadkov. Uhorské župy boli rozdelené podľa*

¹⁹ História železníc - Prvé železnice – Personálne a sociálne záležitosti. Dostupné na internete: http://www.zsr.sk/slovensky/historia-zeleznic/prve-zeleznice/personalne-a-socialne-zalezitosti.html?page_id=1285. [citované 2011-03-10].

²⁰ Myslí sa revolúcia vo Viedni – 13.3.1948

²¹ ŠPIESZ, Anton. *Dejiny Slovenska na ceste k sebauvedomeniu*. Bratislava : Perfekt, 1992. s. 73.

akosti pôdy do 8. tried, z ktorých každá mala ešte tri podtriedy, iba ôsma mala dve. Náhrada bola stanovená podľa usadlosti od 300 - 700 zlatých.²² Náklady za úbytok škody, ktorá prechádzala do rúk roľníkom podľa tereziánskeho urbára, finančne hradil štát. „Úprava vlastníckych vzťahov bola spojená s komasáciou (scel'ovanie pozemkov) a segregáciou (oddelenie roľníckych podzemkov od zemepanských), pri ktorých sa často robili rozličné machinácie v neprospech roľníkov. Najčastejšie sa im ušla pôda najhoršej bonity. A hoci boli urbárske súdy bezplatné, advokátov si museli stránky platiť sami... Spolu s ďalším patentom o odškodnení bývalých zemepánov z roku 1854 umožnil nástup kapitalistických hospodárskych vzťahov aj na našej dedine.“²³ Takýmto spôsobom sa z väčšiny slovenského poddanstva stávali vlastníci pôdy, ktorí, ak chceli prežiť v rámci narastajúcej konkurencie na trhu, museli sa tiež kapitalisticky zapájať do hospodárstva svojimi produktmi.

Napriek narastajúcej vrstve súkromníkov ešte stále väčšinu pôdy vlastnila šľachta. Ako nás o tom informuje Peter Slavkovský: „V hornouhorských župách vlastnila šľachta 77,4 % poľnohospodárskej pôdy a len 22,6 % výmery bolo v držbe roľníckeho ľudu.“²⁴ Zemepanskú pôdu naďalej obhospodarovali roľníci, ktorí tak ostávali naďalej vo feudálnej závislosti. „Zákon o výkupe zmluvných poddaných a kuriálnych želiarov vyšiel až roku 1896, päťdesiat rokov po zrušení poddanstva. Výkupné tvorili desaťnásobok hodnoty ročných služobností odvádzaných panstvu.“²⁵ S ornou pôdou bolo spojené i spoluvlastníctvo urbárskych lesov a pasienkov. Ich veľkosť určoval zákon, ktorý nadobudol účinnosť v roku 1872. Tieto lesy a pasienky boli nedeliteľným vlastníctvom spoločností, ktoré mali vlastnú hospodársku samosprávu volenú celým členstvom.²⁶

V porevolučných rokoch sa v Uhorsku dostávala do popredia otázka vylepšenia zdravotníctva, ktoré bolo v tom čase na nízkej úrovni a vyžadovalo si reformu. Prvým krokom bolo založenie zdravotníckeho oddelenia v rámci Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady v roku 1860. Hlavnou náplňou tohto oddelenia bolo kontrolovanie zdravotného stavu obyvateľstva a hlavne obmedzovanie šírenia epidémií. Všetci lekári v krajine tak dostali príkaz podávať štvrťročné a celoročné sumárne správy o zdravotnom stave obyvateľstva v ich

²² BARTÁK, Július. Vývin poľnohospodárskych pomerov po dosiahnutí osobnej slobody (r. 1847 - 1918). *Český Lid*. 1948, roč. 3, č. 3-4, s. 103.

²³ KOVÁČ, Dušan. *Kronika Slovenska: od najstarších čias do konca 19. storočia*. Bratislava : Fortuna Print, 1998. s. 475.

²⁴ SLÁVKOVSKÝ, Peter. *Roľník a jeho práca : tradície poľnohospodárskej výroby slovenského ľudu*. Bratislava : VEDA, 1988. s. 46.

²⁵ BOKESOVÁ – UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta, 1989. s. 64.

²⁶ SLÁVKOVSKÝ, Peter. *Roľník a jeho práca: tradície poľnohospodárskej výroby slovenského ľudu*. Bratislava : VEDA, 1988. s. 47.

obvode. Súčasťou týchto správ boli aj informácie o klimatických podmienkach a prípadne aj o ochoreniach dobytku.²⁷

V období absolutizmu Alexandra Bacha sa rozpadal starý poddanský systém, ale väčšina obyvateľstva aj naďalej ostala závislá od svojich zemepánov, a až do začiatku 20. storočia obrábala veľkostatky šľachty. Na úradoch sa začali používať rodné jazyky a v tom čase sa na území Slovenska uskutočňovali prvé slobodné voľby do Uhorského parlamentu. „*Volebné právo mala iba šľachta a pre ďalších občanov bolo obmedzené vzdelanostným, či majetkovým cenzom, takže skutočné volebné právo v Uhorsku malo iba niečo viac ako 5 % jeho obyvateľstva.*“²⁸ Napriek malej účasti boli tieto voľby vychýrené pre svoje podpaľačstvo, bitky a opilstvo prítomných. „*Uhorské voľby povestné svojou teatrálnosťou, korupciou, alkoholom a podvodmi sa stali známe po celej Európe.*“²⁹

Po vydaní Októbrového diplomu v roku 1861 a následným Februárovým patentom cisárom Františkom Jozefom si cisár upevnil moc v ríši a obmedzil privilégia uhorských poslancov. Následkom týchto zmien sa uvoľnilo maďarské napätie a opäť sa obnovila činnosť národných buditeľov. Na Slovensku otvorili kultúrnu inštitúciu Matica slovenská, a to potvrdením cisára Františka Jozefa dňa 21. augusta 1862.

Matica slovenská sa podieľala na kultúrnom a hospodárskom vývoji života Slovákov. Silno vplývala na hospodárske obrodienie Slovenska a tým i slovenských roľníkov. Významnú úlohu v nej zohralo viacero slovenských buditeľov. Jedným z najaktívnejších bol Daniel Lichard. Ten okrem viacerých knižných publikácií o hospodárstve prispel predovšetkým vydávaním svojho časopisu *Obzor*, ktorého hlavným účelom bolo povzbudenie slovenského roľníctva. Okrem iného Lichard organizoval zakladanie obecných pokladníc podľa vzoru českých záložní, čo bola v danom čase najprístupnejšia forma drobného ľudového úveru. Založil malé družstevné podniky na Slovensku, ktoré sľubne rozvíjali svoju činnosť a to hlavne na západe Slovenska.³⁰

Medzi ďalších uvedomelých a aktívnych členov patrili - prvý predseda Matice slovenskej a ostrihomský biskup Štefan Moyses, a taktiež ovocinár a zakladateľ hospodárskych spolkov Samuel Jurkovič. Svoje články uverejňovali aj propagátori zdravého životného štýlu: „*V Letopisoch Matice slovenskej sa uverejňovali aj populárno - vedecké články so zdravotno - výchovnou tematikou. Medzi najaktívnejších prispievateľov patrili*

²⁷ BOKESOVÁ – UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta, 1989. s. 98.

²⁸ KOVÁČ, Dušan. *Kronika Slovenska: od najstarších čias do konca 19. storočia*. Bratislava : Fortuna Print, 1998. s. 520.

²⁹ Tamtiež, s. 520.

³⁰ BARTÁK, Július. Vývin poľnohospodárskych pomerov po dosiahnutí osobnej slobody (r.1847-1918). *Český Lid*. 1948, roč. 3, č. 3-4, s. 104.

*kremnický banský lekár Gustáv Zechenter - Laskomerský (1824 – 1908). Jeho články (O dohání, O káve, O premene látok v tele) mali skôr popularizačný než zdravotno-výchovný charakter, dôraz kládol na vplyv prostredia na zdravotný stav človeka. K šíreniu zdravotnej výchovy medzi pospolitým ľudom ďalej prispeli Daniel Lichard, Ivan Zoch, Jozef Holub, a Ferdinand Jesenský.*³¹

Matica slovenská sa zaslúžila o vydávanie slovenských kníh a o otvorenie troch slovenských gymnázií – v Revúcej, Turčianskom sv. Martine, a v Kláštore pod Znievom. Avšak po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, kedy Uhorský snem prebral plnú správu nad svojimi správnymi celkami, vyostril sa vplyv maďarizácie. Následkom toho sa maďarčina postupne stávala úradným jazykom a Matica slovenská bola zrušená Kolomanom Tiszom v roku 1875.

*„Pomery, ktoré sa vytvorili po zrušení poddanstva a po prechode pôdy do trvalého vlastníctva roľníkov, by sa ťažko dali nazvať kapitalizmom. Existovali síce už prvé sporiteľne, ale nevznikol ešte žiaden úverový ústav, či ozajstná banka, moderných priemyselných podnikov bolo málo, stroje boli málo účinné...“*³² Rozvoj hospodárstva brzdila hlavne slabo rozvinutá železničná sieť, ktorá spomaľovala vývoz obilnín do zahraničia. Potreba vybudovania železníc sa stávala čoraz aktuálnejšou. Situácia sa začala vylepšovať po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, keď bolo zriadené samostatné Ministerstvo dopravy a verejných prác Uhorska. Prostredníctvom jeho činností sa tak na Slovensku začala stavať základná železničná sieť. *„Uhorsko sa snažilo použiť na nákladnú výstavbu siete hlavných železníc súkromný kapitál, motivovaný štátnou garanciou výnosov postavených železníc. Vzhľadom na nedostatočnú solventnosť niektorých železničných podnikateľských subjektov, ohrozujúcu výstavbu strategických železníc, začalo však Uhorsko v roku 1868 stavať železnice aj vlastnými silami.“*³³ Výstavba železníc štátom viedla k spomaleniu výroby. S postupným technickým zdokonaľovaním bolo potrebné na prácu zamestnať už kvalifikovaný personál. Doslovne sa to žiadalo aj vo vládnom železničnom poriadku z roku 1851. Začali sa zakladať špeciálne kurzy, ktoré boli zakončené skúškami. A až po úspešnom absolvovaní skúšok sa mohol kandidát uchádzať o miesto v železničnej doprave.³⁴

Krach na viedenskej burze v roku 1873 silne ovplyvnil ekonomický vývoj v nasledujúcich rokoch v celej monarchii. Nepriamym následkom toho bola aj neschopnosť Uhorského kráľovstva pokračovať vo výstavbe finančne náročných železníc. Financovanie

³¹ FILÍPKOVÁ, Zuzana – HEGYI, Ladislav. Fragmentsy z histórie slovenskej medicíny 3. Dostupné na internete: <http://www.bedekezdravia.sk/?main=article&id=537>. [citované 2011-03-10].

³² ŠPIESZ, Anton. *Dejiny Slovenska na ceste k sebauvedomeniu*. Bratislava : Perfekt, 1992. s. 100.

³³ História železníc – 1867 – 1873. Dostupné na internete: http://www.zsr.sk/slovensky/historia-zeleznic/1867-1873.html?page_id=1274. [citované 2011-03-10].

³⁴ Tamtiež.

prebrali slabé železničné spoločnosti súkromníkov, ktoré začal štát pôžičkami finančne dotovať. Tým sa podniky stali viac závislé od štátu a výstavba sa nezastavila. V tej dobe sa práca v železničnej doprave už začala vyššie špecializovať. A vzhľadom na kapitalistický vývoj a neschopnosť obyvateľstva užiť sa na pôde nastal o prácu v železničnom priemysle veľký záujem.³⁵ „*Po etape kvantitatívneho rastu nastúpila perióda zvyšovania kvality, nábor bol nahradený výberom. Požiadavky pre uchádzačov o prácu na železnici boli stabilizované. Podmienkou pre prijatie do služieb železnice bolo okrem uhorskej štátnej príslušnosti (podmienka však neplatila pre súkromné železnice), veku medzi 18 a 35 rokmi, absolvovania vojenskej služby (resp. oslobodenia od nej), zdravého telesného stavu, občianskej bezúhonnosti a usporiadaných materiálnych pomerov tiež vzdelanie...*“³⁶

S vývojom spoločnosti a hospodárskym rozvojom do popredia opäť vystupovala potreba reformy zdravotníctva. Dôležitým medzníkom bolo prijatie zákonného článku 14 z roku 1876. Ten sa okrem zlepšenia zdravotníckej opatery zaoberal zlepšením životného prostredia, vrátane ovzdušia, vody a verejnej hygieny. Nariadilo sa zabezpečenie čistoty miest, potravinových obchodov, a výstavba kanalizácie v mestách. Okrem iného sa sprísnil aj hygienické požiadavky pre vedenie živnostníckej činnosti, na ktorú si záujemcovia potrebovali získať povolenie od lekára. Rovnako sa zákonom zakazovala nepovolená liečiteľská činnosť výroby a predaja liečiv, čo viedlo k postupnému zaniknutiu remesla olejkárov.³⁷ V dôsledku týchto zmien nastal v slovenskom zdravotníctve v posledných desaťročiach 19. storočia značný rozvoj. V mestách sa začali zakladať nové nemocnice a s nimi aj špecializované oddelenia, ako napríklad chirurgické, gynekologicko - pôrodnické, očné, či oddelenia pre detské choroby.

O postupnom náraste počtu lekárov a zdravotníkov nás bližšie informuje Linzbauerova štatistika, ktorú vo svojej knihe cituje Mária Bokesová - Uherová: „*Začiatkom sedemdesiatych rokov, bolo už 360 lekárov, ale chirurgov ráňhojičov pribudlo už podstatne menej, bolo ich 282 a diplomovaných pôrodných asistentiek bolo spolu 600.*“³⁸ Predsa, ako autorka uvádza ďalej, tento počet bol v danej dobe minimálny: „*Vzhľadom na počet obyvateľov bol počet lekárov v Uhorsku v celoeurópskom meradle najhorší. ...Ešte koncom deväťdesiatych rokov, pripadal jeden lekár na 3400 obyvateľov.*“³⁹ Tu je potrebné zohľadniť

³⁵ História železníc – 1873 – 1918. Dostupné na internete: http://www.zsr.sk/slovensky/historia-zeleznic/1873-1918.html?page_id=1275. [citované 2011-03-10].

³⁶ História železníc - 1873 - 1918 – Personálne a sociálne záležitosti. Dostupné na internete: http://www.zsr.sk/slovensky/historia-zeleznic/1873-1918/personalne-a-socialne-zalezitosti.html?page_id=1298 [citované 2011-03-10].

³⁷ BOKESOVÁ – UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta, 1989. s. 112.

³⁸ Tamtiež, s. 138.

³⁹ Tamtiež, s. 139.

fakt, že väčšina lekárov pôsobila v mestách a sídlach žúp. A dedinčania povolávali lekárov do dediny len vo výnimočných prípadoch, tradične sa radšej spoliehali na domácu alternatívnu medicínu.

Napriek vhodným podmienkam pre rozvíjanie priemyslu, zdokonalenie dopravy a pre vytvorenie železničnej siete, prostredníctvom ktorej sa mohol tovar rozvážať po celej ríši, Uhorsko a Slovensko naďalej prispievali do tejto spleti obchodu len poľnohospodárskymi produktmi. „*Najvýznamnejším a najväčším vývozným artiklom Uhorska bola tradične pšenica a predovšetkým jej zásluhou si od začiatku 19. storočia Uhorsko vybudovalo predikát obilnice Európy. Poslednú konjunktúru obilného vývozu zažila krajina v 60. rokoch 19. storočia.*“⁴⁰ Neskôr sa na európskom trhu presadila ekonomicky výhodnejšia pšenica z Ruska, Indie a Ameriky. Výsledkom týchto zmien v Európe bol vývoz uhorskej pšenice obmedzený na oblasť Zalitavska, čo obmedzilo jej výrobu a hlavne prehĺbilo rozdiely v hospodárskom vývoji oboch oblastí monarchie. Predlitavsko sa začalo sústreďovať na priemysel, zatiaľ čo v Zalitavsku, a tým aj na Slovensku, boli hlavným exportným produktom aj naďalej obilniny. Pšenicu vzhľadom na upadajúci záujem vystriedalo pestovanie jačmeňa, strukovín a poľnohospodárskych plodín. Rozvíjal sa aj chov hovädzieho dobytká.

Zmeny v hospodárstve krajiny postupným nahradením feudálneho systému kapitalistickým mali za následok premeny v živote dedinského ľudu. Mladá generácia už nepokračovala v tradičnom rytme svojich predkov, ktorý sa cyklicky na dedine opakoval niekoľko storočí. Na rozdiel od svojich otcov museli mladí väčšinou za prácou vycestovať. Ako uvádza Špiesz: „*Na konci 19. storočia štatistika zachytila 9,44 % ľudí bez pôdy. V krajine bolo pomerne málo bohatých statkárov, ale veľa chudobných roľníkov, z ktorých väčšina sa musela okrem gazdovania živiť námezdnu prácou.*“⁴¹ V oblasti Zalitavska však boli podmienky pre dočasné zárobky obmedzené: „*V roku 1890 bolo na Slovensku 275 603 poľnohospodárskych podnikov, ale až 108 588 sluhov, vstupujúcich do služby na jeden rok a 200 645 poľnohospodárskych nádenníkov.*“⁴²

Mnoho ľudí cestovalo sezónne za prácou, a to zvlášť v letných mesiacoch. Pracovalo sa najmä na veľkostatkoch na Dolnej zemi a v Rakúsku. Mzdy boli minimálne, častokrát len v naturáliách a pracovný čas neobmedzený. Rovnako sa neurčoval ani pracovný čas v podnikoch, o jeho ustaľovaní nás informuje Mária Bokesová - Uherová: „*Priemyslové zákony z rokov 1872 a 1884 ho určili na šestnásť hodín a často sa ešte predlžoval. V júli 1891 sa pod*

⁴⁰ HOLEC, Roman. Slovenský sladovnícky jačmeňa ako exportný artikel v rokoch 1848-1918. In *Z dejín pivovarníctva sladovníctva. a chmeliarstva na Slovensku*, ed. PETRÁŠ, Milan. Trnava : Západoslovenské múzeum, 1993. s. 82.

⁴¹ ŠPIESZ, Anton. *Dejiny Slovenska na ceste k sebauvedomeniu*. Bratislava : Perfekt, 1992. s. 124.

⁴² Tamtiež, s. 124.

*tlakom pracujúcich uzákonilo pracovné voľno na nedeľu a vo všetkých zamestnaniach okrem dopravy a podnikov plynulej prevádzky.*⁴³ Keďže kapitalisticko tržný systém hospodárstva sa na Slovensku vyvíjal len minimálne, muselo množstvo mladých ľudí opustiť svoj domov a vycestovať za prácou natrvalo: „*Tak napríklad podľa súpisu obyvateľstva z roku 1900 takmer 30000 osôb narodených na Slovensku zaregistrovali ako námezdné pracujúcich v iných krajoch Uhorska. Na prelome storočí pracoval veľký počet robotníkov zo Slovenska v Budapešti, zväčša ako stavební robotníci. Koncom storočia bolo takmer 70000 robotníkov zo Slovenska v rakúskych zemiach. No najväčší úbytok obyvateľstva zo Slovenska predstavuje vystahovalectvo do Spojených štátov amerických, ktoré malo veľké rozmery predovšetkým od 80. rokov.*“⁴⁴ Bližšie nás o tom informujú štatistiky: „*V roku 1898 počet vystahovalcov do Ameriky je 270 000 z toho Slovákov 75 000, z ktorých sa len 20 000 vrátilo späť.*“⁴⁵

Aj napriek priemyselnej zaostalosti už bolo množstvo ľudí zamestnaných v priemysle, preto bolo potrebné aj v Uhorsku riešiť otázky zavedenia nemocenského poistenia a penzijného fondu. Zatiaľ čo penzijné fondy zakladali medzi prvými železničné podniky pre svojich zamestnancov, nemocenské poistenia prešli prirodzeným vývojom, v ktorom si robotníci sami, medzi sebou, zakladali spolky. O niekoľko rokov neskôr však parlament schválil zákon o povinnom nemocenskom poistení pracovníkov v doprave, priemysle a iných hospodárskych odvetviach. Jednalo sa o zákon číslo 14 z roku 1891 a vzťahoval sa aj na všetkých robotníkov alebo živnostníkov, ktorí o túto službu požiadali. „*Výška príspevku sa pohybovala v rozpätí 2-5 %. Jednu tretinu príspevku platil zamestnávateľ a dve tretiny poistenec.*“⁴⁶ Na základe zmluvy sa tak všetkým členom a ich rodinným príslušníkom poskytovala bezplatná lekárska starostlivosť, v prípade potreby aj zdravotnícke pomôcky a príspevok na pohreb pri úmrtí člena rodiny. Medzi poľnohospodárskymi pracovníkmi sa zdravotné poistenie rozšírilo až začiatkom 20. storočia.

Pre 19. storočie je charakteristický celosvetový demografický nárast obyvateľstva. Počet Slovákov sa takmer zdvojnásobil. Bližšie nás o tom informuje prvé sčítanie obyvateľstva, ktoré sa uskutočnilo na Slovensku už koncom 19. storočia: „*Prvé absolútne údaje o národnostnej štruktúre obyvateľstva Uhorska poznáme až z roku 1880. Podľa sčítania v roku 1880 malo Slovensko 2 461 460 obyvateľov. Z toho bolo podľa materinského jazyka*

⁴³ BOKESOVÁ – UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta, 1989. s. 67.

⁴⁴ Tamtiež, s. 70.

⁴⁵ BARTÁK, Július. Vývin poľnohospodárskych pomerov po dosiahnutí osobnej slobody (r.1847-1918). *Český Lid*. 1948, roč. 3, č. 3-4, s. 109.

⁴⁶ BOKESOVÁ – UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta, 1989. s. 122.

*1 502 355 Slovákov (61 %), 0.5 mil. Maďarov.*⁴⁷ Slováci mali prevažujúcu nadpolovičnú väčšinu obyvateľstva v Hontianskej, Liptovskej, Nitrianskej, Novohradskej, Oravskej Spišskej, Šarišskej, Tekovskej, Trenčianskej, Turčianskej, Užskej, Zemplínskej a Zvolenskej župe. V Bratislave tvorili Slováci len niečo cez 15% obyvateľstva. Mesto sa v tom čase pokladalo za centrum nemeckej národnosti. Nemci tvorili až 63,5 % obyvateľstva mesta.⁴⁸

⁴⁷ KOVÁČ, Dušan. *Kronika Slovenska: od najstarších čias do konca 19. storočia*. Bratislava : Fortuna Print, 1998. s. 562.

⁴⁸ Tamtiež, s. 562.

3 ŽIVOT NA DEDINE

Je všeobecne známy fakt, pre moderného človeka ťažko pochopiteľný, že pre vidiečanov v 19. storočí, v podstate neexistoval priestor pre súkromie. Človek bol po celý svoj život súčasťou viacgeneračnej rodiny, ktorá žila pod jednou strechou a vo všetkých potrebách svojho prežitia bola takmer sebestačná. Mimo domácnosť tejto rodiny sa jedinec v každom období svojho života zaraďoval do niektorej zo skupín v rámci dedinského spoločenstva, ktoré sa odlišovali vekom a stavom svojich členov. Život na dedine sa tak prirodzene odvíjal v závislosti od blízkych príbuzenských a susedských vzťahov. Tie koordinovali spoločné hospodárenie obce a tým rozvíjali vzájomnú závislosť jej obyvateľov. Na dedine sa tradične spoločne obrábali polia, dodržiaval sa spoločný postup práce od sejby po žatvu, vypomáhalo sa v čase neúrody. Rodiny si vzájomne pomáhali, v čase svadieb, krstov, kedy sa zásobovali usporiadatelia naturáliami, a rovnako si vypomáhali v čase katastrof, kedy boli na sebe existenčne závislé.⁴⁹

Pôvodným vývojovým spoločenstvom, z ktorého sa postupne vytvorilo dedinské prostredie v 19. storočí, bolo patronýmne. Boli to zoskupenia ľudí, ktorí mali rovnakého predka a charakterizovalo ich úplné spoločné vlastníctvo. Už v období neskorého stredoveku, sa na území Slovenska začínali v týchto rodinných zoskupení vytvárať susedské občiny. Boli to prvé spoločenstvá slobodných ľudí, ktorých nespájali pokrvné zväzky, a tak vytvárali medzi sebou individuálne, spoločenské a majetkové vzťahy, hoci ešte stále spoločne vlastnili pôdu a majetok v chotári.⁵⁰ Takéto občiny bývali podporované feudálnymi pánmi, pretože svojou samosprávou boli spoľahlivou formou pri výbere daní. Avšak snahou o zdokonalenie hospodárenia sa pôda začínala prerozdeľovať tak, že každý úsek spravovala iná rodina.⁵¹

Dualizmus kolektívneho vlastníctva a individuálneho hospodárenia viedol prirodzene k rozporom, ktoré boli základom vzniku tradičných dedín pozostávajúcich z veľkorodín roľníkov, ktorí sami hospodárili na vlastnej pôde.⁵² Vznik takýchto veľkorodín odborníci kladú do obdobia Terziánskych katastrof, pretože nimi bola presne spísané veľkosti majetku a pôdy, čím sa predchádzalo jeho rozširovaniu ako zo strany zemepánov, tak poddaných. Mladé rodiny, nemali skúseností s obrábaním pôdy a schopností v hospodárení s peniazmi.

⁴⁹ ŠVECOVÁ, Soňa. Rodina a dedina In *Tradicie slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA, 1997. s. 51.

⁵⁰ Chotár - (územie obce), kataster

⁵¹ FIALOVÁ, Božena. Spoločenský a rodinný život. In *Slovensko : Lud – II. časť*. Bratislava : Obzor, 1975. s. 951.

⁵² Tamtiež, s. 951.

Východiskom z tejto situácie bola veľkorodina, pretože jej členovia vytvárali celok, v ktorom boli všetci existenčne sebestační.⁵³

Napriek vývojovým zmenám sa prvky pôvodnej susedskej občiny zachovali na slovenských dedinách až donedávna. Bolo to hlavne údržbou spoločného obecného majetku v chotári, ktoré sa nazývalo „*obecné*“. To bolo spravované richtárom, pričom na jeho udržiavanie sa podieľala celá dedina. Zmeny nenastali ani po zrušení poddanstva, ako nás o tom môže presvedčiť Kronika Slovenska: „*Zrušením poddanstva sa roľník stal majiteľom pôdy a utvorilo sa spoločné (urbárske) vlastníctvo lesov, lúk a pasienkov.*“⁵⁴ Na obecné sa chodievalo tradične pracovať spoločne. Išlo hlavne o udržiavanie lúk, úpravu poľných ciest, potokov, čistenie studničiek, vysádzanie stromčekov vo vyrúbanom lese. Práce na obecnom boli považované za nezvyčajné, spoločenské chvíle, ktoré si vyžadovali sviatočné oblečenie a usporiadanie hostiny. Preto ich aj dedinčania vnímali skôr ako oslavu, než povinnosť.⁵⁵

3. 1 Tradičná rodina

„*V období druhej polovice 19. storočia a začiatkom 20. storočia sa na Slovensku vyskytovali dve základné formy rodiny. Malá rodina a rozšírená rodina, označovaná aj ako veľkorodina.*“⁵⁶ Veľkorodiny boli dvoj - trojgeneračné rodiny, v ktorých žili starí rodičia so svojimi ženatými synmi, ich nevestami a deťmi. „*Celková početnosť rozšírených rodín sa najčastejšie pohybovala v rozpätí 15 až 20 duší.*“⁵⁷ Takáto rodina žila pod jednou strechou, a jej členovia spoločne hospodárili na pôde, starali sa o dobytok a celkový chod domácnosti, čím sa mohli sebestačne uživiť a odieť do produktov, ktoré spoločne vyrobili. „*Dokopy sme robili, dokopy sme jedli a dokopy mleli.*“⁵⁸

V najväčšej úcte členov veľkorodiny bol gazda, otec ženatých synov. On organizoval prácu, dohliadal na všetkých členov a hospodáril s rodinnými príjmami. Charakterizoval ho klobúk, ktorý z celej rodiny mohol nosiť len on. Po boku mu stála gazdiná, jeho žena, ktorá

⁵³ ŠVECOVÁ, Soňa. Rodinné formy na Slovensku. In *Tradicie slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA, 1997. s. 26.

⁵⁴ KOVÁČ, Dušan. *Kronika Slovenska: od najstarších čias do konca 19. storočia*. Bratislava : Fortuna Print, 1998. s. 538.

⁵⁵ FIALOVÁ, Božena. Spoločenský a rodinný život. In *Slovensko : Lud – II. časť*. Bratislava : Obzor, 1975. s. 951-3.

⁵⁶ BOTÍK, Ján. Geografické, kultúrno - spoločenské a interetnické súvislosti ľudovej architektúry. In *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie*, ed. BOTÍK, Ján. Bratislava : Academic Electronic Press, s.r.o., 1998. s. 83.

⁵⁷ Tamtiež, s. 84.

⁵⁸ ŠVECOVÁ, Soňa. Rodinné formy na Slovensku. In *Tradicie slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA, 1997. s. 25.

riadila oblasť ženských prác a tradične spravovala spotrebu celoročných zásob.⁵⁹ O postavení všetkých ostatných dospelých v dome nás informuje Marta Botíková: „*Trvalé lôžko mal iba manželský pár; ktorým v sledovanom období bola posteľ stolárskej výroby umiestená vo voľnom rohu frontálnej časti izby. Ostatní členovia rodiny spávali na laviciach v zadnej časti izby, alebo pri peci, niekedy aj na peci, deti spávali v kolíske, alebo aj medzi rodičmi.*“⁶⁰ Medzi dospelými sa najnižšie nachádzala nevesta, ktorá prišla do rodiny ako posledná. Utešovala ju však skutočnosť, že po uplynutí niekoľkých rokov, sa práve ona stane hlavnou gazdinou v dome.

Hierarchiu rodiny najlepšie charakterizovalo každodenné stolovanie, kedy sa rodina spoločne stretávala pri jednej mise, a to minimálne dvakrát do dňa. Gazda sedel na čestnom mieste a so synmi obsadil lavice. Nevesty s deťmi tak jedávali postojačky, alebo posediačky v kúte a pri peci. „*Pri stole sedávali spravidla iba muži, ktorí obsadzovali miesta podľa veku. Ženy sedávali za stolom spoločne s mužmi iba zriedkakedy. Obyčajne pri stole stáli alebo sa usadili osobitne na laviciach alebo pri peci, prípadne si sadli za stôl až potom, keď muži už dojedli. Deti a nedospelá mládež jedávali na boku, alebo spolu s materami.*“⁶¹ Rodinu obsluhovala gazdiná, pričom prednostne svojho gazdu.

Východný typ európskej veľkorodiny, medzi ktorý odborníci zaradili aj územie Slovenska, charakterizoval nízky sobášny vek, pričom mladomanželia žili niekoľko rokov v rodine rodičov, ktorých museli počúvať. Treba tu poznamenať, že v rodine, v ktorej žili starí rodičia so ženatými synmi, sa ich vnuci už neženili. Predchádzalo sa tomu tým, že postupne, po nadobudnutí skúseností a majetku, sa starší synovia so svojimi rodinami odčleňovali, a založili si tak vlastnú veľkorodinu.⁶² K odchodu synov dochádzalo aj v prípade nečakanej smrti rodičov, alebo v problémovom nažívaní viacerých rodín. Na pôvodnom gazdovstve, so starými rodičmi, ostávali väčšinou len najmladší synovia. „*Táto patriarchálna forma rodiny zaručovala rodičom do poslednej hodiny úctu a vážnosť. V podstate to bola existenčná závislosť mladých na starých.*“⁶³

Majetok rodiny bol majetkom všetkých, tvoril základ existencie budúcich generácií. V prípade delenia a štiepenia veľkorodiny majetok zásadne nepostupoval dcéram, ani

⁵⁹BOTÍK, Ján. Geografické, kultúrne - spoločenské a interetnické súvislosti ľudovej architektúry. In *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie*, ed. BOTÍK, Ján. Bratislava : Academic Electronic Press, s.r.o., 1998. s. 85.

⁶⁰ŠVECOVÁ, Soňa. Rodinné formy na Slovensku. In *Tradicie slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA, 1997. s. 24.

⁶¹BOTÍK, Ján. Geografické, kultúrne - spoločenské a interetnické súvislosti ľudovej architektúry. In *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie*, ed. BOTÍK, Ján. Bratislava : Academic Electronic Press, s.r.o., 1998. s. 90.

⁶²ŠVECOVÁ, Soňa. Rodinné formy na Slovensku. In *Tradicie slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA, 1997. s. 22.

⁶³ŠVECOVÁ, Soňa. Rodinné a majetkové delenie v ľudovom bývaní. *Český Lid*. 1964, roč. 51, č.1, s. 4.

ostatným členom, ktorí rodinu už opustili. Dcéry sa museli uspokojiť len s výbavou na svadbu, ako o tom píše Švecová: „*Nevesta dostala periny, truhlu a háby, a bola vyplatená... Pravda, často sa stretávame aj u starších obyvateľov, ktorí hovoria o „matkinej čiastke“, najčastejšie však ide o rodiny, kde nebolo synov, preto sa dedičkami stali dievky.*“⁶⁴ O spôsobe, akým si majetok medzi sebou delili bratia, píše Ján Botík: „...*rodinný majetok dedili všetci mužskí potomkovia, a to rovnakým dielom. Podielníci mali nárok na reálnu časť majetku, nielen v extraviláne, ale aj v intraviláne, teda aj nárok na časť dvora a časť obydli.*“⁶⁵ Nezohľadňoval sa ani nerovný počet detí v rodinách bratov, ale každému z nich patrilo rovnaký diel. Postavenie na dvore a pôdu delili buď losom, alebo v poradí, v akom sa narodili: „*Vo všetkých dedinách je ustálený názor, že najlepšie časti poľa a najlepšie časti domu má dostať najmladší syn, ktorý ostal doma naposledy, ten dedil. Pravda, v chotári sa niekedy mohli bratia dohodnúť na spravodlivom delení, a to tak, že striedavo osievali polia nerovnakej bonity.*“⁶⁶

Popri veľkorodinách sa na dedinách vždy vyskytovali aj nukleárne rodiny. V každej dedine totižto existovali remeselníci, obchodníci, bezzemkovia, ktorých hlavným zárobkom bol zisk z vlastných výrobkov, alebo práce, ktorej cenu určoval trh. Takýto obyvatelia zvyčajne mali menší počet detí, a svoje potomstvo sa nesnažili rozširovať, pretože sa oňho nemohli postarať. Otec malorodiny odchádzal za zárobkami „*do sveta*“, alebo do baní, pričom hospodárstvo a pôda ostávalo na matke. Z dlhodobého hľadiska funkcia takýchto samo udržiavateľiek rodín mala za následok zvýšenie spoločenského postavenia týchto žien v obci. Aby sme neprepadli falošnej predstave, že nukleárna rodina bola výsledkom priemyselnej revolúcie, vzhľadom na to, že sa v danom období tento druh rodiny začínal vyskytovať častejšie, nukleárne rodiny sa na dedine vyskytovali vždy. Bol to prirodzený sled udalostí, keď potomkovia odčlenených synov nevytvárali ďalšiu generáciu. Nukleárne rodiny sú historicky dokázané už v 11. storočí aj na území Čiech.⁶⁷

⁶⁴ ŠVECOVÁ, Soňa. Rodinné a majetkové delenie v ľudovom bývaní. *Český Lid*. 1964, roč. 51, č.1, s. 11.

⁶⁵ BOTÍK, Ján. Geografické, kultúrno - spoločenské a interetnické súvislosti ľudovej architektúry. In *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie*, ed. BOTÍK, Ján. Bratislava : Academic Electronic Press, s.r.o., 1998. s. 69.

⁶⁶ ŠVECOVÁ, Soňa. Rodinné a majetkové delenie v ľudovom bývaní. *Český Lid*. 1964, roč. 51, č.1, s. 11.

⁶⁷ ŠVECOVÁ, Soňa. Rodinné formy na Slovensku. In *Tradičie slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA, 1997. s. 27.

3. 2 Dedinské spoločenstvo

Dedina žila v akejsi súdržnej pospolitosti, v ktorej sa každý zaujímal o život toho druhého. Ešte donedávna bolo povinnosťou pozdraviť každého, aj neznámeho okoloidúceho. Konvenčný pozdrav pre cudzích nahrádzala otázka s menovitým oslovením pri stretnutí príbuzných, susedov, či priateľov. Návštevy mali v úvodnej časti akýsi všeobecný, čiastočne obradný charakter srdečného rozhovoru. Hostí, ktorí prišli z ďaleka, sa patrilo ponúknuť chlebom, poprípade mužov aj pálenkou. Pri odchode sa patrilo návštevu vyprevádzať k bráne domu, a to osobou, ktorá bola návšteve najbližšia. Tých, ktorí opúšťali dedinu, vyprevádzal hlavný gazda, často až za chotár.⁶⁸

Neposlušné dieťa mohol na dedine potrestať každý, rodičia to tolerovali ako tradičný výchovný proces. „*Nadpriemerná ambicióznosť rodičov bývala na dedinách výnimkou. Celá obec odsúdila matku, keď presadila štúdium svojho syna v ďalekom meste, hoci chlapec tiahol k rodinnému gazdovstvu.*“⁶⁹ Rovnako dedinčania dozerali aj na mravný život mládeže, na nespravodlivé a násilné správanie k nevestám alebo na nezaopatrenie starých rodičov. Takéto správanie karhali a odsudzovali verejným pohrešením.

Z pohľadu dnešného pozorovateľa sa môže zdať život na dedine v 19. storočí, ako jednotvárne zoskupenie ľudí, ktorí sa poväčšine od seba neodlišovali svojím vzdelaním, spôsobom živobytia a spoločenským postavením. Takmer všetci dodržiavali rovnaký spôsob života svojich predkov. Majetkové rozdiely, ktoré sa prejavovali len v spôsobe bývania, nehrali pri spoločenských udalostiach dediny žiadnu rolu. Hierarchiu, ktorú medzi sebou uplatňovali, nám môže priblížiť ich rozmiestnenie v kostole: „*Členili sa predovšetkým biologicky na mužov, ženy a vekové skupiny, ku ktorým sa pridávalo triedenie na slobodných, sobášených, bezdetné nevesty a nevesty s dieťaťom, kde sa však takisto zohľadňoval vek.*“⁷⁰

„*Základný odev roľníckeho obyvateľstva sa celé desaťročia nemenil, muži si obliekli košeľu a široké plátenné alebo úzke súkenné nohavice, ženy nosili rubáš, rukavice, dlhú ženskú košeľu, sukňu a zásteru.*“⁷¹ Ženy však odlišovali svoje odevy miernymi odchýlkami, ktorými sa medzi sebou rozlišovali postavením a vekom: dĺžkou sukne, spôsobom jej naberania, tvarom a farbou výšivky. Napriek stálemu druhu oblečenia sa vo všetkých

⁶⁸ FIALOVÁ, Božena. Spoločenský a rodinný život. In *Slovensko- Eud – II. časť*. 1. vyd. Bratislava: Obzor, 1975. ISBN 65-002-75, s. 956.

⁶⁹ ŠVECOVÁ, Soňa. Rodina a dedina In *Tradicie slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA, 1997. s. 51, 54.

⁷⁰ Tamtiež, s. 59.

⁷¹ KOVÁČ, Dušan. *Kronika Slovenska: od najstarších čias do konca 19. storočia*. Bratislava : Fortuna Print, 1998. s. 539.

oblastiach Slovenska vyskytovali špecifické mužské a ženské kroje, ktoré sa od seba výrazne odlišovali. Tieto kraje si ženy v rámci každej dediny ešte vylepšovali charakteristickými odchýlkami reprezentujúcimi dedinu, z ktorej pochádzali.

„Tradičné ovzdušie slovenskej dediny určovali normy obyčajového práva, ktoré sa vytváralo podľa lokálnych a dobových okolností.“⁷² Ich osobitou súčasťou bola ochrana obce. Jednalo sa hlavne o spoločnú ochranu domu pred požiarmi, ktoré bývali veľmi časté na dedinách s drevenými domami stavanými vedľa seba. Rovnako v obciach blízko hlavných ciest bola potrebná ochrana pred cudzincami, potenciálnymi zlodejmi. To sa zabezpečovalo takzvanou „vartovkou“. Bolo to povinnosťou všetkých dospelých, ktorí sa striedali každú noc pri „vartovaní“ - dozeraní na dedinu. V takomto prostredí sa ani nevytvorili právne inštitúcie, keďže obyvatelia si sami vyriešili priestupky, alebo našli zlodeja. Prichytení zločinci sa trestali pred celou dedinou, pôvodne domáci prísnejšie než cudzí, a to v „klamárnici“ alebo pri stĺpoch hanby, ktoré sa najčastejšie stavali uprostred dediny.⁷³

Celú dedinu spravoval slobodne volený richtár, ktorého označovala dlhá rovná palica, čiapka „homôľka“ a obecná štvorka, na ktorej sa vozieval po dedine. Jeho povinnosti opisuje Božena Němcová: „Richtár vykonával miestnu políciu, vyberal s notárom dávky a ustanovoval záprah, iné práva nemal.“⁷⁴ Právo slobodnej voľby richtára prebrali pôvodní obyvatelia Slovenska od nemeckých prisťahovalcov v 14.-15. storočí. Na území Slovenska však pretrvávali pôvodne obce s dedičnou správou „šoltýsa“, ktorý bol nedemokraticky ustanovený zemepánom. Avšak už od roku 1763 obce na celom území Slovenska spravovali volení richtári.⁷⁵

Voľba sa najčastejšie konala buď prvého novembra alebo v období Vianoc, nového roka. Od richtára sa vyžadovalo meno, značný majetok, primeraná postava a dôstojné vystupovanie. Novozvolený richtár skladal prísahu pôvodne v kostole. Od roku 1848, už pred stoličným slúžnym. Jeho dom bol označený tabuľou a čestné miesto v ňom mala truhlica. Bol zodpovedný vrchnosti za plnenie povinností poddaných, a tak organizoval aj spoločnú prácu v chotári. Ako odmenu za svoju funkciu dostával 40 zlatých z obecného a mohol používať obecnú – „richtársku lúku“ na vlastné účely. Od roku 1924 jeho funkciu na dedine nahradila volená funkcia starostu.⁷⁶

⁷² FIALOVÁ, Božena. Spoločenský a rodinný život. In *Slovensko : Lud – II. časť*. Bratislava : Obzor, 1975. s. 955.

⁷³ Tamtiež, s. 955.

⁷⁴ NĚMCOVÁ, Božena. *Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska*. Praha: SNKLHU, 1955. s. 100.

⁷⁵ FIALOVÁ, Božena. Spoločenský a rodinný život. In *Slovensko : Lud – II. časť*. Bratislava : Obzor, 1975. s. 953-4.

⁷⁶ Tamtiež, s. 955.

3.3 Duchovný život

Duchovný svet Slovanov, ktorý sa odvíjal od zázračnej moci prírody nad človekom, pretrvával v mysliach ľudí aj v 19. storočí. Od nepamäti sa verilo v životodarnú moc Zeme: „*Dokladom je zvyk kladenia ťažko rodiacej ženy na zem a takisto kladenie novonarodenca na zem, z ktorej mal načerpať prírodné sily.*“⁷⁷ Plodonosnú moc Zeme ľudia umocňovali praktizovaním erotickej mágie. Podrobne tieto zvyky opisuje Silvia Letavajová: „*Na sv. Juraja pri prvej jarnej búrke, pri žatve, bolo zvykom mladých ľudí váľať sa po zemi.*“ A pokračuje ďalej: „*Plodnosť zeme na jar pri prvom siatí zabezpečoval aj mladý pár, ktorý vyšiel na pole, objímal sa a váľal po zasiatom poli.*“⁷⁸ Jedným z najstarších zachovalých rituálov, ktoré sa viazali na plodnosť zeme, bola tradícia spojená so zahajovaním siania. Túto obyčaj zachytila Silvia Letavajová z oblasti Horehronia: „*...obchádzanie poľa pluhom s chlebom, svätenou vodou a vajičkom v rukách. Roľník sa potom klačiac pomodlil, bičom urobil záprahom vo vzduchu znak kríža a vyoral prvú brázdu. Do brázdy vložil sväteniny – smidku chleba, cesnak, soľ, cibuľu.*“⁷⁹

Ďalším zachovalým prežitkom z predkresťanských čias bol aj strach z moci Perúnovej. Perún bol boh búrok a proti jeho hnevu pomáhali len kostolné zvony a hromničné sviečky. Tie sa špeciálne svätili v kostole na sviatok Obetovania Pána – „*Hromnice*“ (2. februára). Ako nás o tom informuje Ján Olejník, cirkev túto rannú obyčaj prijala: „*Sviečky pod menom „hromničné“ sa začali používať roku 1588 spolu so žehnaním, ktoré cirkev odporúčala, iné magické praktiky zavrhovala.*“⁸⁰ Zachovala sa aj stará slovanská viera v liečebnú moc duše stromu: „*Strom môže prevziať nemoc od človeka*“, ako ďalej pokračuje Eva Večerková: „*...tak sa preťahovalo nemocné dieťa medzi korene, deformáty alebo rozštep živého stromu, dubu, vrby, jasana*“⁸¹

Napriek prežívaniu viery v moc prírody už väčšina slovenského obyvateľstva v 19. storočí vyznávala isté monoteistické vierovyznanie, ktorého rituály sprevádzali jeho vyznávačov počas celého roka. Na Slovensku sa vyskytovali rímskokatolícki, evanjelici, habáni - anabaptisti, kalvíni, gréckokatolíci, pravoslávni a židia, ktorí v danom období

⁷⁷ LETAVAJOVÁ, Silvia. Kult Zeme. In *Kult a živly*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradište : Slovacke muzeum v Uherském Hradišti, 1999. s. 87.

⁷⁸ Tamtiež, s. 86.

⁷⁹ Tamtiež, s. 86.

⁸⁰ OLEJNÍK, Ján. Prežitky stredoslovanského boha Perúna vo folklórnom obra podtatranského ľudu (Spiš, Liptov). In *Kult a živly*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradište : Slovacke muzeum v Uherském Hradišti, 1999. s. 220.

⁸¹ VEČERKOVÁ, Eva. Strom v lidové víře a obyčejích. In *Kult a živly*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradište : Slovacke muzeum v Uherském Hradišti, 1999. s. 107.

začínali opúšťať svoje diaspóry. Každé náboženstvo bolo svojimi zvykmi a tradíciami spojené so svojim pôvodným národom, odkiaľ prišlo. Ako si to všíma Soňa Kovačevičová: „*Tak napríklad do určitej miery sa prekrývala národnosť ukrajinská s gréckokatolíckym, dnes pravoslávny náboženstvom, národnosť maďarská s kalvínmi a nemecká s protestantmi.*“⁸² Najpočetnejším vierovyznaním na Slovensku bolo rímskokatolícke náboženstvo. Hlásila sa k nemu prevažná väčšina slovenského obyvateľstva a preto: „*...vzhľadom na každodennú manifestáciu náboženskej príslušnosti na verejnosti katolicizmus možno charakterizovať ako komunálne náboženstvo.*“⁸³

„*Človek, ktorý žil celý život podľa Božích zákonov, mal byť primerane odmenený večným životom.*“⁸⁴ Táto hlboko zakorenená viera v nutnosť dodržiavania cirkevných prikázaní, sprevádzala ľudí celým ich životom. Na dodržiavanie rituálov a tradícií dbal otec rodiny: „*...domáci gazda, teda zomrelý predok, dedo ochranca rodiny a gazdovstva staral sa o to, aby boli zachované staré obyčaje a prikazy a udržoval sa starý poriadok.*“⁸⁵

K duchovnému životu viedli rodičia svoje deti už od malička, pričom každý z nich im podával iný spôsob náboženského prežitku. Bližšie nás o tom informuje Zuzana Beňušková: „*Pri náboženskej výchove zohráva významnú úlohu matka. Mužské religiózne role sú orientované viac mimo rodiny, prejavujú sa pri hromadných náboženských podujatiach – púťach, procesiách, miništrovaní a pod.*“⁸⁶

Na duchovný život dedinčanov dozeral miestny farár, ktorý sídlil takmer v každej obci, poprípade v jej blízkom okolí. Jeho rola nebola obmedzená len na kontrolovanie náboženských úkonov obce, ale pre väčšinu dedinčanov kňaz symbolizoval skôr skutočného duchovného vodcu, ktorého mali všetci v hlbokkej úcte. „*Vtedy farár bol ozajstným duchovným otcom dediny. Tak ho i oslovovali na mnohých stranách: pán otec, a farárku: pani matka. So všetkým sa šlo o radu najprv k farárovi. Keď prišiel prípis od vrchnosti, od súdu, od vojska, berného úradu a tomu podobné - maďarsky, to všetko musel farár prečítať, vysvetliť, poradiť čo s tým robiť.*“⁸⁷

⁸² KOVAČEVIČOVÁ, Soňa. Typy domov, národnosť, náboženstvo a zamestnanie v posledných dvoch storočiach na Slovensku. *Český Lid*. 1967, roč. 54, č.2, s. 99.

⁸³ BEŇUŠKOVÁ, Zuzana. Vplyv konfesie na formovanie regionálnych osobitostí Slovenska. In *Mágie a náboženství*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradiště : Slovákce muzeum v Uherském Hradišti, 1997. s. 42.

⁸⁴ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. Traktování osudu v lidové víře a obřadech při narození a smrti. In *Mágie a náboženství*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradiště : Slovákce muzeum v Uherském Hradišti, 1997. s. 130.

⁸⁵ BEDNÁRIK, Rudolf. *Príspevok o náboženských prežitkoch na Slovensku*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1995. s. 153.

⁸⁶ BEŇUŠKOVÁ, Zuzana. Vplyv konfesie na formovanie regionálnych osobitostí Slovenska. In *Mágie a náboženství*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradiště : Slovákce muzeum v Uherském Hradišti, 1997. s. 42.

⁸⁷ KRČMÉRYOVÁ, Oľga. Prostredie detstva a vývin B. S. Timravy. In *Prózy / Božena Slamčíková Timrava*, ed.

Kostol, miesto zhromaždenia veriacich, sa nachádzal takmer v každej dedine, poprípade v jej blízkom okolí. Pravidelne sa v ňom v nedeľu na omši zišla celá dedina, pričom pre každého to bola slávnostná chvíľa, ktorá si vyžadovala sviatočný odev. „Podľa cirkevného, kanonického práva býval kostol zasvätený svätcovi s vierohodnou úctou, ktorý bol zavedený v zozname svätých. Určené zasvätenie sa po prevedení svätenia nesmelo meniť.“⁸⁸ Najbližšiu nedeľu ku dňu výročia svätca, ktorému bol zasvätený kostol, sa konali na dedine púte. Púte boli spojené s odpustkami, ktoré mohli prítomní získať za svoju účasť na omši. Tieto výročia sa spájali s oslavami, podľa miestnych jazykov špeciálne nazývaných buď „hodami“, alebo „kermešmi“.

Iným, často zaužívaným zvykom kresťanského života, bolo stavanie krížov v okolí dediny. „Dovtedy stáli kríže iba pred kostolmi, alebo na verejných cintorínoch. Koncom 18. a začiatkom 19. storočia sa začali umiestňovať na námestia, pozdĺž ciest a komunikácií vychádzajúcich z dediny i na križovatky a rázcestia ako viditeľné orientačné body.“⁸⁹ Kríže ako symboly pokory boli najčastejšie postavené pred kostolmi, kde slúžili ako ochrana pred temnými silami. Známe boli aj individuálne kríže, ktoré vyjadrovali vďaka Bohu za vyslyšanú prosbu.

3. 4 Obchod a jarmoky

Vidiecke obyvateľstvo sa prvorado zásobovalo prostredníctvom trhov a jarmokov, a to od nepamäti až do začiatku 20. storočia. „Trhy a jarmoky boli príležitosťou na nákup tovaru remeselníkov a kupcov, ako aj na nákup poľnohospodárskych produktov pochádzajúcich z iných oblastí.“⁹⁰ Ich organizovanie súviselo s poľnohospodárskym rokom a cirkevnými sviatkami. Najčastejšie to bolo v období jari, keď sa začínalo hospodáriť na poli, a taktiež na jeseň, v čase ukončenia žatvy. Zriedkavejšie sa jarmoky a trhy organizovali v období leta. Ako o tom píše Ľubica Faltáková: „Značný počet jarmokov bol aj v novembri a decembri.“⁹¹ S vývojom tržného systému sa v 19. storočí zaužíval dvojaký spôsob obchodu: „Starší spôsob predaja bola výmena tovarov, ktorá fungovala hlavne v poľnohospodársky vyspelých

MIKULOVÁ, Marcela. Bratislava : Kalligram a Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008. s. 458.

⁸⁸ TARCALOVÁ, Ľudmila. Kult svetých a atrónske hody. In *Kult a živly*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradištie : Slovácke muzeum v Uherském Hradišti, 1999. s. 77.

⁸⁹ BUGANOVÁ, Klaudia. Mimo liturgické prejavy úcty ku krížom. In *Kult a živly*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradištie : Slovácke muzeum v Uherském Hradišti, 1999. s. 45.

⁹⁰ FALTÁKOVÁ, Ľubica. Trhy a jarmoky na Slovensku v minulosti a ich miesto v ľudovej kultúre. *Slovenský národopis*. 1982, roč. 30, č. 2, s. 373.

⁹¹ Tamtiež, s. 374.

*oblastiach na Dolnej Zemi ako aj v zemiakarských oblastiach východného Slovenska. Novším spôsobom, fungujúcim súbežne s prvou formou, bol predaj za peniaze.*⁹²

Trhy a jarmoky sa tradične organizovali v centrách miest, ktoré boli od seba vzdialené 50 až 60 kilometrov. V pohraničných oblastiach sa navštevovali a predávali svoj tovar aj obyvatelia susedných národov, čím dochádzalo k šíreniu kvalitného slovenského tovaru za hranicami. O tom, že o slovenský tovar bol široký záujem vo svete, píše vo svojom článku Ján Olejník: *„Spišské, predovšetkým svätodušné jarmoky, navštevovali priekopníci až z Turecka a Grécka. Ich prostredníctvom sa spišské plátno vyvážalo do Indie a Číny.*⁹³

Rozdiel medzi jarmokmi a trhmi bol v tom, že zatiaľ čo jarmoky sa konali výročne na viacerých miestach, pravidelne organizované trhy, sa konali na historicky vyhradených miestach. Na našom území sa začali trhy zakladať už v stredoveku, kedy sa vytvárali kráľovské mestá s týmito privilégiami. Medzi najznámejšie a dodnes organizujúce výročné trhy patrili Levoča a Kežmarok. *„Do Kežmarku sa dovážal tovar, prakticky z celej Európy, ba i z Ázie.*⁹⁴ Na trhoch sa predávali hlavne poľnohospodárske produkty, a to určitý presne vyhradený deň v týždni. Jarmoky sa síce konali taktiež na presne vyhradených miestach, ale to len určité obdobie v roku, tradične dva až štyri týždne. Avšak narastaním počtu stálych obchodov v 19. storočí klesol záujem o jarmoky, čo sa prejavovalo znižovaním počtu dní a frekvenciou ich konania v roku. *„V dôsledku toho, v druhej polovici 19. storočia trvali jarmoky už len dva dni, s tým, že deň pred výkladným jarmokom, kedy sa predával spotrebný tovar a poľnohospodárske produkty, sa obyčajne konal trh na dobytok.*⁹⁵ Podrobný počet jarmokov v slovenských mestách uvádza Ľubica Falťáková: *„Začiatkom 20. storočia malo približne 300 miest, mestečiek a významnejších dedín na Slovensku právo konať jarmoky. Jarmoky sa vtedy konali niekoľkokrát do roka (jeden až dva razy, prípadne osem – deväťkrát).*⁹⁶

Okrem základnej úlohy zásobovania obyvateľstva, zohrali jarmoky a trhy nenahraditeľnú úlohu v rozvoji ľudovej kultúry obyvateľstva. Bližšie si túto skutočnosť všíma Michal Hvizd: *„Trhy a jarmoky, tak ako jeden z vonkajších vplyvov spätne pôsobili na rozvoj*

⁹² BODOROVÁ, Oľga. Archaické prvky v gemersko-malahontskom hrnčiarstve. In *Remeslo a jarmok na Slovensku*, ed. HORVÁTHOVÁ, Emília – PÖSS, Ondrej. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 1998. s. 71.

⁹³ OLEJNÍK, Ján. Ľudové remeslá na Spiši so vzťahom k ľudovému odevu. In *Remeslo a jarmok na Slovensku*, ed. HORVÁTHOVÁ, Emília – PÖSS, Ondrej. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 1998. s. 53.

⁹⁴ BARÁTHOVÁ, Nora. Remeslá a obchod na Spiši. In *Remeslo a jarmok na Slovensku*, ed. HORVÁTHOVÁ, Emília – PÖSS, Ondrej. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 1998. s. 38.

⁹⁵ FALŤÁKOVÁ, Ľubica. Trhy a jarmoky na Slovensku v minulosti a ich miesto v ľudovej kultúre. *Slovenský národopis*. 1982, roč. 30, č. 2, s. 373.

⁹⁶ Tamtiež, s. 374.

*ľudovej kultúry a inováciu remeselnej výroby cez porovnávanie vlastných výrobkov s výrobkami mestským remeselníkov a výrobcov z iných kultúrnych centier ležiacich mimo hraníc regiónu.*⁹⁷ Okrem toho, že na nich ľudia nachádzali inšpiráciu pre vlastnú tvorbu, tieto centrá slúžili aj k rozvíjaniu spoločenských, obchodných a kultúrnych kontaktov. Ich neoddeliteľnou súčasťou a dôvodom pre návštevu bola aj zábava pri cigánskej hudbe. Spolu s muzikantmi na jarmokoch zarábali aj cigánky: „*Súčasťou jarmokov boli Rómky - vykladačky kariet a čítania z ruky. Venovali sa aj ľúbostnej mágii - čarovaniu na zabezpečenie milého, alebo na udržanie manželstva.*“⁹⁸

⁹⁷ HVIŽD, Michal. Tradície spracovania dreva a prútia u Rusínov-Ukrajincov na Slovensku. In *Remeslo a jarmok na Slovensku*, ed. HORVÁTHOVÁ, Emília - PÖSS, Ondrej. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 1998. s. 59.

⁹⁸ GIC, Andrej. Tradičné rómske remeslá a mágia na jarmokoch. In *Remeslo a jarmok na Slovensku*, ed. HORVÁTHOVÁ, Emília – PÖSS, Ondrej. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 1998. s. 75.

4 KOLOBEH ŽIVOTA

4.1 Narodenie dieťaťa

Príchod nového človeka na svet bol už oddávna sprevádzaný množstvom zvykov, tradícií a hlavne povier, ktoré určovali jeho budúci vývoj, šťastie a dokonca aj zručnosti, v ktorých malo dieťa vynikať. K vyzdvihnutiu týchto tradícií prispela hlavne kresťanská cirkev, ktorá zaviedla do dedinského spoločenstva krst, úkon vádzky⁹⁹ v kostole a rolu krstných rodičov. Tí sprevádzali dieťa pri dôležitých obradoch počas celého života. Ďalej, ako uvádza Katarína Košťalová: „*Kresťanská cirkev vystupovala pri narodení dieťaťa nielen v obradovom, ale aj v úradnom vzťahu, nakoľko od Tridentského koncilu roku 1563 až do roku 1949 bola poverená vedením matrik.*“¹⁰⁰

4.1.1 Tehotenstvo a pôrod

Tehotná žena bola v magickom zmysle pokladaná za nečistú. To v praxi znamenalo, že jej prítomnosť prinášala nešťastie. Napríklad pri jej účasti na zábave sa mládenci pobili. Ak cestovala na voze, musela byť otočená ku koňom chrbtom, lebo inak by sa voz mohol pokaziť, alebo kôň poraniť. Tehotenstvo sa spravidla neukazovalo na verejnosti. Taktiež nebolo dôvodom pre zanechanie práce. Zvyčajne žena pracovala až do pôrodu. Práca sa totižto pokladala za prostriedok uľahčujúci pôrod. Neplodná žena bola spoločensky nižšie. Verilo sa, že je to trest boží. Preto sa proti neplodnosti používali rôzne cirkevné praktiky ako púte, zázračné studničky či liečivé byliny.¹⁰¹

Zvyky a povery predchádzali už narodeniu dieťaťa. Verilo sa, že na dieťa sa môže preniesť podoba zvieratá, alebo človeka, ak sa na neho matka zahľadá a stretnú sa pri tom ich pohľady. Nebezpečné bolo aj stretnutie pohľadov dvoch tehotných žien, lebo potom mohlo mať jedno z detí „*mrcha chorobu*“¹⁰². Naopak, ak chcela mať matka pekné dieťa, mala sa dívať na pekných ľudí. Aby ešte viac vyzdvihla krásu dieťaťa, mala sa umyť v tečúcej vode a

⁹⁹ Vádzka - kresťanský cirkevný obrad, ktorému sa podrobuje nevesta hneď po sobáši, alebo šestonedielka.

¹⁰⁰ KOŠTIALOVÁ, Katarína. Obyčaje životného cyklu. In *Banská Bystrica : historicko-etnologické štúdi*, ed. BITUŠIKOVÁ, Alexandra. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2000. s. 119.

¹⁰¹ HORVÁTHOVÁ, Emília. Zvykoslovie a povery. In *Slovensko : Lud – II. časť*. Bratislava : Obzor, 1975. s. 988.

¹⁰² Mrcha choroba – nedobrá / zlá choroba

to pri poslednom splne mesiaca pred pôrodom. Viaceré predstavy prechádzali až do vplyvov mágie. Ak napríklad tehotná žena zacítila vôňu jedla, ktoré nemohla ochutnať, buď ju čakal potrat, alebo sa malo vytvoriť na dieťati znak v podobe tohto jedla. Preto bola ponúknutá jedlom, kdekoľvek prišla. Rovnako si musela dávať pozor, aby nezjedla nezrelé ovocie, lebo by sa jej mohli narodiť dvojčiky. Tak ako aj dnes, aj v minulosti sa mladomanželia snažili ovplyvniť pohlavie dieťaťa. Podľa toho, či chcela mať nevesta prvorođenú dcéru, alebo syna, zašila si do svadobných šiat šatku alebo čiapku. Ak chceli mať manželia syna, najčastejšie si kládli sekeru, alebo železný klin pod lôžko.¹⁰³

Ženy rodili doma za prítomnosti pôrodnej baby. Túto funkciu vykonávala staršia žena, ktorá mala dlhoročné skúsenosti s rodením detí a vyznala sa v bylinkách, praktikách a potrebnej zručnosti pri starostlivosti o matku. Od 18. storočia, za čias Márie Terézie, mohli ženy získať status pôrodnej baby, len po zložení skúšok pred prísnu komisiou. Avšak v praxi, ešte v druhej polovici 19. storočia nebola na mnohých miestach Uhorska žiadna školená pôrodná baba.¹⁰⁴ V dôsledku toho na mnohých miestach Slovenska pri pôrode vypomáhali pôrodné baby, ktoré využívali zastaralé úkony a nebezpečné magické tekutiny, ktoré mali buď neškodný, alebo v horšom prípade poškodzujúci účinok, čím narúšali prirodzený pôrod dieťaťa. Bližšie o tom píše Božena Němcová, zo svojich ciest po Uhorsku:

„Keď príde žene vojatovanie, naleje bába zvarený malinový koreň na dno prevrátenej nádoby, z ktorej to musí žena vypiť. Horšie než tento poverčivý, ale neškodný liek, je to, že dávajú neskúsené, sprosté tamtie báby ženám pri pôrode pálenku piť, aby sa opili a bolesť necítili. Podriadené sú tam skutočne ženy, zvlášť pri rodení, toľkým nezmyselným poverám, škodlivým zvykom a tak neľudskému zachádzaniu nerozumných báb, že sa to ani písať nedá. Bolo by veľmi potrebné, aby v každej obci bola dokonalo v babictve vyučená bába, aby konečne prestali panujúce tam hlúpe predsudky a nesváry a ženy aby neboli v najnebezpečnejších chvíľach svojho života dané do rúk nevedomým babám, ktorých ledabolou skúsenosťou, než ju získali, mnohá žena zdravím i životom zaplatiť musela, ...“¹⁰⁵

Podľa povery všetko, čo bolo v miestnosti uviazané, zabraňovalo dieťaťu v príchode na svet. Preto rozviazali rodičke vlasy, uvoľnili uzly na odeve, sňali obrúčku, poprípade odomkli truhly, a podobne. Pôrod mali urýchliť ako magické, tak aj racionálne úkony, ako dvíhanie ťažkých predmetov, alebo pitie abortívnych odvarov. Všeobecne sa verilo, že prítomnosť otca zľahčuje utrpenie rodičky, teda bolesť rozdvouje. Otca však volali až pri

¹⁰³ HORVÁTHOVÁ, Emília. Zvykoslovie a povery. In *Slovensko : Lud – II. časť*. Bratislava : Obzor, 1975. s. 986-7.

¹⁰⁴ JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Rodinné obyčaje. In *Tradiície slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA. s. 165.

¹⁰⁵ NĚMCOVÁ, Božena. *Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska*. Praha : SNKLHU, 1955. s. 131.

ťažkom pôrode. Ak nemohol byť prítomný, položili na rodičku kus odevu, ktorý nosil otec dieťaťa priamo na tele. Rodička bola v magickom zmysle nečistá a priťahovala negatívne sily. Preto musela rodiť po tme.¹⁰⁶

Po pôrode obkolesili posteľ matky magickými predmetmi, ktoré odohnali démonické sily. Napríklad makom, železnými predmetmi, cesnakom, či posvätnými bylinami. Na ochranné účely slúžila najmä biela plachta, tzv. kútica, alebo záclona, ktorou oddelili posteľ s rodičkou od zvyšku miestnosti, a to na celé šestonedelie. Spočiatku boli plachty jednoduché, až neskôr sa začali patrične vyzdobovať. Informuje nás o tom Zora Mintalová „*V 19. storočí sa rozšírili kútne plachty, zhotovované ozdobným vytkávaním na dominantnej časti. Najstaršej z nich boli v prírodnej farebnosti základného materiálu, v polovici 19. storočia sa začala uplatňovať červená farba.*“¹⁰⁷

Ak bolo všetko v poriadku, zavolali otca, aby dieťa pobožkal, a tým aj prijal do rodiny. Tento úkon však nebol samozrejmosťou. Menej zdatné deti, alebo dievčatká narodené do početných rodín neboli prijaté, ale ponechané na smrť. Ak však umrela matka, dieťa malo veľmi nízku šancu na prežitie, a tak jej ho ukladali na pohrebnej posteli na prsia, aby si ho vzala so sebou.

Životaschopnosť dieťaťa často určoval už prvý očistný kúpeľ v studenej vode, keďže fyzicky slabšie dieťa ho nemuselo prežiť. „*Prvý kúpeľ dieťaťa mal nielen hygienický charakter, ale aj magický význam. Preto sa do vody pridávala aj svätená voda a troška soli ako ochrana pred zlými silami, pár kvapiek medu, aby bolo dieťa milé, kúsok chleba, aby sa vydarila jeho výchova a peniaz, aby bolo bohaté... Voda z prvého kúpeľa bola považovaná za liek a posilu pre dieťa.*“¹⁰⁸ Voda po prvom kúpeli dieťaťa využívali najmä dospievajúci na druhotný kúpeľ, pretože sa verilo, že sa ňou získa jemná a hebká pleť. Bolo však potrebné dodržiavať správne poradie: „*...kde sa mládenec mal umyť vo vode, v ktorej kúpali dievčatko, a dievča sa malo umyť vo vode po vykúpanom chlapčekovi.*“¹⁰⁹

Po očistnom kúpeli natreli dieťa maslom, aby bolo silné; zabalili do kožucha, aby malo kučeravé vlasy; a napokon ho položili na pec, aby privyklo na dom. Aký nástroj dali dieťaťu do ruky, v tom malo neskôr vynikať.¹¹⁰ Túto tradíciu spomína aj Pavol Dobšinský vo svojich poznámkach o živote Slovákov: „*Čo chceš aby z narodeného bolo, to daj mu do ruky*

¹⁰⁶ HORVÁTHOVÁ, Emília. Zvykoslovie a povery. In *Slovensko : Lud – II. časť*. Bratislava : Obzor, 1975. s. 988.

¹⁰⁷ MINTALOVÁ, Zora. Kútne plachta a mágia. In *Mágie a náboženství*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradiště : Slovácke muzeum v Uherském Hradišti, 1997. s. 42.

¹⁰⁸ ZAJÍCOVÁ- NÁDASKÁ, Katka. Voda v rodinných obyčajoch. In *Kult a živly*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradiště : Slovácke muzeum v Uherském Hradišti, 1999. s. 126.

¹⁰⁹ Tamtiež, s. 127.

¹¹⁰ HORVÁTHOVÁ, Emília. Zvykoslovie a povery. In *Slovensko : Lud – II. časť*. Bratislava : Obzor, 1975. s. 988.

*alebo tým dotkni sa ho, teda: ku chlapcom kladú knihy, perá: by múdri boli; sekeru, bič: by dobrí hospodári; hoblik, člnok, kliešte a čo: by dobrí remeselníci stali sa z nich; k dcéruškám dávajú kus vlny: by pokorné; pradeno: by pracovité; plášť mädu: by dobré boli a chlapci za nimi lipli.*¹¹¹

Častokrát určovali osud človeka už pri jeho narodení. Predvídali ho najbližší príbuzní zo sprievodných znakov a okolností, za ktorých sa dieťa narodilo. Podľa Dobšinského: *„Narodenča s dlhými vlasmi na hlave: skoro umre; s vlasmi na rukách: bohaté bude; mäsko v očných kútikách: dlhý život preň znamená; narodený kučeráčik: bude boháč; ak v oku jeho predmety naopak objavujú sa alebo kto narodil sa hneď so zubmi: veščík, veštec bude z neho a vidí poklady pod zemou.*¹¹² Rovnako dôležitý bol aj čas, kedy sa dieťa narodilo. Dieťa narodené o polnoci, či napoludnie, bolo nešťastné. Sobota, či nedeľa prezrádzali bohatstvo a šťastie. Avšak najšťastnejším dňom bol štedrý deň a najnepriaznivejším Veľký Piatok.¹¹³ *„Narodilo by sa na nov, predpovedá sa mu, že bude krásne, na starom mesiaci narodené nebýva vraj krásne, ale čože je platné — nie je každý deň nov!*¹¹⁴

4. 1. 2 Krst a šestonedelie

Kým nebolo dieťa pokrstené, nemohlo byť ponechané bez dozoru, lebo by ho strigy zamenili. *„Krst sa vykoná hneď po pôrode, ale dievčatá sa krstia obyčajne ráno, aby sa tiež skoro vydali.*¹¹⁵ Krst sa pokladal za magickú očistu. Krstná matka dieťa obliekla, pričom do vankúšika mu položila peniaz a ochranné rastliny ako napríklad cesnak, čiernobyľ, soľ a pod. K prahu dverí, cez ktoré sa prechádzalo na krstiny, položili chlapcovi sekeru a reťaz, aby bol silný a zdravý, dievčaťu knižku a kúdel', aby bolo múdre a usilovné. Rodičia sa krstu nezúčastňovali. V každej obci bol zaužívaný iba určitý počet krstných mien. Spravidla sa deťom dávali mená po rodičoch a starých rodičoch. Nezvyčajné mená bývali na smiech, a preto sa nimi obdarúvali len nemanželské deti.¹¹⁶

Krstiny boli oslavou príchodu nového človeka do dediny. Patrili medzi významné tradície na dedine. O ich priebehu nás informuje Pavol Dobšinský: *„Avšak vlastné krstiny,*

¹¹¹ DOBŠINSKÝ, Pavol. I. Narodenie. Krst. Krštenie. In *Prostonárodné obyčaje, povery a hry slovenské*. Turčiansky sv. Martin : nákl. vl., 1880. s. 5.

¹¹² Tamtiež, s. 5.

¹¹³ HORVÁTHOVÁ, Emília. Zvykoslovie a povery. In *Slovensko : Lud – II. časť*. Bratislava : Obzor, 1975. s. 989.

¹¹⁴ NĚMCOVÁ, Božena. *Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska*. Praha : SNKLHU, 1955. s.132.

¹¹⁵ Tamtiež, s.132.

¹¹⁶ HORVÁTHOVÁ, Emília. Zvykoslovie a povery. In *Slovensko : Lud – II. časť*. Bratislava : Obzor, 1975. s. 990.

krstzenie i krstie neurčené bývajú obyčajne na najbližšiu nedeľu popoludnia. K hodom týmto chodí volať baba celý rad krstných, rodinných a známych, a to hlavne ženské, bo mužskí len v malom počte alebo i naskrze nechodia na krstiny.¹¹⁷ Božena Němcová upresňuje pozývanie hostí: „Ak to je chlapec, pozvú sa s kmotrmi i ostatní ženatí dedinskí muži; ak je to dievča, zvú sa len ženy, z mužov len najstaršie hlavy oboch rodín. Na hostinu sa zídu ženy hneď popoludní. Bába vykonáva gazdinú a gazdiná šestonedielka sedí na zastretej posteli.“¹¹⁸ Jedlo „radostníky“ a pitie „hriato“ si prinášali ženy samé: „Hriateho, niekde i vína, plné džbány, plné hrnce, ako vody... Večer prídu muži a je a pije sa znovu, spieva a rozpráva sa, robia sa figle a na zdravie sa pripíja kdekomu. A keď je všetko zjedené, príde kuchárka s obviazanou rukou a prosí, že sa popálila, aby jej dali niečo na bolesť; každý dá jej podľa možnosti.“¹¹⁹

Matka ako nečistá osoba musela ležať v kúte na posteli za plachtou - kútnicou, aby nepriniesla nešťastie: jedlo, ktorého by sa dotkla, by podľahlo skaze; ak by sa napila vody zo studne, sčernela by; stromy by zoschli pri jej prechode a roľu, na ktorú by stúpila, by zamrazil ľadovec. Za kútnicou ju mohli vidieť len babica a manžel. Na dedine bývalo zvykom, že rodičku počas tohto obdobia navštevovali jej vydaté kamarátky a obdarúvali ju vareným jedlom, naturáliami, čo pomáhalo rodine rodičky prežiť. „Od pôrodu, až pokiaľ žena nejde na úvod, čiže vádzku, prinášajú každý deň ženy niečo do kúta; tá plnú miskú žita alebo pšenice, tá žltú kašu, tá hrách, tá zase rozličné pečivo, ona živé sliepky a tak každá, čo len môže; pokiaľ rodička leží, prinášajú aj dobré polievky každý deň, a tolko sa všetkého nanosí, že toho má mnoho krát celá rodina dost.“¹²⁰ Podľa ľudového zvyku „Čo takému telu treba, z ktorého duša vyšla? - Praženica a hriato.“¹²¹ Vôbec všetky obyčaje spojené s poverou v magickú nečistotu, v konečnom dôsledku zabezpečovali žene potrebný pokoj a oddych a stály kontakt s dieťaťom.¹²²

Žena ležala v kúte za plachtou niekoľko týždňov, až kým „Tretí alebo štvrtý, u Rusínov šiesty týždeň ide žena na vádzku,“¹²³ to znamená očistnému úkonu v kostole, ktorý mal svoj pôvod už v predkresťanskej tradícii. Podrobnejšie nás s týmto úkonom oboznamuje Pavol Dobšinský: „Na to v sprievode baby a niekde i s priateľkami, nesúc si sama dieťa na

¹¹⁷ DOBŠINSKÝ, Pavol. I. Narodzenie. Krst. Krštenie. In *Prostonárodné obyčaje, povery a hry slovenské*. Turčiansky sv. Martin : nákl. vl., 1880. s. 3.

¹¹⁸ NĚMCOVÁ, Božena. *Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska*. Praha : SNKLHU, 1955. s.132.

¹¹⁹ Tamtiež, s.133.

¹²⁰ Tamtiež, s.132.

¹²¹ DOBŠINSKÝ, Pavol. I. Narodzenie. Krst. Krštenie. In *Prostonárodné obyčaje, povery a hry slovenské*. Turčiansky sv. Martin : nákl. vl., 1880. s. 1.

¹²² JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Rodinné obyčaje. In *Tradície slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA. s. 167.

¹²³ NĚMCOVÁ, Božena. *Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska*. Praha : SNKLHU, 1955. s. 133.

ramenách, sviatočne ide do chrámu k úvodu, na vádzku, čiže na modlitby a poďakovanie za šťastný pôrod.¹²⁴ A Božena Němcová dodáva: „Kmotry idú s ňou a jedna nesie koláč - bolestník, ktorý dá žena po úvode kňazovi.“¹²⁵ Príchod matky sa oslavoval opäť v kruhu žien, spravidla divokejšie ako krstiny. Po tomto úkone sa matka mohla zaradiť do spoločnosti. Dieťa uložili do drevenej kolisky, pričom: „Kladúc dieťa do kolisky, prikladajú k nemu kľúč, aby dobre spalo, a otcovu košeľu, aby ho strigy neukradli,...“¹²⁶

4.2 Detstvo

Dieťa bolo od narodenia odkázané na matkinu opateru. Matka musela dbať, aby nebudilo rodinu, zvyčajne spiacu v jednej spoločnej miestnosti. Častokrát ho celú noc hojdala v drevenej koliske, alebo v plachte zavesenej nad svojou posteľou. Dieťa nechávali pri matke po celú dobu kojenia, pričom v minulosti boli deti dlhšie kojené, ako je tomu dnes. Na svojich cestách to zachytila Božena Němcová: „Ako u nás v Čechách, vidiecke ženy dlho koja, tak aj na Slovensku ženy deti dve i tri roky koja (nadávajú), až kým si dieťa stoličku prinesie.“¹²⁷ Matka mala so sebou dieťa aj keď pracovala, brávala ho so sebou do chotára na pole. Stará mama, gazdiná, si vnúčatá doma ponechávala, až keď vedeli chodiť.¹²⁸

Povery týkajúce sa prežitia sprevádzali dieťa počas celého detstva. Napríklad, dieťa sa nesmeli dívať do zrkadla, ináč by nevedelo rozprávať; nestrihali mu nechty, aby mu tým neskrátili život. Zaujímavý bol postoj k strihaniu vlasov - tie nestrihali v niektorých oblastiach až do veku 6 - 7 rokov. Existovalo aj príslovie: „Do siedmeho roku deťom vlasy nestryhaj: bys jim rozumu neukrátil.“¹²⁹ Prvé strihanie dieťaťa sa vykonávalo v rodinnom kruhu, bol to akýsi obrad opúšťania nevinnej fázy detstva a vstupovania do obdobia získavania zručností a vedomostí.¹³⁰ Avšak k prvým povinnostiam sa dieťa začalo už od útleho veku, v dobe, keď sa naučilo hovoriť. Už ako trojročné ho rodičia poverovali odkazmi, štvorročné posielali za mamou na pole. O rok neskôr už zaháňalo dobytok, či napájalo ho na pastve pri potoku.

¹²⁴ DOBŠINSKÝ, Pavol. I. Narodenie. Krst. Krštenie. In *Prostonárodné obyčaje, povery a hry slovenské*. Turčiansky sv. Martin : nákl. vl., 1880. s. 5.

¹²⁵ NĚMCOVÁ, Božena. *Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska*. Praha : SNKLHU, 1955. s. 133.

¹²⁶ Tamtiež, s. 133.

¹²⁷ Tamtiež, s. 135.

¹²⁸ JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Rodinné obyčaje. In *Tradicie slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA. s. 161-2.

¹²⁹ DOBŠINSKÝ, Pavol. I. Narodenie. Krst. Krštenie. In *Prostonárodné obyčaje, povery a hry slovenské*. Turčiansky sv. Martin : nákl. vl., 1880. s. 7.

¹³⁰ JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Rodinné obyčaje. In *Tradicie slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA. s. 172.

Okrem toho bol piaty rok života aj vekom husiarov. Samozrejmosťou bola aj jednoduchá výpomoc matke pri jej prácach, a to hlavne pri zbere ovocia.¹³¹

Spravidla vo veku siedmich rokov dieťa nastúpilo do školy, prestalo s detskými hrami a začalo sa zúčastňovať pracovného života, dcéra sa držala matky a syn otca. Dievča tak už vo veku 14 - 15 rokov malo ovládať všetky ženské zručnosti, chlapec tie mužské spravidla nadobudol až o dva roky neskôr. Dievčatá, ktoré vyrástli z roly husiarok, dostali už za reťaz kravu a na chrbát mladšieho súrodenca, čo sa neraz končilo aj nečakaným pádom tohto súrodenca. Stávalo sa, že už ako deväťročné nahrádzali rolu gazdinej v domácnosti. V tomto smere mali mladší súrodenci výhodu, lebo často preberali rolu starších, až kým vyrástli z detstva. Bitky a fyzické tresty bývali na dennom poriadku. Dieťa poznalo city či náklonnosť matky väčšinou len v panských rodinách. V tradičnom prostredí neposlušnosť detí trestali matky dôraznou rukou a zrozumiteľnou rečou.¹³²

4. 2. 1 Škola

Škola, základ vzdelania celého ľudu, patrila na začiatku 19. storočia k jedným z najzaostalejších oblastí verejného života Uhorska. Informuje nás o tom aj Božena Němcová: „*Obce si nevšíмали školy ani učiteľov, nech bol učiteľom kto bol, len aby nejaký bol; vyššie úrady sa o to tiež neujímali. Vôbec málo sa o vzdelanosť ducha dbalo a dokonca nič o vzdelaní ľudu dedinskom.*“¹³³ Všeobecný bol nedostatok škôl, učiteľov, učebníc a detí, ktoré by pravidelne chodievali do školy. Podrobnejšie túto skutočnosť opisujú súpisy z čias Márie Terézie: „*Podľa súpisu z roku 1770 bolo na Slovensku približne 894 národných škôl a podľa súpisu z roku 1772 v 1416 slovenských obciach bolo 964 slovenských učiteľov.*“¹³⁴ Panovníci si jasne uvedomovali potrebu vyzdvihnutia vzdelania medzi poddanými, avšak prvý zákon o školstve vydala až cisárovná Mária Terézia v roku 1777. Jednalo sa o zákon Ratio Educationis, ktorého obsahom bolo vytvorenie siete triviálnych škôl v celej monarchii.

Na cisárovnine reformy nadviazal jej syn, osvietený panovník Jozef II. Na základe jeho nariadenia „*Inštrukcia pre vyzitárov národných škôl v Uhorsku*“ (1788)¹³⁵ sa prvýkrát v histórii monarchie realizovala povinná školská dochádzka. Podľa nariadenia sa škola mala

¹³¹ ŠVECOVÁ, Soňa. Premeny v živote člena rodiny. In *Tradičie slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA, 1997. s. 63.

¹³² Tamtiež, s. 65.

¹³³ NĚMCOVÁ, Božena. *Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska*. Praha : SNKLHU, 1955. s. 105.

¹³⁴ ČEČETKA, Juraj - VAJCÍK, Peter. *Dejiny školstva a pedagogiky na Slovensku do prvej svetovej vojny*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1956. s. 44.

¹³⁵ ŠKOVIEROVÁ, Zita. Škola, učiteľ a žiacke zvyky na slovenskej dedine v druhej polovici 19. storočia a prvej polovici 20. storočia. In *Zvyky a obyčaje socioprofesionálnych skupín*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradištie : Slovácke muzeum v Uherském Hradišti, 2005. s. 169.

nachádzať v každej obci, kde sídlila fara. Deti sa v nich mali naučiť čítať, písať, počítať a poučiť sa o občianskych povinnostiach a zákonoch vlasti. Výuka v mestských viactriednych školách bývala dokonalejšia, vzhľadom na vyššie nároky na dieťa. Základným vyučovacím predmetom pre všetky druhy škôl bolo náboženstvo. Biblické texty sa často využívali aj na hodinách dejepisu a čítania.

Začiatkom 19. storočia, pod vplyvom revolučných zmien v Európe, nadviazal na prvý zákon o školstve cisár František I., ktorý v roku 1805 zaviedol druhé Ratio Educationis. Hoci nedošlo k výrazným zmenám v spôsobe vyučovania, stanovil sa okrem iného aj školopovinný vek oboch pohlaví, a to od 6-12 rokov. Tento zákon predurčil vývoj školstva v Uhorsku na ďalších štyridsať rokov. Stručne nás o týchto miernych, ale závažných zmenách informuje Kronika Slovenska: „*V súlade s dobovým trendom sa viac pozornosti venovalo vzdelávaniu dievčat. Najväčšmi sa však uhorské vládne orgány usilovali zvýrazniť postavenie maďarčiny ako štátneho jazyka tým, že sa presne vymedzil rozsah jeho vyučovania na jednotlivých typoch škôl.*“¹³⁶

„*Ratio educationis bolo záväzné len pre katolícke školstvo, pretože evanjelici mali od roku 1791 cirkevnú a školskú autonómiu, ktorá im umožňovala budovať školy a určovať obsah školského vyučovania podľa svojich potrieb a záujmov.*“¹³⁷ Avšak už od začiatku 19. storočia sa evanjelické školstvo snažilo vyrovnáť výukou katolíckemu, napriek tomu, že úroveň vyučovania bola rozdielna a závisela od finančných možností cirkevných zborov. Neskôr, v roku 1868, bol cisárom Františkom Jozefom II. vydaný ďalší zákon o povinnej školskej dochádzke, podľa ktorého bolo povolené okrem cirkevných zakladať aj obecné, spolkové a súkromné ľudové školy.¹³⁸

Na slovenskej dedine sa tradične učilo v drevených domoch určených na bývanie. V jednej izbe býval učiteľ so svojou rodinou, a v druhej prebiehala výuka, obyčajne všetkých ročníkov naraz. Podrobne takúto dedinskú školu opisuje Terézia Vansová vo svojom diele Danko a Janko: „*Priestranná miestnosť, osvetlená štyrmi oblokmi, bola škola, ale aj kuchyňa zároveň, vpravo od dvier bola veľká pec s ohniskom, kde sa varilo i pieklo; o sporákoch vtedy ešte nechyrovali... Zľava vedľa oblokov stáli lavice a veľká „táfla“.* Na stene visela čierna, už hodne obšúchaná tabuľa a na nej príklad z počtov od predošlého dňa. Na druhej strane, ďalej k obloku, visela stará mapa starej Európy, dnes by si sa v nej už ťažko vyznal... K týmto dvom

¹³⁶ KOVÁČ, Dušan. *Kronika Slovenska: od najstarších čias do konca 19. storočia*. Bratislava : Fortuna Print, 1998. s. 388.

¹³⁷ MÁTEJ, Jozef. *Štúrovci a slovenská škola v prvej polovici 19. storočia*. Bratislava : SPN, 1960. s. 12.

¹³⁸ ŠKOVIEROVÁ, Zita. Škola, učiteľ a žiacke zvyky na slovenskej dedine v druhej polovici 19. storočia a prvej polovici 20. storočia. In *Zvyky a obyčaje socioprofesionálnych skupín*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradište : Slovácke muzeum v Uherském Hradišti, 2005. s. 170.

hlavným prostriedkom názorného vyučovania družili sa ešte niekoľké tiež nové tabely s písmenami na slabikovanie... Takto asi boli všetky dedinské školy v prvej polovici minulého storočia.“¹³⁹

V zaostalejších obciach, kde nebol zariadený dom pre učiteľa, slúžili na výučbu prázdne obecné budovy, ako napríklad krčma, alebo pastierňa. Na túto skutočnosť kriticky poukázal aj Jozef Mátaj: „V najväčšom úpadku boli dedinské školy. Školy boli podobné pastierniam, nízke, vlhké, tmavé, bez dostačujúceho vnútorného zariadenia. V malej miestnosti sa tiesnilo aj sto detí.“¹⁴⁰ Zaujímavou formou sa riešil problém kúrenia. V istých oblastiach sa zabezpečovalo v dedine spoločne, s drevom na ohrev v učiteľovej izbe. Častým zvykom bolo, že si žiaci denne alebo týždenne nosievali poleno dreva so sebou. Výnimočne sa o to staral miestny mecenáš – gróf, alebo kňaz, ktorý tým poveril dedinčanov, aby prichystali drevo z ich lesov. Keďže triedy bývali väčšinou preplnené, učiteľ si udržiaval autoritu hlavne drevenou palicou. Bežným javom bývalo aj státie v kúte, či sedenie v „somárskej lavici“. Najväčší nezbedníci boli potrestaní nosením drevenej tabuľky na krku, alebo zatváraním do chlievika. Napriek fyzickým trestom, sa rodičia nezvykli sťažovať, keďže sa to v danom období považovalo za normálnu výchovnú metódu.¹⁴¹

Školský rok bol kratší než v súčasnosti. Trval zvyčajne od októbra do apríla. Ako aj Jozef Mátaj cituje vo svojej knihe Samuela Hoiča: „Na Ondreja sa zhromaždí milá mládež v škole, ale na Ďura už po nej niet ani stopy.“¹⁴² V jarnom a letnom období deti tradične pomáhali svojim rodičom pri práci na poli alebo pasení dobytky. Vyučovanie sa tradične začínalo prvou októbrovou nedeľou, kedy zložil učiteľ v kostole prísahu. Tomuto verejnému aktu predchádzal zápis. V tom čase matky žiakov, podľa svojho postavenia a možností, priniesli do domu učiteľa naturálie a pri káve od pani učiteľovej rozoberali schopnosti dieťaťa. Takýto zápis trval týždeň až dva a až potom sa začínala výuka.¹⁴³ Keď rodičia nemohli zaplatiť školné za výuku dieťaťa, poskytli učiteľovi pomoc pri hospodárení. Vzťah rodičov k dodržiavaniu tohto termínu nám priblížil vo svojej poviedke Martin Kukučín: „Keď som na Všetechsvätých prišiel do školy, bol som jediný medzi prvoročnými, ktorý som vedel čítať a písať. Mňa dovedli hneď prvý deň, podľa zákona. Málo bolo takých, čo zákon navlas

¹³⁹ VANSOVÁ, Terézia. *Danko a Janko. Príhody dedinských chlapcov*. Banská Bystrica: Ústredie učiteľské, 1924 - 1925. s. 15-16.

¹⁴⁰ MÁTEJ, Jozef. *Štúrovci a slovenská škola v prvej polovici 19.storočia*. Bratislava : SPN, 1960. s. 21.

¹⁴¹ ŠKOVIEROVÁ, Zita. Škola, učiteľ a žiacke zvyky na slovenskej dedine v druhej polovici 19. storočia a prvej polovici 20. storočia. In *Zvyky a obyčaje socioprofesionálnych skupín*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradište : Slovákcke muzeum v Uherském Hradišti, 2005. s. 251.

¹⁴² MÁTEJ, Jozef. *Štúrovci a slovenská škola v prvej polovici 19.storočia*. Bratislava : SPN, 1960. s. 23.

¹⁴³ ŠKOVIEROVÁ, Zita. Škola, učiteľ a žiacke zvyky na slovenskej dedine v druhej polovici 19. storočia a prvej polovici 20. storočia. In *Zvyky a obyčaje socioprofesionálnych skupín*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradište : Slovákcke muzeum v Uherském Hradišti, 2005. s. 171.

plnili. Čo chudobnejší rodičia zameškali týždeň i dva priviesť svoje dieťa. O dva týždne po mne prišiel i Janko Ružanovie. Nemal šiat a jeho mať nemala hneď čím do školy zaplatiť.“¹⁴⁴

Ďalším problémom bol nedostatok šlabikárov a učebníc, ktoré nariaďovalo Ratio Educationis. Tie boli viacerým dedinským deťom neprístupné, vzhľadom na chudobu rodičov, ktorí sa museli zadlžovať aj pri najmenších výdavkoch na školské potreby.

Ako sme sa už dozvedeli, deti navštevovali školu prevažne v zimných mesiacoch. No práve v tomto období sa v cirkevnom kalendári slávilo najviac kresťanských sviatkov, ktorých neoddeliteľnou súčasťou boli detské koledy. V praxi to znamenalo, že klasickú výuku nahradila príprava žiakov na tieto koledy. Na tento problém zameškávania školy poukázal už Ľudovít Štúr v Slovenských národných novinách: „Povedali sme, že deti po našich obciach najviac cez zimu do školy chodievajú, práve ale v tom čase, koľko sa im vyučovania obyčajmi, pri cirkvách našich užívanými uťahuje: práve vtedy padajú takrečené oplátky, ktoré sa pripravovať a roznášať musia, a s čím sa školský učiteľ zaoberá, vtedy padajú hlavné sviatky, a so sviatkami rozličné na všelijaký spôsob menované obchody, vtedy prichádza nový rok, a s novým rokom koledy, kde všade je školský učiteľ zaneprázdnený, a dakde, kde sú väčšie osady, celé týždne v škole neprítomný.“¹⁴⁵

Školský rok sa končil skladaním skúšok na nedeľnejšej omši v polovici mája. Skúšky „egzamenty“, skladali spravidla všetci, poprípade len žiaci končiacich ročníkov. Výnimočnosti tohto dňa nám vo svojej poviedke slovami hlavnej postavy približuje Martin Kukučín: „Keď je v kostole skúška, musíme ho ozdobiť, aby ľudia vedeli ako si ich vážime..., že bude na skúške mnoho pánov. Okrem toho, že je tam aj celá dedina od najmenšieho do najväčšieho, to som s minulých rokov vedel.“¹⁴⁶ Pred celou touto dedinskou spoločnosťou žiaci museli preukázať široké vedomosti, ktoré však častokrát nadobudli tesne pred skúškami. Aj na tento fenomén poukázal v Národných novinách Ľudovít Štúr: „K chybám nášho vyučovania i to sa pripočítať musí, že v mnohých našich školách, sa deti okrem katechizmu a histórií biblických máločo viac cez rok učia, a len pred skúškami sa im aj niečo z iných známostí, z histórie, zo zemepisu z prírodopisu, tak rečeno, len aby pri skúške to vyhovorili, prednáša, čo by medzitým cez celý rok sa v tom cvičiť a vyučovať mali.“¹⁴⁷ Po tomto náročnom období v živote žiaka nasledovala majálesová zábava, ktorej sa okrem žiakov

¹⁴⁴ KUKUČÍN, Martin. Pred skúškou. In *Spod školského prachu*. Martin : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. 1963. s. 9.

¹⁴⁵ ŠTÚR, Ľudovít. Terajšie ľudu vyučovanie. In *Štúrovci a slovenská škola v prvej polovici 19. storočia*, ed. MÁTEJ, Jozef. Bratislava : SPN, 1960. s. 114.

¹⁴⁶ KUKUČÍN, Martin. Pred skúškou. In *Spod školského prachu*. Martin : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. 1963. s. 14.

¹⁴⁷ ŠTÚR, Ľudovít. Terajšie ľudu vyučovanie. In *Štúrovci a slovenská škola v prvej polovici 19. storočia*, ed. MÁTEJ, Jozef. Bratislava : SPN, 1960. s. 116.

zúčastňovali aj dospelí. Táto oslava konca školského roka mala rôzne formy v jednotlivých oblastiach, no tradične sa konala v lese v sprievode miestnych hudobníkov.¹⁴⁸

Žiaci posledného ročníka sa okrem skúšok testovali aj z náboženskej výchovy. Deti sa na ne pripravovali na fare: „*Keď bolo dieťa dvanásťročné, chodilo pred konfirmáciou šesť týždňov na vyučovanie náboženstva do veľkej farskej kuchyne...*“¹⁴⁹ Zmyslom týchto skúšok, ktoré nebolo ani tak náročné, ako skôr podstatné absolvovať, bola príprava na vstup do cirkevného spoločenstva. „*U evanjelikov vyučované a po prvý raz pripustené bývajú k svätosti oltárnej, čo zodpovedá birmovaniu u katolíkov. Za čím vstupujú už do radov dedinskej chasy.*“¹⁵⁰

Jednou z hlavných príčin zaostalosti slovenského školstva bol vplyv maďarizácie. Presnejšie to bola snaha uhorského snemu, ktorý už od konca 18. storočia vydával zákony, čo mali obmedziť vyučovanie v národných jazykoch jednotlivých oblastí Uhorska. „*Bolí výrazom zákonných článkov, ktoré odhlasoval Uhorský snem v deväťdesiatych rokoch 18. storočia, o používaní maďarčiny vo verejnom živote.*“¹⁵¹ Cieľom týchto zákonov bolo rozšírenie maďarčiny na úroveň všeobecne používaného jazyka, „*lingua franca*“, a to v celom Uhorsku. A tak podľa týchto nariadení sa maďarčina stala jedným z povinných predmetov na primárnych školách. A súčasne na všetkých gymnáziách, akadémiách a univerzitách v Uhorsku pôsobil špeciálny profesor maďarskej reči.

Už v prvej polovici 19. storočia sa ozývali hlasy národovcov, ktorí protestovali proti používaniu maďarčiny ako verejného jazyka na školách v Uhorsku. Na Slovensku sa vytvorila skupina okolo Ľudovíta Štúra - štúrovci. Ich celoživotným zameraním bolo rozširovanie vedomostí a snaha o národnú obrodu slovenského ľudu. Do dejín sa zapísali uzákonením spisovnej slovenčiny na fare v Hlbokom vo februári 1843. V tomto jazyku spoločne vydávali prvé slovenské periodikum „*Slovenskie národné noviny*“, v ktorých uverejňovali svoje pokrokové úvahy o potrebe zvyšovania vzdelanosti ľudu a obmedzovania pitia alkoholu. Sami sa o to snažili zakladaním spolkov a zriaďovaním nedeľných škôl, v ktorých si dospelí účastníci mohli rozširovať svoje vedomosti.

Napriek obdivuhodnej snahe historický vývoj neprial ich aktivitám. Činnosť slovenských národovcov bola úradmi zakázaná a boj o presadzovanie slovenskej národnosti

¹⁴⁸ ŠKOVIEROVÁ, Zita. Škola, učiteľ a žiacke zvyky na slovenskej dedine v druhej polovici 19. storočia a prvej polovici 20. storočia. In *Zvyky a obyčaje socioprofesionálnych skupín*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradište : Slovákcke muzeum v Uherském Hradišti, 2005. s. 176.

¹⁴⁹ KRČMÉRYOVÁ Oľga. Prostredie detstva a vývin B. S. Timravy. In *Prózy / Božena Slamčíková Timrava*, ed. MIKULOVÁ, Marcela. Bratislava : Kalligram a Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008. s. 459.

¹⁵⁰ DOBŠINSKÝ, Pavol. II. Detinstvo, mládenectvo a panenstvo. In *Prostonárodné obyčaje, povery a hry slovenské*. Turčiansky sv. Martin : nákl. vl., 1880. s. 8.

¹⁵¹ MÁTEJ, Jozef. *Štúrovci a slovenská škola v prvej polovici 19. storočia*. Bratislava : SPN, 1960. s. 25.

sa pozastavil na niekoľko desaťročí. Žiaľ, rakúsko-uhorským vyrovnaním sa situácia podriadených národov Uhorska nevylepšila. Dňa 22. mája 1879, ako sa uvádza v *Kronike Slovenska*: „*Panovník podpísal zákon o povinnom vyučovaní maďarského jazyka na ľudových školách a učiteľských ústavoch.*“¹⁵² Týmto prevedením maďarčina nahradila latinčinu a stala sa úradným jazykom v Uhorsku.

4. 2. 2 Dedinský učiteľ

V dedinskom prostredí sa učiteľovi prikladala vysoká úcta, miestni sa chodievali za ním poradiť a napísať písomnosti. Učiteľ bol hlavným organizátorom spoločenských podujatí, ako predstavení žiakov, besiedok, prednášok o lepšom hospodárení a podobne. Spolu s farárom predstavovali jedinú inteligenciu na dedine. Podrobne o tom píše Terézia Vansová: „*Učitelia vtedy mali meno „rektor“.* Väčšina starých rektorov boli ľudia „akademicky“ vzdelaní, ako sa dnes povie. Napríklad náš Juraj Vanda vedel dokonale hovoriť a písať v štyroch rečiach; jeho latinčina bola klasická a s pánom farárom, ktorý mu bol aj kmotrom, besedovali po latinsky.“¹⁵³

Podľa *Rata Educationis* sa učitelia dedinských škôl mali na svoje povolanie pripravovať na mestských školách. Okrem základného učiva si tam, na rozdiel od ostatných študentov, mali osvojiť základy metodiky vyučovania. Požiadavky boli síce nízke, no v praxi sa ani tie nedodržiavali. Začiatkom 19. storočia bolo normálne, že profesiu učiteľa na dedine vykonával človek, ktorý sa na túto funkciu nikdy nepripravoval. Často krát ju vykonával len miestny dedinčan, ktorý ovládal písať a čítať lepšie ako ostatní, a deti vyučoval popri svojom pôvodnom zamestnaní. Najčastejšie to boli remeselníci, bývalí vojaci alebo: „*Ako uvádza Hoič, učiteľ na dedinskej škole je zbankrotovaný krčmár, čižmár.*“¹⁵⁴

Výber učiteľa bol záležitosťou cirkvi. Bližšie nás o tom informuje Božena Němcová: „*Obec si platila učiteľa, ale tiež nemala pri tom hlas; jedine farár ho dosadzoval. Mohol dosadiť na školu, koho chcel, nemusel to byť ani pedagóg, len keď vedel čítať, písať, počítat.*“¹⁵⁵ Pri vstupe do služby podpisoval učiteľ s kňazom zmluvu „*vokátor*“. Tá určovala jeho povinnosti, rovnako aj výšku príjmu, naturálií a príspevkov od dedinčanov, ktoré

¹⁵² KOVÁČ, Dušan. *Kronika Slovenska: od najstarších čias do konca 19. storočia*. Bratislava : Fortuna Print, 1998. s. 558.

¹⁵³ VANSOVÁ, Terézia. *Danko a Janko. Príhody dedinských chlapcov*. Banská Bystrica: Ústredie učiteľské, 1924 - 1925. s. 5-6.

¹⁵⁴ MÁTEJ, Jozef. *Štúrovci a slovenská škola v prvej polovici 19. storočia*. Bratislava : SPN, 1960. s. 23.

¹⁵⁵ NĚMCOVÁ, Božena. *Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska*. Praha : SNKLHU, 1955. s. 105.

dostával za svoju výpomoc pri cirkevných obradoch. Tieto príspevky dostával prevažne vo forme naturálií.¹⁵⁶ Napriek množstvu práce, ktorú na dedine vykonával, a patričnej úcte u dedinčanov bol jeho plat nízky, ledva pokrýval základné existenčné potreby jeho rodiny: „*Ale učenost' ho neuchránila pred hmotnou biedou, jehožto, ročité důchodky sotvy vynášejí 150-300 zlatých šajnových, kdežto podobné časopisy ročité 50-100 zlatých koštují. Zde pri takových důchodcích jen právě že žije. Nebo za to ani jen slušného roucha koupiti a zaopatřiti si nemůže A tak tedy ubohý učitel musí vždy tam zůstávat', kde se našel, když vystoupil zo školy, ba snad ještě níže.*“¹⁵⁷

Popri svojej profesii sa učiteľ musel vyznať vo veciach, do ktorých sa pôvodne vôbec nerozumel, pretože podľa nariadení každý dedinský učiteľ vykonával funkciu cirkevného kantora a miestneho notára.¹⁵⁸ Od kantorov sa očakávalo hudobné vzdelanie, pretože viedli miestny omšový zbor a pripravovali kultúrne podujatia pre dedinčanov. Notárske povinnosti vo svojej knihe opisuje Štefan Homola: „*Učitel' ako notár číta obežné listy, vysvetľuje a do zápisnice vo výťahu zapisuje, píše prosby (inštancie), závazky (contractus), úpisy (obligatio), pasy, a je prítomný pri súdoch...*“¹⁵⁹

Jednou zo základných povinností učiteľa bola aj príprava vianočných oplátok pre celú dedinu. Obyčajne bolo potrebné napieť stovky alebo až tisíce oplátok. Táto príprava mohla trvať aj celý týždeň a prebiehala obyčajne v čase vyučovania. Do tejto tradície sa však uvedomelí a vzdelanejší rektori veľmi nehrnuli. Tieto pocity mladého učiteľa zachytáva Martin Kukučín vo svojej poviedke Vianočné oplátky: „*Ked' chodil do učitel'ského ústavu, učitel' mnoho popočúval a v knihách počítal o vznešenosti svojho budúceho stavu a jeho dnešnom hlbokom pokorení pred svetom. Pokorenie to javí sa v tom: že učitel' musí organovať, spievať v kostole, na pohreboch vyspevovať, dakedy i verše na nebohého páchať a vyvyšovať v ňom cnosti, ktorých nikdy nemal. Ba čo najhoršieho: musí zvoniť, koledovať, oblátky piecť... Nie pečenie samo, to konečne i bavi, ale to prijímanie šestákov.*“¹⁶⁰

Príprava sa začínala po sviatku sv. Lucie (13.decembra), a v závislosti od veľkosti dediny trvala až do Vianoc. V tom čase sa obyčajne nevyučovalo. Potrebné prísady vybrali

¹⁵⁶ ŠKOVIEROVÁ, Zita. Škola, učiteľ a žiacke zvyky na slovenskej dedine v druhej polovici 19. storočia a prvej polovici 20. storočia. In *Zvyky a obyčaje socioprofesionálnych skupín*, ed. TARCALOVÁ, Ludmila. Uherské Hradište : Slovákcke muzeum v Uherském Hradišti, 2005. s. 170.

¹⁵⁷ HROŠ, Tomáš. Národní školy i jejich stav i působení. In *Štúrovci a slovenská škola v prvej polovici 19. storočia*, ed. MÁTEJ, Jozef. Bratislava : SPN, 1960. s. 99.

¹⁵⁸ Ratio Educationis z r.1806 stanovilo učiteľovi aj notársku povinnosť, ale za predpokladu, že má aj pomocníka- preceptora. In MÁTEJ, Jozef. *Štúrovci a slovenská škola v prvej polovici 19.storočia*. Bratislava: SPN, 1960.

¹⁵⁹ HOMOLA, Štefan. Učiteľ nemá byť spolu i dedinský notár. In *Štúrovci a slovenská škola v prvej polovici 19. storočia*, ed. MÁTEJ, Jozef. Bratislava : SPN, 1960. s. 194.

¹⁶⁰ KUKUČÍN, Martin. Vianočné oplátky. In *Sobrané spisy Martina Kukučina*. Turčiansky svätý Martin : Matica Slovenská, 1931. s. 73.

po dedine žiaci, pričom gazdiné zásobovali chlapcov žitom a inými potrebnými surovinami. Po dokončení práce ich predávali po dedine, a cena záležala od možností kupujúceho: „Každý, kto oplátky dostane, dá za ne peňažitý dar, zlatý, i viac alebo menej ako kto môže. K chudým, ktorí by ničoho nedali, sa nepošle. Na dedinách dávajú miesto peňazí obživu.“¹⁶¹

Tieto domové obchádzky, kedy chlapci vyberali naturálie po dedine, boli tradičným spôsobom odovzdávania odmeny učiteľovi za jeho služby. Toto nariadenie, spísané vo vokátore, sa dodržiavalo takmer vo všetkých obciach Slovenska. „Chlapci tomu neporozumeli. Pre nich to bol sviatok a ľud si to zachovával a žiadal od starodávna. Hoci sedliak nerád otvára dľaň na dobrovoľnú obeť, teraz by sa obídenie podobalo urážke.“¹⁶² Naturálie sa pre pána učiteľa vyberali v presne stanovených termínoch: pred Vianocami, na oplátky, na Blažeja (2.februára) a na Gregora (12.marca) pre osobné účely pána učiteľa.

Učitelia si uvedomovali potrebu národného obrodzenia, preto sa od konca tridsiatych rokov začali spájať a zakladať učiteľské spolky, a to takmer vo všetkých krajoch Slovenska. V danom čase vznikol prvý pedagogický časopis, ktorého účelom bolo usmerňovanie uvedomelých učiteľov. Neskôr, v polovici 19. storočia, sa rozšírilo na území Slovenska zakladanie nedeľných škôl. Boli to inštitúcie, ktoré slúžili na pozdvihnutie vzdelania obyvateľstva. Stavali sa hlavne v mestách, no pre ich popularitu a potrebu sa ich zakladanie šírilo aj na dedinách. Priebeh výuky organizovali v jednotlivých krajoch vzdelanci - kňazi, učitelia a študenti. Delili sa na dva typy. Nižší typ, ktorého sa zúčastňovali negramotní občania, a vyšší typ, v ktorom si ľudia mohli rozširovať vedomosti z oblasti fyziky, dejepisu, zemepisu a jazyka. Vyučovalo sa v nich v nedeľu spravidla po bohoslužbách. Navštevovali ich zväčša remeselníci, roľníci a obchodníci v mladom i zrelom veku. Pri týchto školách sa zakladali ľudové knižnice, ktoré boli financované zo školských príspevkov. Napriek popularite a účelnosti sa ich existencia veľmi dlho neudržala, pretože väčšina nedeľných škôl zanikla počas revolúcie.¹⁶³

¹⁶¹ NĚMCOVÁ, Božena. *Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska*. Praha: SNKLHU, 1955. s. 105.

¹⁶² VANSOVÁ, Terézia. *Danko a Janko. Prihody dedinských chlapcov*. Banská Bystrica : Ústredie učiteľské, 1924 - 1925. s. 18.

¹⁶³ KOVÁČ, Dušan. *Kronika Slovenska: od najstarších čias do konca 19. storočia*. Bratislava : Fortuna Print, 1998. s. 418.

4.3 Mladosť

Deti vstupovali do mládeneckého života vo veku 14 - 15 rokov. Z chlapca sa stával mládenec a z dievčaťa dievka. Medzníkom v tomto období bolo prijatie do mládežníckej skupiny „chasy“. Zatiaľ čo chlapci z chasy chodievali spoločne parobčiť,¹⁶⁴ dievky sa stretávali v prvej lavici pred oltárom v kostole alebo pri pradení. Pri vstupe do skupiny bolo potrebné prejavovať znaky dospelosti: „*Chasník vstupujúci do radu mládencov, povinný odmeniť sa, to jest dať prepitné svojim rovesníkom a starším parobkom. Potom už s nimi mládenčí si, parobčí.*“¹⁶⁵ Dievča pri vstupe do skupiny potrebovalo ukázať známky „dievoctva“, ku ktorým patrili primeraný vzhľad, správanie a vhodný odev. „*Matky ich začali parádiť.*“¹⁶⁶ Podrobnejšie tieto zmeny v obliekaní mladého dievčaťa opisuje Pavol Dobšinský: „*Chasnička dostáva od materi v dar na jarmočné lebo na slávnosti: krajšie stuhle do vrkoča, kvetavú sukňu či letničku a takúže lebo i hodvábnu, no aspoň polohodvábnu zásteru čiže rúbok; zdárnili odrastá skoro i kožuch alebo z čierneho postavu kynteš, ktorý si varuje až do budúceho vydaja.*“¹⁶⁷

Súčasťou mládeneckého života bola všeobecná branná povinnosť, ktorá bola v prvej polovici 19. storočia nepovinná. Trvala sedem rokov a preto sa mnoho roľníkov snažilo finančne vykúpiť svojich synov od tejto povinnosti. Naopak na vojnu sa hlásili najmä synovia chudobných gazdov, aby tak mohli získať prácu: „*Chudobnejšia vrstva roľníctva sa nevzdávala od vojenskej služby... Poľnohospodársky robotník, alebo chudobnejší roľník tak mohol dostať ako vyslúžený vojak ľahšie štátne zamestnanie.*“¹⁶⁸ Neskôr, v dôsledku revolučných udalostí v roku 1848, bol v marci prijatý okrem iných aj zákon o zriadení národnej gardy. Avšak členstvo sa obmedzovalo len na majetnejších občanov, kvôli strachu zemanov proti ozbrojenej poddanskej revolte.

„*Až po vojne 1866 a po zavedení dualizmu (1867) bola armáda zreorganizovaná.... Branný zákon roku 1868 uskutočnil nové doplňovanie vojska všeobecnou brannou povinnosťou celého obyvateľstva na mieste vtedajšej konskripcie. Tým taktiež zanikla možnosť*

¹⁶⁴ Parobčiť - mládencovať.

¹⁶⁵ DOBŠINSKÝ, Pavol. II. Detinstvo, mládencstvo a panenstvo. In *Prostonárodné obyčaje, povery a hry slovenské*. Turčiansky sv. Martin : nákl. vl., 1880. s. 8.

¹⁶⁶ LUTHER, Dušan. Dievocké spolky v tradičnom vidieckom spoločenstve. In *Žena z pohľadu etnológie*, ed. HLÔŠKOVÁ, Hana – LEŠČÁK, Milan. Bratislava : Prebudená pieseň, 1998. s. 27.

¹⁶⁷ DOBŠINSKÝ, Pavol. II. Detinstvo, mládencstvo a panenstvo. In *Prostonárodné obyčaje, povery a hry slovenské*. Turčiansky sv. Martin : nákl. vl., 1880. s. 8.

¹⁶⁸ BARTÁK, Július. Vývin poľnohospodárskych pomerov po dosiahnutí osobnej slobody (r.1847-1918). *Český Lid*. 1948, roč. 3, č. 3-4, s. 105.

vyplatiť sa z vojny. Služba vojenská bola zkrátená na 3 roky prezenčne.¹⁶⁹ Tak sa účasť mládencov na vojenskej príprave stala neoddeliteľnou súčasťou života mladých ľudí. Táto zmena mala za následok narušenie a zmeny vo verejnom a súkromnom živote dedinského spoločenstva: „Všeobecná branná povinnosť azda nevhodne hlboko zasiahla do života roľníka. Predtým sedliak sa oženil v sedemnástom – osemnástom roku a žil normálny rodinný život. Takto nebol vyložený pokušeniam iného postranného života, ale v dôsledku zavedenia všeobecnej brannej povinnosti sa mohol oženiť najskôr vo svojom 22. roku. Popri týchto nevýhodách vojenskej služby zasa vojenský život poskytoval príslušnú výchovu a umožnil vojakovi - roľníkovi pristúpiť do iných krajov a nadobudnúť si širší rozhľad.“¹⁷⁰

4. 3. 1 Spoločenský život mládeže

Takmer pre všetky stretnutia mládeže boli charakteristické tanečné zábavy. Mládež tancovala takmer počas celého roka na svadbách, v lete na lúke a v zime pri priadkach. V priebehu roka sa tanečnou zábavou slávilo viacero cirkevných sviatkov, ktorých sa zúčastňovala celá dedina: „Zábavy na Turíčnu nedeľu, na Štefana, na Veľkonočnú nedeľu, alebo Pondelok.“¹⁷¹ Vyvrcholením bolo obdobie fašiangov, v ktorom sa najväčšie zábavy organizovali tradične na posledný fašiangový utorok, deň pred Popolcovou stredu. Tradične sa netancovalo len počas pôstneho obdobia, kedy sa dodržiaval prísny zákaz organizovania tanečných zábav. Ten sa v cirkevnom kalendári vyskytuje pred Vianocami a Veľkou nocou.

Hoci mala mládež počas roka množstvo príležitostí na tanec, po celom Slovensku sa takmer každú nedeľu usporadúvali tanečné zábavy. „Mládež sa každú nedeľu stretávala na ulici na dolnom kopci obce na tancovačke pri harmonike. Zábava začínala okolo 3 hodiny popoludní a často sa končievala až nad ránom. Zúčastňovala sa jej všetka mládež už od svojho 15. roku bez rozdielu majetkového zaradenia rodičov. Na zábavách sa zúčastňovali aj dospelí, avšak iba pasívne. Väčšinu dievčat na zábavách sprevádzali matky.“¹⁷²

V dôsledku množstva práce na poli mali mladí v lete len výnimočne príležitosti bližšie sa spoznávať. Jednou z najmystickejších nocí, ktorá bola oslavovaná hlavne mládežou, bola

¹⁶⁹ KAPRAS, Ján. Všeobecná branná povinnosť. Dostupné na internete: http://www.svedomi.cz/armada/ceska_vojenska_minulost_8_vseobecna_branna_povinnost.htm. [citované 2011-03-10].

¹⁷⁰ BARTÁK, J. Vývin poľnohospodárskych pomerov po dosiahnutí osobnej slobody (r.1847-1918). *Český Lid*. 1948, roč. 3, č. 3-4, s. 103.

¹⁷¹ LEŠČÁK, Milan - FEGLOVÁ, Viera. *Pramene k tradičnej duchovnej kultúre Slovenska: (Obrady, zvyky a povery – 1939)*. Bratislava : Prebudená pieseň , 1995. s. 276.

¹⁷² ŠTIBRÁNYIOVÁ, Táňa. Úloha morálky pri výbere manželského partnera v obci Veľké Zálužie. In *Slovenský národopis*. 1982, roč. 30, č. 2, s. 357.

svätójánska noc. Cirkevný sviatok Jána Krstiteľa, patróna krajčirov a pastierov, v kalendári nachádzame 24. júna. Na tento deň sa presunuli slnovratové zvyky, ktoré sa dodnes oslavujú na celom svete magickými obradmi slnka a plodnosti. Táto nezvyčajná noc 21. júna bola takmer všade spojená so zakladaním ohňov, pri ktorých sa spievalo a tancovalo. Na území Slovenska sa vo väčšine stretávame aj s tradíciou preskakovania vatry. Vatru preskakovali všetci, čo sa na to cítili. Ľudia totižto verili, že ohne majú magicko – očistnú a zdravotne – preventívnu funkciu. „*Podľa ústnej tradície na Východnom Slovensku, mládenci preskakovali kedysi vatru nahí, čo potvrdzuje rituálne očistnú funkciu úkonu.*“¹⁷³ Táto oslava plodnosti sa samozrejme spájala aj s neviazaným správaním prítomných, hlavne mládeže. No v túto magickú noc im nemravné správanie tolerovala celá dedina. Nespokojnosť prejavovala najmä cirkev. Dôsledkom toho boli aj časté zákazy. „*Muránske artikuly z roku 1585.*“¹⁷⁴ Neskôr sa na stranu cirkvi pridávali aj svetskí zemepáni, pretože oslavy boli často sprevádzané požiarimi.

Okrem očistných obradov sa verilo sa aj v čarovnú moc prírody: „*Ľudia verili, že všetky rastliny, ktoré na Jána kvitnú, majú liečivý, alebo čarodejný účinok.*“¹⁷⁵ Preto na viacerých miestach Slovenska bola na Jána tradícia, že staršie ženy sa vybrali zbierať liečivé bylinky už pred východom slnka. Rovnako aj mladé dievčatá ich sprevádzali a z rastliniek pletli vence, aby z nich čarovali, za ktorého a kedy sa vydajú.

Jednou z tradičných foriem prejavu náklonnosti mládenčov bolo stavanie brezových vetvičiek pred domy dievčat v noci pred 1. májom. Táto tradícia, ktorá sa dodnes pestuje na slovenskom vidieku, má dlhé korene. Zvyk postavenia stromčekov (jedle, smrek, breza) pred domy a hospodárske budovy v noci pred 1. májom je známy už z čias antiky. Ľudia ich stavali: „*...na ochranu pred zlými duchmi a chorobami.*“¹⁷⁶ Pôvodne sa máje stavali na Turíce a Svätodušné sviatky „*Letnice*“. Vtedy sa ozdobovali chrámy a domácnosti vetvičkami. „*Tento zvyk neskôr nadobudol význam znaku záujmu o dievča, alebo prejav náklonnosti k nej.*“¹⁷⁷

Poznáme viaceré varianty stavania májov v rôznych regiónoch Slovenska. Mládenci buď stavali máje svojim frajerkám, alebo dievčatám, ktorým sa chceli zapáčiť, pričom ich dievčatá po prvýkrát obdarúvali pierkom. „*Posielanie pierka potom pretrváva každú nedeľu*

¹⁷³ HORVÁTHOVÁ, Emília. *Rok vo zvykoch nášho ľudu*. Bratislava : Tatran, 1986. s. 223.

¹⁷⁴ MAJLING, Vojtech. *U nás také obyčaje. Slovenské ľudové tradície*. Brno : Comuter Press, a.s., 2007. s. 76.

¹⁷⁵ HORVÁTHOVÁ, Emília. *Rok vo zvykoch nášho ľudu*. Bratislava : Tatran, 1986. s. 224.

¹⁷⁶ Tamtiež, s. 205.

¹⁷⁷ LEŠČÁK, Milan - FEGLOVÁ, Viera. *Pramene k tradičnej duchovnej kultúre Slovenska: (Obrady, zvyky a povery – 1939)*. Bratislava : Prebudená pieseň, 1995. s. 207.

až do jesene.¹⁷⁸ V niektorých oblastiach sa máje postavili všetkým dievčatám súcim na vydaj, pričom pre vyvolené boli aspoň dvojnásobne vyššie. Neskorším zvykom bola stavanie hlavných májov (jedlí) pred kostolom alebo v centre dediny, ktoré dievčatá vyzdobovali šatkami. Stavanie a snímanie týchto májov bolo spojené s tanečnými zábavami. „Početné doklady nám hovoria, že i na Slovensku bol jav rozšírený, o čom svedčia zákazy upozorňujúce na roztopaš, ktorá sprevádza tento zvyk i na materiálne škody (vytínanie zdravých stromov).“¹⁷⁹ Mládenci však tieto zákazy málokedy dodržiavali.

V zimnom období mala mládež viacero príležitostí na stretávanie. Počas dlhých studených večerov dievčatá spoločne priadli a mládenci ich chodievali navštevovať. Priadky začínali s príchodom zimy od druhej polovice októbra a trvali až do konca fašiangov. Mladé dievčatá sa tak pravidelne stretávali v dome jednej z nich, kam chodievali priasť. Niekedy sa schádzali v dome vdovy. Výnimkou bývali iba štvrtkové večery, kedy sa hromadne venovali iným domácim prácam v dome, kde sa priadlo. Mládencom boli vyhradené utorkové a štvrtkové večery. Ak však neprichádzali, dievky sa uchýľovali k čarám, do ktorých ich zasvätili staršie vydaté ženy, ktoré im niekedy robili spoločnosť. To sa stávalo len výnimočne, keďže chlapi nedochádzali len v piatok, kedy dodržiavali pôst. „H. Medvick dokonca tvrdí, že hlavná funkcia poriadkových izieb v roľníckom spoločenstve súvisela s mládežníckou sexuálnou kultúrou a vidieckymi zvykmi vstupovania do manželstva.“¹⁸⁰ Cirkev tento tradičný zvyk stretávania sa pri pradení považovala za nemorálnosť zo strany mládeže a snažila sa ho vyvrátiť.

V zimnom období, keď bolo menej práce, organizovalo sa viacero výročných osláv, ktorých hlavnými aktérmi bola najmä mládež. Slúžili na to priadky a hlavne kalendárne výročia svätcov, kedy sa nepriadlo, ale zasväcovalo sa tradičným zvykom. Keďže so svätými prichádzali aj nadprirodzené sily, snažili sa ich dievky využiť na prilákanie budúceho manžela. Medzi tieto „stridzie dni“, kedy sa strašilo, zaradujeme: Katarínu (25.november), Ondreja (30.november), Barboru (4.december), Mikuláša (6.december) a Luciu (13.december).¹⁸¹ Na veštby o vydaji slúžil hlavne deň Ondreja, pretože sa verilo, že každej je už pri narodení určený osudový mládenec, rovnako ako aj mládencovi jeho vyvolená. Dievky, aby zistili, či sa do roka vydajú a za akého muža, najčastejšie varili halušky s lístočkami s menom svojich obľúbencov. Keďže jedna veštba nestačí, neskôr liali olovo do misky

¹⁷⁸ LEŠČÁK, Milan - FEGLOVÁ, Viera. *Pramene k tradičnej duchovnej kultúre Slovenska: (Obrady, zvyky a povery – 1939)*. Bratislava : Prebudená pieseň , 1995. s. 207.

¹⁷⁹ Tamtiež, s. 207.

¹⁸⁰ LUTHER Dušan. Dievocké spolky v tradičnom vidieckom spoločenstve. In *Žena z pohľadu etnológie*, ed. HLÓŠKOVÁ, Hana – LEŠČÁK, Milan. Bratislava : Prebudená pieseň, 1998. s. 29.

¹⁸¹ HORVÁTHOVÁ, Emília. *Rok vo zvykoch nášho ľudu*. Bratislava : Tatran, 1986. s. 22.

s vodou, v ktorej konečná podoba zliatiny mala ukázať povolanie budúceho ženicha. Podrobne o tom píše Božena Němcová: „*Dievčatá lejú vosk skrze orechové škrupinky a olovo cez rukoväť kľúča, súdiac z podoby liatiny stav budúceho manžela.*“¹⁸²

Na Barboru a Luciu dievky chodili strašiť po dedine. Zahalené do bielych plachiet, s tvárou obalenou v múke, tak aby ich nebolo poznať. Chodili buď spoločne, alebo iba vo dvojici s husími pierkami v ruke a vedrom s vápnom. Tak jedna symbolicky bielila steny a druhá zametala pavučiny po stenách. Hlavne Lucia sa považovala za najsvätejšiu sväticu, čarodejnicu, a preto sa po celý deň ženy a dievky vyvarovali viacerým úkonom, poprípade ani nevychádzali z domu, aby neprivolali nežiaduce čarodejnícke sily.¹⁸³

4. 3. 2 Výber partnera

Najžiadajúcejšími vlastnosťami dievčaťa pre chlapcov boli od nepamäti krása a šikovnosť, preto sa ich aj každá dievčina snažila umocňovať. Avšak kedysi neboli štíhle dievčatá považované za krásavice. Naopak, vyzdvihovala sa zdravá bucl'atosť dievok. Túto skutočnosť opisuje aj Timrava vo svojom diele Ľapákovci: „*Mara je mladá, ale nie pekná žena. Kosti trčia jej na lícach, oči drobné, ústa vždy ovisnuté a chudá je, že kebys' ju položil na oheň, priam by vzbĺkla ako raždie.*“¹⁸⁴

Na rozdiel od dnešného využívania kozmetických prostriedkov na upevnenie krásy, pred storočím na to mládež využívali čisto naturálne prostriedky, ktoré získavala priamo z prírody. Tak napríklad dievča opeknelo, keď zmoklo pri prvej jarnej búrke. „*Dažd'ová voda bola považovaná za vodu padajúcu z neba a preto si dospievajúca mládež pred búrkou nachystala nádoby, do ktorých zachytávala dažďovú (búrkovú) vodu a v nej si umývali tvár aj telo, aby nadobudli krásu a šikovnosť.*“¹⁸⁵ Verilo sa, že voda, v ktorej sa umyl novorodenec má okrášľujúce účinky, a preto sa v nej s obľubou umývali ako dievčatá, tak mládenci, potrebné však bolo použiť vodu od dieťaťa opačného pohlavia. Niekedy využívali aj drastickéjšie metódy, ktoré ich však spolu s krásou udržiavali zdravé: „*Mliečna pleť sa dala získať aj umytím vo vode z roztopeného marcového snehu.*“¹⁸⁶

¹⁸² NĚMCOVÁ, Božena. *Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska*. Praha: SNKLHU, 1955. s. 141.

¹⁸³ HORVÁTHOVÁ, Emília. *Rok vo zvykoch nášho ľudu*. Bratislava : Tatran, 1986. s. 147.

¹⁸⁴ TIMRAVA, Božena Slamčíková. Ľapákovci. In *Prózy / Božena Slamčíková Timrava*, ed. MIKULOVÁ, Marcela. Bratislava : Kalligram a Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008. s. 240.

¹⁸⁵ ZAJÍCOVÁ- NÁDASKÁ, Katka. Voda v rodinných obyčajoch. In *Kult a živly*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradiště : Slovácke muzeum v Uherském Hradišti, 1999. s. 127.

¹⁸⁶ Tamtiež, s. 127.

Ak si dievča chcelo nájsť partnera, využívalo na to najčastejšie mágiu s ľudovými čarami, na ktorú sa používali čisto naturálne prostriedky. Verilo sa napríklad, že vyvoleného mládenca alebo dievčinu prilákalo, ak zaľúbený vyrobil jedlo z nepotrebných častí tela svojho vyvoleného, ktorú musel získať bez jeho vedomia. Jednalo sa najmä o popol zo spálených nechtovej alebo vlasov, poprípade kvapka menštruačnej krvi. Mládenci získavali svoje milé aj tým, že im do sladkej pálenky nasýpali kúsok cukru, ktorý nosili pod pazuchou.¹⁸⁷ A dievčatá naopak, dávali svojim obľúbencom vypiť vodu, v ktorej sa predtým umyli, ako o tom píše Emília Horváthová: „*Ak si dievča chcelo získať lásku milenca, stačilo, ak mu ponúklo pohár vody, v ktorej sa predtým umylo.*“¹⁸⁸

Od pätnásteho roku života sa na niektorých miestach Slovenska sťahovala dievka do komôrky. Tam bývala buď sama alebo so staršou sestrou. „*Samotné ubytovanie dievčata v komôrke, bolo avízom, že dievka je na vydaj...Od doby ako začala dcéra spať v komôrke, matka jej začala chystať výbavu.*“¹⁸⁹ Kým nemalo dievča svojho vyvoleného, chodievali pod okno tejto komôrky mládenci spoločne. Podrobnejšie to opisuje Božena Němcová: „*Pokiaľ nemá dievča svojho priateľa, chodievala k nemu viac chlapcov v sobotu večer pod okienko; spievajú rozličné piesne, prosia, aby im otvorila, alebo k oblôčku pristúpila; keď príde k oknu, zabávajú sa s ňou, pričom každý sa jej chce zaľúbiť, baviac keď je pekná. Niekedy pískajú aj na fujare, každý ako len najlepšie môže. Keď vyjde mesiac a dievča okienko zavrie, odídu. Hoci sa ona páči všetkým, jej sa páči len jeden. Ak spozná, že aj ona jemu, nachystá si na sobotu pekné pierko a keď chlapci prídu, podá ho tomu, ktorého si bola obľúbila. On jej pekne poďakuje, a podávajúc jej klobúk prosí, aby mu ho operila. Keď to urobí a dovoľí prísť si za týždeň po čerstvé, je jej milým, a od toho večera nesmie k nej nikto iný na vohľady prísť, ak nechce, aby ho odniesli „v krvavej košielke.*“¹⁹⁰ Nosenie pierka za klobúkom bolo jasným znamením pre všetkých dedinčanov, že mládenec už má svoju milú. Tieto pierka mládenci hrdo nosievali po dedine, a to v čase tanečných zábav, večerných obchôdzok, ale aj na nedeľňajúcu omšu v kostole. „*Dievčatá ich robili z kvetov, zo zelených halúzok, z divo rastúcich travín, alebo aj z vtáčích a kohútích pier.*“¹⁹¹

Mladý pár mal príležitosť sa stretávať v súkromí len počas sobotňajších večerov. „*Však toto asi sú jejich zálety, ktoré padajú u mládenca do 17 do 20, u panny do 14 do 17.*“

¹⁸⁷ HORVÁTHOVÁ, Emília. Zvykoslovie a poverie. In *Slovensko : Lud – II. časť*. Bratislava : Obzor, 1975. s. 993.

¹⁸⁸ Tamtiež, s. 993.

¹⁸⁹ ŠTIBRÁNYIOVÁ, Táňa. Úloha morálky pri výbere manželského partnera v obci Veľké Zálužie. *Slovenský národopis*. 1982, roč. 30, č. 2, s. 357.

¹⁹⁰ NĚMCOVÁ, Božena. *Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska*. Praha : SNKLHU, 1955. s. 114.

¹⁹¹ PANČUCHOVÁ, Eva. Prvky ľúbostnej mágie v rodinnom zvykosloví v zbierkovom fonde slovenského národného múzea etnografického múzea v Martine. In *Mágie a náboženství*, ed. TARCALOVÁ, Ludmila. Uherské Hradiště : Slovacke muzeum v Uherském Hradišti, 1997. s. 135.

roku života.“¹⁹² Vtedy si zaľúbené dievčatá ustlali vo svojej komôrke, alebo v lete iba v senníku. „Známe je, že začasťo dievča pustí svojho milého i do komôrky svojej. Piesne menujú to: *ísť k milej, nocovať u nej, spať s milou*“¹⁹³ Božena Němcová vo svojich zápiskoch dodáva: „Rodičia vedia o týchto záletoch, ale nebránia tomu, ani keď si dievča šuhaja do komôrky pustí. Spoliehajú sa na počestnosť ako panenskú tak mládeneckú, spia pokojne,, ako kedysi ich rodičia spávali, keď oni pod týmito oblokmi do rána sedávali.“¹⁹⁴

Tieto návštevy sa nemuseli končiť sobášom, avšak mali svoje pravidlá, nad ktorých dodržiavanie dohľadala obec: „Nad ľúbostnými vzťahmi nedbali ani tak rodičia, ako miestna mládež. Kto chodil za jednou, nemohol chodiť za druhou, ani by ho neprijala a proti votrelcovi by pomohli kamarátovi všetci mládenci.“¹⁹⁵ Aj napriek týmto opatreniam, vyskytovali sa aj ojedinelé prípady keď dievka otehotnela pred sobášom. Postavenie takejto nešťastnice pred dedinčanmi opisuje Božena Němcová: „A pri všetkej tej voľnosti mladého ľudu, zriedkakedy sa dievča podnesie, alebo ako sa tomu tam hovorí, prespí, zvlášť v horných stolicich. Ak sa to ale niektorej podarí, trestá ju otec nevážnosťou a ponižovaním. Padlé dievča nesmie už prostovlasé chodiť, ale s hlavou zavitou, ako žena od čoho sa aj závitka nazýva“¹⁹⁶ Za dieťa, ktoré sa narodilo mimo manželský zväzok, boli postihnutí obaja rodičia, boli vylúčení z dedinskej chasy a museli sa od nich odlišovať aj svojím odevom. Takto si už ťažko hľadali životného partnera. Ako to vystihuje Marta Botíková: „Prespanke sa ušiel len starý mládenec, alebo vdovec a podobne pochodil aj jej frajer.“¹⁹⁷ V dôsledku týchto obmedzení vo väčšine prípadov narodeniu dieťaťa predchádzal sobáš. Horšie to mala matka, ktorá spoznala otca dieťaťa mimo chotára svojej dediny, pretože tento vzťah nebolo možné kontrolovať, a tak matka ostala poväčšine slobodná.¹⁹⁸

4. 4 Svadba

Už od čias Slovanov na území Slovenska považovali svadbu za najdôležitejšiu udalosť v živote človeka. Spojením dvoch ľudí, ktorí tak zakladali novú rodinu, sa spájali široké

¹⁹² DOBŠINSKÝ, Pavol. III. Ženba a vydaj. Svadba. In *Prostonárodné obyčaje, povery a hry slovenské*. Turčiansky sv. Martin : nákl. vl., 1880. s. 12.

¹⁹³ CHORVÁT, Krištof. Slovenská svadba. *Slovenské pohľady*. 1895, roč. XV, sešit 9, s. 520.

¹⁹⁴ NĚMCOVÁ, Božena. *Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska*. Praha : SNKLHU, 1955. s. 117.

¹⁹⁵ ŠVECOVÁ, Soňa. Rodina a dedina In *Tradičie slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA, 1997. s. 55.

¹⁹⁶ NĚMCOVÁ, Božena. *Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska*. Praha : SNKLHU, 1955. s. 117.

¹⁹⁷ ŠVECOVÁ, Soňa. Rodina a dedina In *Tradičie slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA, 1997. s. 59.

¹⁹⁸ Tamtiež, s. 59.

rodinné príbuzenstvá. Vyskytovali sa aj prípady, kedy sa manželia opúšťali, a to hlavne manželky, pre násilné správanie ich manželov. Avšak založiť si novú rodinu vo vidieckom prostredí mohol jedinec až po smrti svojho manžela. Tento fenomén, keď vidiecka spoločnosť nepoznala rozvodovosť, pretrvával až do dvadsiateho storočia. A práve preto obrad svadiieb ako trvalého, nemenného spojenia dvoch ľudí býval spojený s veľkolepými, niekoľkodňovými oslavami, magickými obradmi a množstvom chodov, na ktoré svojimi naturáliami prispela celá dedina.

Ešte do 18. storočia sa na Slovensku vyskytovali formy pôvodných svadobných prvkov z čias Slovanov. Jednalo sa hlavne o tradičné slovanské spôsoby získania nevesty, a to buď kúpou alebo únosom. Tieto drastické formy sa pretransformovali do dnešných tradícií. Ako o tom píše Kornélia Jakubíková: „*Kúpno - predajnú zmluvu nahradila v ďalšom období dohoda oboch strán – rodiny ženicha a nevesty. Táto dohoda sa potvrdzovala symbolickými aktmi obyčajového práva – spojením rúk, bozkom, výmenou darov, prípitkom. Potom nasledovalo obradné odovzdanie - vydanie nevesty.*“¹⁹⁹

V 19. storočí bol na slovenskom vidieku svadobný obrad možný len sobášom v kostole, avšak nebolo tomu tak vždy. Až do 16. storočia cirkevný sobáš nezohrával pri spojení mladomanželov dôležitú úlohu. Hoci sa svadby konali aj v kostole, podstatnejšie bolo pre dedinčanov vykonanie tradičných svadobných obradov. Dôležitosť cirkevného posvätenia sa začala uprednostňovať až po Tridentskom koncile: „*Povinnosť uzavrieť cirkevný sobáš ako jediný právoplatný ustanovil v roku 1563 koncil v Tridente a jeho priebeh určovala cirkevná liturgia. Samotná svadba sa mohla uskutočniť v ktorýkoľvek deň dopoludnia, okrem piatku a soboty.*“²⁰⁰ Cirkev tak aj naďalej pokračovala v určovaní vhodných podmienok pri usporadúvaní svadobných obradov. Kornélia Jakubíková uvádza: „*Cirkevný uhorský snem v roku 1611 zakázal konanie svadiieb v čase adventu a pôstu. Cirkev stanovila aj minimálny svadobný vek – u mužov 16 rokov, u žien 14 rokov.*“²⁰¹

V dôsledku priemyselného, spoločenského a vedeckého vývoja nastávali zmeny v myslení ľudí, ktorí si už nevysvetľovali všetky okolnosti zásahom nadprirodzených javov. V druhej polovici 19. storočia aj ľudia na slovenskom vidieku začali po skupinách cestovať do cudziny. Povinná branná povinnosť a vyzdvihovanie kvality vyučovania mali za následok zavedenie povinného civilného sobáša v Uhorsku. Tento čin popri cirkevnom obrade museli

¹⁹⁹ JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Slovenská svadba. In *Slovenské svadby: Z dotazníkovej akcie Matice slovenskej 1942*, ed. LEŠČÁK, Milan. Bratislava: Prebudená pieseň, 1996. s. 9.

²⁰⁰ KOŠTIALOVÁ, Katarína. Obyčaje životného cyklu. In *Banská Bystrica : historicko-etnologické štúdi*, ed. BITUŠIKOVÁ, Alexandra. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2000. s. 116.

²⁰¹ JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Slovenská svadba. In *Slovenské svadby: Z dotazníkovej akcie Matice slovenskej 1942*, ed. LEŠČÁK, Milan. Bratislava: Prebudená pieseň, 1996. s. 10.

až do konca 1. svetovej vojny vykonať všetci zosobášení. Podrobne pokračuje Jakubíková: „Koncom 19. storočia sa v podobnom postavení zhora zavedeného obradu ocitol civilný, občiansky sobáš, ktorý štátna moc uzákonila ako povinný v roku 1894. Konal sa pred štátnym matrikárom, nemal slávnostný charakter, považoval sa len za „zápis u notára“. V roku 1918 nastala zmena v tom, že obe formy sa stali rovnako právoplatné.“²⁰²

4. 4. 1 Prípravy na svadbu

Svadba bola najdôležitejšou udalosťou v živote jedinca a tradične sa oslavovala v celom dedinskom prostredí. A práve na dedine boli v 19. storočí typické až trojdňové oslavy, s ktorými sa spájali niekoľkodňové intenzívne prípravy, ktorých sa zúčastňovali celé rodiny. Svadby sa najčastejšie konali v zimnom období, keď ľudia nemuseli pracovať. Opisuje to aj Pavol Dobšinský: „V jeseni (október a november) a vo fašiangy (január a február) je obvyklá doba svadiieb.“²⁰³ V lete sa svadby konali len výnimočne, alebo ako spomína Krištof Chorvát: „Len páni a cigáni svadbujú v lete“²⁰⁴ Rodičia mladomanželov napriek hlavnej finančnej podpore sa svadby zúčastňovali len pasívne. Vo viacerých regiónoch Slovenska neboli ani prítomní v kostole na sobáši, v istých oblastiach dokonca ani na hostine pri stole. Svadobné úkony totižto patrili svadobným funkcionárom z rodiny, a to hlavne krstným rodičom, pričom najdôležitejšiu úlohu zohrávala krstná matka nevesty – kmotra. Jej úlohou bolo sprevádzať a ochraňovať nevestu počas celej svadby.²⁰⁵

Už v predchádzajúcej kapitole sme si mohli všimnúť, že cieľom všetkých tradičných zvykov a obradov mládežníckeho spoločenstva bol výber životného partnera. Keďže členstvo v spoločenstve bolo obmedzené po dobu dvoch až troch rokov, mladí nemali viacero možností na selektívny výber. V podstate, keď si už vzájomne prejavili náklonnosť tým, že mladý začal navštevovať svoju milú v komôrke, za čo sa mu ona odvd'ačovala pierkom, aby tak celá dedina vedela, že sú zadaní. Stávalo, že sa vzájomné sympatie prerušili, no boli to len ojedinelé prípady, pretože v rámci dedinského spoločenstva si mladí nemohli viackrát vyberať. Ak už niekto navštevoval svoju milú, ďalšia by ho už k sebe neprijala. A rovnako o opustené dievča už nebol záujem. O tejto slobode výberu partnera podrobnejšie píše Krištof

²⁰² JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Slovenská svadba. In *Slovenské svadby: Z dotazníkovej akcie Matice slovenskej 1942*, ed. LEŠČÁK, Milan. Bratislava: Prebudená pieseň, 1996. s. 9.

²⁰³ DOBŠINSKÝ, Pavol. III. Ženba a vydaj. Svadba. In *Prostonárodné obyčaje, poverý a hry slovenské*. Turčiansky sv. Martin : nákl. vl., 1880. s. 12.

²⁰⁴ CHORVÁT, Krištof. Slovenská svadba. *Slovenské pohľady*. 1895, roč. XV, sešit 9, s. 525.

²⁰⁵ JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Rodinné obyčaje. In *Tradičie slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA. s. 174-5.

Chorvát: „*Obzvlášť v dobe pred 1848 mal ľud v tom ohľade úplnú voľnosť, a tak sa stávalo, jako to S. Král píše, že sa ženili v sedemnástom až osemnástom roku a vydávali v dvanástich až trinástich rokoch. Avšak vývojom historických udalostí, od nastúpenia všeobecnej brannej povinnosti sa mladíci pred vyslúžením alebo bez povolenia vrchnosti nesmú ženit.*“²⁰⁶

Avšak v danej dobe bolo častým zvykom, že výber partnera bol záležitosťou rodičov. Tí, samozrejme, uprednostňovali majetkové pomery a rodinné či priateľské zväzky s rodinou potenciálneho nového člena: „*Rodičia vyberú synovi nevestu s pomocou priateľov. Pravda, hľadá sa na všetko inšie, len nie na náklonnosť srdca: prospech domu, hospodárske záujmy, priateľstvo, ohľad na ostatné deti atď.*“²⁰⁷ Deti, a to hlavne dievčatá, ktoré boli existenčne závislé na svojich rodičoch, museli sa častokrát ich výberu podriadiť. Túto skutočnosť vo svojich cestopisoch zachytáva Božena Němcová: „*Niekedy vyhliadnu rodičia synovi nevestu, z väčšieho dielu ale šuhaj si vezme tú, ku ktorej chodil. Viac podliehajú vôli rodičov dcéry, a často musí dievča vziať si, čo sa jej nepáči:* „*Koho v srdci nosím, opustiť ho musím, koho v podkovičkách, toho ľúbiť musím, hovoria*“²⁰⁸

Ak sa dievka páčila chlapcovým rodičom, tak sa matka s kmotrou mládenca vybrali „*na priezvedy*“ do rodiny dievčaťa. Mali nepísané pravidlá, ktoré bolo treba dodržať. Jednalo sa hlavne o obchádzanie skutočnej príčiny príchodu, ani jedna zo strán to nesmela naznačiť. Naopak rozhovor sa zamerával na vychvaľovanie šikovnosti a krásy oboch detí a následne na majetok a veľkosť majetku oboch rodín a nevestinej výbavy. Podrobnejšie túto návštevu opisuje Chorvát v Slovenských pohľadoch: „*Priezvedy sú takmer na celom Slovensku tie isté, leda v chudobnejších krajoch jednoduchšie. Obyčajne to vykonáva matka šuhajova, niekedy sestra... Prvú príčinu príchodu obyčajne obchádzajú, ako môžu... Zato chváľa dievča i šuhaja, krásu jedného i druhého, pretriasajú ich majetkové pomery atď. To opakuje sa viac rás, obyčajne v noci, do tých čias, kým sa konečne nedohodnú a neurčia čas sdávanky. Stáva sa však i to, že sa rozídu - to býva príčinou veľkých nevražení, posmechov i bitiek.*“²⁰⁹

Za úspešnými „*priezvedmi*“ nasledovali „*pytačky*“. To už bola oficiálna návšteva, kedy mládenec so svojim otcom prišli definitívne požiadať rodičov o ruku dievčaťa. Prijatie alebo zamietnutie sa najčastejšie vyjadrovalo darom, ktoré priniesli hostia so sebou: „*Niekedy donesú i dar pre domácich. Keď dar príjmu, je to znak zdarného výsledku, a naopak. V tom páde na druhý deň zase matka nevestina pošle ženu s priaznivou odpoveďou a darom.*“²¹⁰ Táto dohoda bola však iba formálna, pretože definitívnym rozhodnutím neboli ani zasnuby.

²⁰⁶ CHORVÁT, Krištof. Slovenská svadba. *Slovenské pohľady*. 1895, roč. XV, sešit 9, s. 525.

²⁰⁷ Tamtiež, s. 523.

²⁰⁸ NĚMCOVÁ, Božena. *Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska*. Praha : SNKLHU, 1955. s. 117.

²⁰⁹ CHORVÁT, Krištof. Slovenská svadba. *Slovenské pohľady*. 1895, roč. XV, sešit 9, s. 523.

²¹⁰ Tamtiež, s. 523.

Ak nebol záujem zo strany dievčaťa, stávalo sa, že mládenec sa chodil s krstným otcom núkať sám, bez bližšej vzájomnej známosti. Alebo naopak, v oblasti Spiša a Horehronia na formu „pytačiek“, nadviazali „nukačky“, kedy sa dievčina, o ktorú nebol záujem, sa chodila v doprovide kmotry núkať sama.

Počas obdobia zásnub mladý buď začínal, alebo pokračoval v sobotňajších návštevách komôrky svojej nastávajúcej. Napriek odsudzovaniu zo strany cirkvi, rodičia pokladali túto obyčaj za dôležitú pre dokázanie pohlavnej zručnosti a overenie si vzájomných sympatií už pred vydajom. Ako si to všíma aj Pavol Dobšinský: „*Ba snád' zasnúbeným dovoľujú rodičia i spolu nocovať v komore...*“²¹¹

Termín svadby sa poväčšine určoval v zimnom období, kedy nebolo treba pracovať. „*Svadby dobývajú sa riadne v jeseni a na fašiangy (v januári, februári), niekedy i o Jane „na prevody.*“²¹² Najčastejšie sa cirkevný sobáš konal v pondelok, ktorý sa zachoval až donedávna. Bolo však potrebné svadbu ohlásiť na fare, a to minimálne tri týždne pred sobášom, aby sa tak mohli na trikrát vyhlásiť ohlášky na nedeľňajšej omši v kostole. „*Pred sobášom verenci zas museli prísť na faru niekoľko ráz na katechizmus...*“²¹³ Na fare im kňaz dával rady do kresťanského spolužitia, začo sa mu odvd'áčovali koláčmi, vínom.

Intenzívne svadobné prípravy sa začínali vo štvrtok pred sobášom. V ten deň prišli ženy do domu nevesty zošívajú periny. „*Výstroj (výbava) nevestin riadi sa dľa majetnosti, a niečo všeobecne platného sa o tom riecť ťažko dá. Hlavným kusom výstroju sú všade periny... Preto matky už od mnohých rokov zbierajú a odkladajú perie, aby pri svadbe hlavná starosť bola dolu z krku. Do spodnej periny dávajú v čas nasýpania 2 perka z dvoch holubov, „aby sa radi mali, ako tie holúbky“ starý peniaz, „aby sa ich peniaze pridržali a kúsok chleba „aby mali vždy kúsok chleba v dome.*“²¹⁴ Nesmelo sa však po perinách búchať, aby ani muž svoju ženu nebil. Nakoniec hodili na ne chlapca, aby sa im ako prvý narodil. Periny spolu s výbavou nevesty prevážali ženy v sobotu popoludní do domu ženícha. „*Tento zvyk odnášania perín, sa niekde sťahoval na sobotňajšie popoludnie, alebo napríklad v Liptove až v čase po sobáši.*“²¹⁵ Základom nevestinej výbavy bola maľovaná truhla so šatami a periny a vankúše s oblečkami. „*K tomu ovšem treba pripojiť bielizeň, uteráky, vrchné šatstvo atd'.*

²¹¹ DOBŠINSKÝ, Pavol. III. Ženba a vydaj. Svadba. In *Prostonárodné obyčaje, povery a hry slovenské*. Turčiansky sv. Martin : nákl. vl., 1880. s. 11.

²¹² CHORVÁT, Krištof. Slovenská svadba. *Slovenské pohľady*. 1895, roč. XV, sešit 9, s. 524.

²¹³ KRČMÉRYOVÁ, Oľga. Prostredie detstva a vývin B. S. Timravy. In *Prózy / Božena Slamčíková Timrav*, ed. MIKULOVÁ, Marcela. Bratislava : Kalligram a Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008. s. 459.

²¹⁴ CHORVÁT, Krištof. Slovenská svadba. *Slovenské pohľady*. Roč. XV, sešit 10, 1895. s. 584.

²¹⁵ Tamtiež, s. 594.

Čepce, pravda, nemôžu chýbať a dl'a ich množstva posudzuje ľud začasto majetnosť mladej ženy. ²¹⁶

Počas tohto obdobia bolo zvykom pozývať svadobných hostí. Keďže bolo veľmi urážlivé nepozvať alebo zabudnúť na niekoho, svadobnej hostiny sa častokrát zúčastňovala veľká časť dediny. „*V dolnej Orave volajú aj tak, že zo svadobného domu roznášajú koláče, „radostníky“, kto taký dostane je pozvaný, a sám tiež pečie niečo za dar. To sa deje tromi dňami pred sobášom.*“²¹⁷ Hostia sa pozývali buď priamo snúbencami, alebo ich rodinnými príslušníkmi, pričom sa patrilo, aby pozývaní toto pozvanie viacnásobne zamietli: „*Pozývanie hostí na svadbu sa konalo podľa tradičnej etikety, ktorá vyžadovala obradné a opakované pozývanie v dome pozývaného.*“²¹⁸ Samozrejme, pozvanie nakoniec všetci prijali.

Tradičnými darmi hostí boli rôzne naturálie: obilie, hydina, koláče, alkoholické nápoje. Tieto naturálie poslúžili na prípravu hostiny. Neskôr, na svadobnej hostine prebiehali rôzne zbierky (do čepca, do kaše, do venca, za tanec), na ktorých sa vyberali peniaze od hostí, ktoré tvorili základ hospodárstva mladomanželov. Okrem hostí, aj mladý pár si vymieňal medzi sebou dary: „*Temer všade je zvykom, že mladá dáva svojmu snúbencovi novú košeľu, v ktorej potom tento ide na sobáš... Za košeľu vďačí sa svojej vyvolenej mladý prsteňom, zaušnicami, topánkami, alebo jej dáva na čierne šaty.*“²¹⁹

V nedeľu po omši sa pozývali hostia na obed. Ale skutočná zábava sa začínala až večer, keď sa budúci mladomanželia lúčili so svojim mládežníckym životom. Zatiaľ čo dom nevesty bol spojený so smútočnou rozlúčkou. Ako uvádza Jakubíková: „*Rozlúčka nevesty s dievkami mala vážny obradný charakter. Jej súčasťou bola aj príprava obradných predmetov.*“²²⁰ V dome ženicha sa zišla mládež z celej dediny. Tam sa tancovalo a pilo až do skorého rána, presnejšie do druhého zakikiríkania kohúta.²²¹

4. 4. 2 Svadobná hostina

V pondelok nastal deň sobáša. Ráno krstné matky vyobliekali svojich poverencov, pričom neveste za spevu dopomáhali aj družičky alebo vydaté ženy. „*Nevesta počas*

²¹⁶ CHORVÁT, Krištof. Slovenská svadba. *Slovenské pohľady*. 1895, roč. XV, sešit 10, s. 585.

²¹⁷ Tamtiež, s. 587.

²¹⁸ JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Slovenská svadba. In *Slovenské svadby: Z dotazníkovej akcie Matice slovenskej 1942*, ed. LEŠČÁK, Milan. Bratislava: Prebudená pieseň, 1996. s. 11.

²¹⁹ CHORVÁT, Krištof. Slovenská svadba. *Slovenské pohľady*. 1895, roč. XV, sešit 10, s. 588.

²²⁰ JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Slovenská svadba. In *Slovenské svadby: Z dotazníkovej akcie Matice slovenskej 1942*, ed. LEŠČÁK, Milan. Bratislava: Prebudená pieseň, 1996. s. 12.

²²¹ HORVÁTHOVÁ, Emília. Zvykoslovie a poverky. In *Slovensko : Ľud – II. časť*. Bratislava : Obzor, 1975. s. 996.

vystrojenia, starších žien, plače a narieka, i porekadlo hovorí: „Mladuchin smiech - žalostné manželstvo“²²² Pred odchodom na sobáš sa ženích a nevesta vo svojom rodnom dome po prvý krát lúčili so svojimi rodičmi na „odobierke“. Bol to oficiálny akt sprevádzaný kňazom a celým obecnstvom prítomných, keď odchádzajúce dieťa ďakovalo za svoju výchovu a starostlivosť. Na sobáš kráčali mladomanželia spolu, v doprovode všetkých hostí, pričom veľmi dôležitá bola ochrana nevesty, pretože sa verilo, že nevestu v tom čase obkolesujú nečisté sily. „Ochrana sa týkala najmä nevesty, ktorú počas svadby strážila „starejšia“, nevesta nechodila prvá v sprievode, so sebou si nosila cesnak, svätené zelinky. Prv než ju ukázali ženíchovi predviedli mu falošné nevesty.“²²³ Po sobáši v kostole sa vo väčšine krajov Slovenska vybrali hostia na slávnostný obed do domu nevesty. Tu sa neskôr konala druhá, posledná a veľmi dojímavá rozlúčka, kedy sa nevesta natrvalo a menovite lúčila so svojou rodinou, kamarátkami, pecou a domom.²²⁴

Príchod do nového domova ženíchovej rodiny bol dôležitou súčasťou svadby, sprevádzaný magickou predstavou, že jeho priebeh poznačí mladomanželov na celý život. Rodičia ženícha mali privítať nevestu pred prahom dverí. Víťanie prebiehalo predpísaným dialógom, ktorého podobný obsah sa miestami líšil v jednotlivých regiónoch Slovenska. Stávalo sa, že svokrovci nechali nevestu dlho stáť pred dverami - to znamenalo, že ju nechcú do rodiny. Ale neprijatie nevesty sa vyskytovalo len výnimočne, pretože to znamenalo potupu pred dedinčanmi. Po vstupe do domu mala nevesta obísť v smere slnka stôl, pobožkať jeho rohy a položiť naň chlieb. Následne sa mala privítať s pecou ako nová udržiavateľka ohňa v rodine. Po tomto akte nevesta obdarúvala jednoduchým darom každého člena rodiny, pričom ich prvýkrát pomenovávala príbuzenským termínom. Obdarovávanie novej rodiny nevesty v niektorých regiónoch vykonávali až druhý deň po čepčení.²²⁵

Nasledovala hostina, pri ktorej si mladomanželia a hostia zasadli za stôl podľa predpísaného poriadku. Chorvát uvádza: „Ženích a nevesta za vrch stolom, pytač a oddávač po boku ženíchovom, družba, široká a mládenci po boku nevestinom. Ostatní ako a kde ktorý môže dostať.“²²⁶ Mladý pár zväčša jedával zo spoločného taniera, a v niektorých regiónoch sa dokonca vyhýbal mäsu. Boli aj jedlá, ktorých prítomnosť na svadbe bola nevyhnutná. Jednalo sa o pokrmy, ktoré sa spájali s magickými symbolmi, ako to spomína Kornélia Jakubíková: „Niektoré jedlá boli prostriedkom plodnostnej mágie (kohút, sliepka), pozostatkami obradnej

²²² CHORVÁT, Krištof. Slovenská svadba. *Slovenské pohľady*. 1895, roč. XV, sešit 10. s. 664.

²²³ JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Slovenská svadba. In *Slovenské svadby: Z dotazníkovej akcie Matice slovenskej 1942*, ed. LEŠČÁK, Milan. Bratislava: Prebudená pieseň, 1996. s. 11.

²²⁴ JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Rodinné obyčaje. In *Tradiície slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA. s. 178-179.

²²⁵ Tamtiež, s. 179-181.

²²⁶ CHORVÁT, Krištof. Slovenská svadba. In *Slovenské pohľady*. 1895, roč. XV, zošit 10. s. 707.

obete (kaša).²²⁷ Čo sa týkalo jedla, toho bývalo vždy hojne a prebytočne pre všetkých: „Predvádzaná hojnosť mala zabezpečiť budúcu prosperitu novej rodiny, ale zároveň rodina cez ňu manifestovala svoju sociálnu prestíž“²²⁸ Príklad svadobných chodov opisuje medzi svojimi poznámkami Pavol Dobšinský: „Dávajú jich vždy týmto poriadkom: polievka hovädzia s podvarenou strovou, krupou lebo ryžou či ryzkašou; kapusta s mäsom; druhá kuracia polievka s podvareným cestom; suché múčne jedlo, rezanky na masť alebo v novejších časoch štrúdľa; konečne pečenky, vždy so sušenými slivkami, hruškami, jablkami, čo zobú sušienky; štiepanky, hloza.“²²⁹ Tradične sa hostina striedala s tanečnou zábavou, na ktorej bola nevesta hlavnou aktérkou, jej položenie nám približuje Božena Němcová: „Nevesta je ale ten večer úbohá; každý chce s ňou tancovať a žiadnemu to nesmie odoprieť.“²³⁰

Vyvrcholením tohto svadobného dňa bolo skladanie venca z hlavy nevesty, tento zvyk symbolizoval stratu panenstva, nevinných a slobodných rokov nevesty. Táto úloha patrila hlavnému družbovi. Za prítomnosti vybraných hostí nasledovalo ukladanie mladomanželov na lôžko. Tento akt bol sprevádzaný piesňami s erotickým motívom a povolínym správaním prítomných, medzi ktorými nesmela chýbať kmotra nevesty a hlavný družba ženicha. Bol to pozostatok starých slovanských zvykov, kedy ostávali hostia aj pri samotnom akte, aby tak potvrdili spojenie mladomanželov „de facto“.²³¹

Ráno po svadobnej noci nasledovalo čepčenie, čím sa dievčina definitívne stala vydatou ženou. Bol to „základný, významný obrad svadby, symbolizujúci premenu slobodnej dievky na vydatú ženu. Čepčenie bývalo výlučnou záležitosťou vydatých žien, ktoré pri tom spievali obradné piesne s motívmi rozlúčky a zmeny v živote nevesty.“²³² Začepčenú nevestu priviedol družba medzi svadobčanov. Nasledoval tanec, pri ktorom sa s nevestou, už s ako mladou ženou, vystriedali všetci prítomní. Potom sa jej ujali už vydaté ženy, aby ju odviekli na magickú očistu do kostola, na vádzku²³³. Ďalší deň sa vyplňal rôznymi hrami, pričom medzi najobľúbenejšie patrilo stínanie kohúta, pribíjanie podkovičiek ženám alebo holenie mužov. Miestami sa zachovali aj hry s erotickým charakterom. Tie boli dozvukom

²²⁷ JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Slovenská svadba. In *Slovenské svadby: Z dotazníkovej akcie Matice slovenskej 1942*, ed. LEŠČÁK, Milan. Bratislava: Prebudená pieseň, 1996. s. 13.

²²⁸ Tamtiež, s. 13.

²²⁹ DOBŠINSKÝ, Pavol. III. Ženba a vydaj. Svadba. In *Prostonárodné obyčaje, zvyky a povery*. Turčiansky sv. Martin : nákl. vl., 1880. s. 16.

²³⁰ NĚMCOVÁ, Božena. *Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska*. Praha : SNKLHU, 1955. s. 124.

²³¹ JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Rodinné obyčaje. In *Tradičie slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA. s. 181.

²³² JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Slovenská svadba. In *Slovenské svadby: Z dotazníkovej akcie Matice slovenskej 1942*, ed. LEŠČÁK, Milan. Bratislava: Prebudená pieseň, 1996. s. 14.

²³³ Vádzka - kresťanský cirkevný obrad, ktorému sa podrobuje nevesta hneď po sobáši, alebo šestonedieľka.

neviazaného veselía, ktoré sa odohrávalo po prvej časti svadby.²³⁴ Znamením o ukončení hostiny bolo spoločné odhryznutie zo svadobného koláča, ktorý upiekla kmotra nevesty, medzi mladomanželmi a následne všetkými prítomnými.²³⁵

Po svadbe nevesta nemohla celý týždeň opustiť nový domov. Ako bližšie uvádza Pavol Dobšinský: „*Vydaná nesmie z domu nikam, ani len do susedov, do prvej nedele po svadbe, aby privykala na novej hospode.*“²³⁶ Mladá žena po prvý krát opustila manželov dom až v nedeľu, kedy sa v slávnostnom sprievode rodičov a svokrovcov vybrala do kostola. „*Oblečie sa čím sviatočnejšie a vezme čím krajší čepiec.*“²³⁷ Po omši sa všetci vybrali na sviatočný obed k rodičom nevesty, aby ich tak následne budúcu nedeľu pozvala na obed ona, do jej nového domu.²³⁸

4.5 Smrť a pohreb

Smrť bola vždy ťažkým životným okamžikom pre pozostalých, avšak vnímaná ako prirodzený jav v prírode. Tento postoj predpokladala silná náboženská viera v existenciu posmrtného života. Ľudia na dedine sa s ňou ľahšie vyrovnávali vďaka zvykom a tradíciám. Pohrebné obyčaje a ich mnohotvárnosť boli podmienené historickými, prírodnými a svetonázorovými činiteľmi, ktoré mali na Slovensku v 19. storočí rozličné podoby, v závislosti od pestrého národnostného a náboženského zloženia obyvateľstva s viac etnickou štruktúrou. Podľa Margity Jágerovej: „*Smrť a následný pohreb jednotlivca bol oddávna spojený s množstvom magických rituálnych praktík, ktoré mali zabezpečiť jeho separáciu zo spoločnosti, pretrhnutie všetkých dovtedajších rodinných a sociálnych väzieb. Prostredníctvom nich dosahovali živí zmierenie s mŕtvymi, ktorí podľa predstáv boli následne prijatí do záhrobia. Nevykonanie patričných úkonov malo za následok odsúdenie duší k večnému blúdeniu, nemožnosť preniknúť do sveta mŕtvych.*“²³⁹

Uplatňovaný systém pohrebných obyčajov pomáhal zmierniť žiaľ zo smrti a stal sa dôležitým psycho - hygienickým obranným činiteľom, ktorý pomáhal tlmiť smútok za

²³⁴ HORVÁTHOVÁ, Emília. Zvykoslovie a povery. In *Slovensko : Lud – II. časť*. Bratislava : Obzor, 1975.

²³⁵ BOTÍKOVÁ, Marta. *Tradicie slovenskej rodiny*. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA, 1997. s. 181.

²³⁶ DOBŠINSKÝ, Pavol. III. Ženba a vydaj. Svadba. In *Prostonárodné obyčaje, zvyky a povery*. Turčiansky sv. Martin : nákl. vl., 1880. s. 27.

²³⁷ Tamtiež, s. 27.

²³⁸ HORVÁTHOVÁ, Emília. Zvykoslovie a povery. In *Slovensko : Lud – II. časť*. Bratislava : Obzor, 1975. s. 1000.

²³⁹ JÁGEROVÁ, Margita. Slovenský pohreb. In *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku*, ed. BOTÍK, Ján. Bratislava : Múzeá a etniká, 2001. s. 13.

zomrelými.²⁴⁰ O nariadeniach, ktoré predlžovali túto dobu rozlúčky s telom nebožtíka, nás bližšie informuje Margita Jágerová: „Ešte v 17. storočí sa bežne pochovávalo v deň úmrtia či na druhý deň, až tereziánske nariadenia zavádzali do praxe pochovávanie na tretí deň, čo zrejme súviselo s hromadiacimi sa prípadmi prebudenia sa v hrobe, čiže pochovania zdanlivo mŕtvych.“²⁴¹

4. 5. 1 Úkony pri smrti

Starí ľudia sa začali pripravovať na posmrtný život s ubúdaním fyzických síl. Ženy si postupne ukladali pre seba a svojich manželov peniaze a šaty na pohreb. Podľa predstáv dedičanov smrť patrila k nadprirodzeným bytostiam a jej príchod sa dal očakávať podľa bezprostredných, ale aj vzdialenejších znamení, ktoré sa viazali na niektoré dni v roku (zimný slnovrat). Niektorým sa napríklad smrť ukázala v podobe chudej ženy zahalenej v bielej plachte. „Jej pôvod odvodzovali od duše ženy zomrelej bez vádzky, starších slobodných žien, mladej nevesty či dievky v ohláškach.“²⁴² Ďalšími znamením bol buchot na povale, okne, praskanie steny alebo zjavenie sa duše mŕtveho príbuzného tomu, kto ho mal nasledovať. Úmrtie si však mohol spôsobiť človek aj sám. Ak napríklad zapálil ako prvý oheň v novej peci alebo vyťal zdravý ovocný strom.²⁴³

V ľudovej tradícii sa naopak často využívali úkony, ktorými sa snažili smrti zabrániť. Napríklad smrť strácala moc nad človekom, ktorému dali vypiť krv z hrebeňa sliepky. Nedostala sa do miestnosti, ak zapchali kľúčovú dierku na zatvorených dverách konopami. Nezbadala mŕtveho, ak posteľ postavili krížom nad hrady povaly. „Takéto jednanie však boli výnimkou, väčšinou sa príbuzní snažili odchod človeka uľahčiť. Verilo sa totiž, že ťažké umieranie malo byť trestom za previnenia v živote, podľa ľudovej tradície („aký život, taká smrť“). Rovnako, ťažká smrť mohla byť výsledkom počarovania či vyslovenej kliatby.“²⁴⁴

Keď už človek prišiel do poslednej fázy života na smrteľnej posteli, snažili sa s ním rozlúčiť príbuzní a priatelia, splnenie jeho poslednej vôle bolo pre rodinu záväzné, zo strachu pred dušou nebožtíka sa ju aj spravidla všade snažili splniť. Umierajúceho sa nepatrilo rušiť, a

²⁴⁰ JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Rodinné obyčaje. In *Tradicie slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA. s. 184.

²⁴¹ JÁGEROVÁ, Margita. Slovenský pohreb. In *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku*, ed. BOTÍK, Ján. Bratislava : Múzea a etniká, 2001. s. 19.

²⁴² Tamtiež, s. 15.

²⁴³ HORVÁTHOVÁ, Emília. Zvykoslovie a povery. In *Slovensko : Lud – II. časť*. Bratislava : Obzor, 1975. s. 1002.

²⁴⁴ JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Rodinné obyčaje. In *Tradicie slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA. s. 184.

preto sa neodporúčal hlučný nárek, ktorý by mohol smrť zaháňať.²⁴⁵ Všeobecne bolo zaužívané pálenie hromničnej sviečky. Oheň hral pre obyčajný ľud významnú magicko - očistnú úlohu, preto sa aj praktikovalo zakladanie ohňov na hroboch, ktoré neskôr nahradili sviečky, tie však boli spočiatku cirkvou zakázané. Rozšírené bolo aj polozenie umierajúceho na zem, čo vychádzalo z predstavy o zemi ako o matke, ktorá život dáva a tak ho môže aj vziať.

Po konečnom skone zakryli zrkadlo, alebo ho obrátili k stene, aby sa v ňom nevidela smrť alebo duša nebohého, pretože by sa mohli vrátiť. Rovnako, ak boli v miestnosti prázdne nádoby, obrátili ich hore dnom a otvorili okna. „Zastavovali sa tiež hodiny v dome, aby nerušili klud mŕtveho...“²⁴⁶, aby tak duši človeka, ktorú si predstavovali ako paru alebo vtáka, nič neprekážalo v odchode zo sveta. Prvou povinnosťou bolo zatvorenie očí jedným z najbližších členov rodiny, pretože sa verilo, že nebožtíkov pohľad môže vyvolať ďalšiu smrť v rodine. Umývanie malo okrem praktického aj silný magický význam. „Voda, ktorou umývali mŕtveho sa nazývala „mŕtva voda“ a škodila všetkému živému, preto sa využívala v čiernej mágii, inak sa vyliala do špeciálnej, na tento účel vykopanej jamy v zemi.“²⁴⁷ Predmety, ktoré pri tom použili, rovnako ako aj slamu, na ktorej ležal nebožtík, považovali za škodlivé, a preto ich zakopali a slamu spálili. A vodu, ktorou mŕtveho umývali, vyliali na presne určené miesto, poprípade na nebožtíka.²⁴⁸

Truhlu, do ktorej ukladali nebohého, najprv pokropili svätenou vodou, obložili svätenými zelinami, zvykom bolo aj prikladanie chleba: „Do truhly vkladali jednak celý peceň, alebo len kúsok či štyri kúsky do každého rohu. Niekde doň zapiekli obľúbené jedlo mŕtveho.“²⁴⁹ Verilo sa v posmrtný život a preto posielali mŕtvemu do záhrobia predmety, ktoré by mu mali napomáhať. Najčastejšie to boli predmety podľa remesla, ktoré mŕtvy vykonával, alebo mal v obľube. Napríklad fajku, pálenku, hračky, a iné. Nechýbali ani náboženské predmety, ako ruženec, modlitebná knižka a rôzne zelinky.²⁵⁰ Pri pochovávaní gazdu bolo zvykom dávať aj peniaz, ktorý na strednom Slovensku ešte rozdelili, aby si tak mŕtvy nevzal celý majetok. Pri vynášaní truhly z domu museli nohy smerovať ku dverám, aby

²⁴⁵ JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Rodinné obyčaje. In *Tradicie slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA. s. 184.

²⁴⁶ SMEŘÍČKOVÁ, Gabriela. Magicko – náboženské praktiky spojené se smrtí. In *Mágie a náboženství*, ed. TARCALOVÁ, Ludmila. Uherské Hradiště : Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, 1997. s. 152.

²⁴⁷ ZAJÍCOVÁ- NÁDASKÁ, Katka. Voda v rodinných obyčajoch. In *Kult a živly*, ed. TARCALOVÁ, Ludmila. Uherské Hradiště : Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, 1999. s. 8.

²⁴⁸ HORVÁTHOVÁ, Emília. Zvykoslovie a poverý. In *Slovensko : Lud – II. časť*. Bratislava : Obzor, 1975. s. 1003.

²⁴⁹ JÁGEROVÁ, Margita. Slovenský pohreb. In *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku*, ed. BOTÍK, Ján. Bratislava : Múzeá a etniká, 2001. s. 17.

²⁵⁰ JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Rodinné obyčaje. In *Tradicie slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA. s. 184.

sa do neho už viac nevracal. Takmer vo všetkých regiónoch Slovenska vo dverách tri razy udreli truhlou o prach, čo bolo znamením, že sa mŕtvy lúči s domom.²⁵¹

Od chvíle smrti až po pohreb nastal pre rodinu čas zármutku, počas ktorého obyvatelia domu nosili smútočný odev. Lenže v 19. storočí bol bielej farby. „*V minulosti to bol čo najchatrnejší, poprípade bežný odev prevrátený na ruby, u žien, približne od konca 19. storočia až dodnes čierny odev.*“²⁵² Nepracovali na poli, nekonali domáce práce, nevarili a dokonca nekládli ani oheň, ale jedávali u susedov. „*Oheň sa nechal vyhasnúť, lebo oheň ako veľká očistná moc by sa mohla v prítomnosti nebožtíka poškrvniť. Až po pohrebe priniesli do novo vymazanej pece oheň od susedov.*“²⁵³ Od chvíle smrti sa chodievali k mŕtvemu po celé tri dni modliť jeho príbuzní. Pri svetle sviečky ho strážili aj cez noc. Čas si urýchlňovali spomínaním na zomrelého alebo hraním hier. Na východnom Slovensku sa zaužívalo hranie hry „*dido i baba*“, ktorá mala erotický charakter, aby pôsobila ako akt znovuzrodenia proti zhubnému vplyvu smrti.²⁵⁴

4. 5. 2 Pohreb

Pohreb prebiehal v kostole alebo častejšie na dvore zomrelého za prítomnosti kňaza a podľa cirkevných predpisov. Po obrade sa zástup prítomných na čele s krížom podľa presného poradia vybral na cintorín. Patrilo sa, aby sa poslednej rozlúčky zúčastnil každý, kto zomrelého poznal. Všeobecným zaužívaným zvykom bol hlasitý nárek za nebožtíkom. Na tento nárek, keďže bol fyzicky a psychicky náročný, sa v určitých oblastiach Slovenska a to hlavne v bohatších rodinách pozývali vycvičené ženy - „*plačky*“. Od dávnych čias bola súčasťou aj hostina, ktorá sa pôvodne konala priamo pri hrobe. Považovalo sa za nevhodné prejavovať veselosť, keďže to bola posledná rozlúčka s mŕtvym a často sa ponechávalo pre nebožtíka prázdne, ale prestreté miesto za stolom. „*V dôsledku nedôstojného správania dochádzalo až niekde k zakladaniu spolkom proti karom a celkovému boju svetskej a cirkevnej vrchnosti proti nim. Z toho dôvodu miestami došlo k ich úplnému vymiznutiu, zúženiu do*

²⁵¹ HORVÁTHOVÁ, Emília. Zvykoslovie a povery. In *Slovensko : Lud – II. časť*. Bratislava : Obzor, 1975. s. 1003.

²⁵² JÁGEROVÁ, Margita. Slovenský pohreb. In *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku*, ed. BOTÍK, Ján. Bratislava : Múzea a etniká, 2001. s. 18.

²⁵³ SMERÍČKOVÁ, Gabriela. Magicko – náboženské praktiky spojené se smrtí. In *Mágie a náboženství*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradiště : Slovácke muzeum v Uherském Hradišti, 1997. s. 152.

²⁵⁴ JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Rodinné obyčaje. In *Tradície slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA. s. 185-6.

*formy posedenia v úzkom kruhu najbližšej rodiny, často len pre zainteresovaných na pohrebe (hrobári, nosiči zástav, kríža, sviec, truhly, ...).*²⁵⁵

Ľudia verili, že duša mŕtveho sa môže vrátiť naspäť, preto nechávali dvere pootvorené, sviece zapálené a „*prestreté a naliaté*“ po dobu troch dní. Jestvovali aj jedinci, ktorí zomreli neprirodenou smrťou alebo viedli hriešny život. Týchto zomrelých nazývali „*revenantmi*“, pretože chodili strašiť príbuzných. Týmito nežiaducimi návratmi sa dalo zabrániť slúžením zádušnej omše alebo vykropením domu svätenou vodou. Dodržiavanie smútku bolo znakom sociálnej stability rodiny a preto sa na dedine veľmi kontrolovalo. Najbližšia rodina zomrelého sa do roka nesmela zúčastňovať veselých zábav. Očakávalo sa nosenie smútočného - bieleho oblečenia a istá forma obmedzenia v rozkošiach, ako bol alkohol či jedenie mäsa. Zvyčajne ženy dodržiavali tento smútok precíznejšie. Tradíciou bolo pripomínať si mŕtveho na zádušných omšiach po pohrebe. Tie sa podľa tradície konali v presne stanovených termínoch po poslednej rozlúčke, a to na prvú nedeľu po dobu 30 dní, a po roku.²⁵⁶

Cintoríny sa najčastejšie stavali v blízkosti kostolov, čo narušilo pôvodnú slovanskú tradíciu pochovávať ľudí pri stromoch a na lúkach. Pretože sa verilo, že duša človeka sídlila v stromoch alebo vo vtákoch. Lesy mali tak pre Slovanov posvätný charakter. Pôvodne sa ľudia pochovávali v lesoch, pretože, ako to opisuje Rudolf Bednárík: „...*starí Slovania verili, že duša mŕtvych sídlila na stromoch v podobe vtákov.*“²⁵⁷ Až neskôr sa ľud prispôbil cirkevným nariadeniam: „*Zvyk pochovávať pri kostole, ktorý stál v strede obce, ujímal sa iba pomaly. Obrat nastal až v 16. storočí.*“²⁵⁸ S postupným demografickým a priemyselným rozvojom sa táto tradícia stáva nežiaducou. Ako svetské tak sa aj cirkevné zákony snažili obmedziť zakladanie cintorínov pri kostoloch. „*Definitívne vyriešenie tohto premiestnenia cintorínov nachádzame v článku 120-121 zákona z roku 1867 ktorý nepripúšťa zriadenie nových cintorínov okolo novovybudovaných kostolov uprostred mesta či obce.*“²⁵⁹

„*Názov cintorín pochádza z latinského slova coemeterium, ktoré označovalo miesto, kde mŕtvi očakávajú na súdny deň. Najstaršie cintoríny vznikali pri kostoloch a vždy bývali predmetom posvätnéj úcty.*“²⁶⁰ Spočiatku sa okrase hrobov nekládol nijaký význam. Hroby bývali označené len dreveným krížom bez mena. Stávalo sa, že sa na nich pásol dobytok.

²⁵⁵ JÁGEROVÁ, Margita. Slovenský pohreb. In *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku*, ed. BOTÍK, Ján. Bratislava : Múzea a etniká, 2001. s. 22.

²⁵⁶ JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Rodinné obyčaje. In *Tradície slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA, 1997. s. 187-188.

²⁵⁷ BEDNÁRIK, Rudolf. *Cintoríny na Slovensku*. Bratislava : SAV, 1972. s. 26.

²⁵⁸ Tamtiež, s. 15.

²⁵⁹ Tamtiež, s. 16.

²⁶⁰ KOŠTIALOVÁ, Katarína. Obyčaje životného cyklu. In *Banská Bystrica : historicko-etnologické štúdi*, ed. BITUŠIKOVÁ, Alexandra. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2000. s. 120.

V polovici 19. storočia sa začala hroby zdobiť kvetmi.²⁶¹ „Prvé svedectvá o používaní krížov ako náhrobných pomníkov v Uhorsku sa vyskytujú v spise elegického cestovateľa Dousa z roku 1594.“²⁶² Rozšírili sa v dôsledku reformačného hnutia v 15. až 16. storočí.

²⁶¹ JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Rodinné obyčaje. In *Tradície slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA, 1997. s. 188.

²⁶² BEDNÁRIK, Rudolf. *Cintoríny na Slovensku*. Bratislava : SAV, 1972. s. 84.

5 ZÁVER

Štúdium problematiky života na dedine v 19. storočí nám poskytuje množstvo nových informácií o charaktere života našich predkov. Okrem sústredenia informácií o tradičnom spôsobe života, ktorý pretrvával na dedinách ešte v prvej polovici 20. storočia, práca poslúžila k nadobudnutiu nových poznatkov, a tiež rozšírila vedomosti v danej problematike. V prvom rade bolo dôležité zachytiť zlomové situácie, ktoré nastali pri prechode spoločnosti od feudalizmu ku kapitalizmu a svojimi dôsledkami ovplyvnili život na dedine. Zaujímavé boli najmä zmeny výrazne pôsobiace na vidieckej obyvčaje. A práve v kapitole *Život na dedine* bol vyzdvihnutý podrobný opis jednotlivých tradícií spojených s postupnými fázami v živote vidiečana, pričom pri ich štúdiu zaujali najmä tie, ktoré sa môžu zdať dnešnému pozorovateľovi nezmyselné.

V prvej kapitole hlavnej časti práce som sa sústredila na opis základných medzníkov, ktoré sa udiali na Slovensku v 19. storočí a priniesli pozoruhodné obraty v povahe dedinského ľudu. Sledovala som najmä dôsledky ich vplyvov. Zaujímavé bolo zistenie Antona Špiesza o počte obyvateľov na Slovensku, z ktorých až 20 % patrilo k maďarskej šľachte. Ostatná časť populácie prevažne slovenskej národnosti musela pre ňu pracovať. Avšak, na rozdiel od teoretických poznatkov, podávaných v učebniciach, sa situácia v praxi nezmenila ani po revolúcii v roku 1848, kedy malo dôjsť podľa historických údajov k zrušeniu poddanstva. Pri tvorbe práce som naopak zistila, že zmeny, ktoré po revolúcii nastali, boli len nepatrné, ako na to upozorňuje aj Peter Slavkovský: „*V hornouhorských župách vlastnila šľachta 77,4 % poľnohospodárskej pôdy a len 22,6 % výmery bolo v držbe roľníckeho ľudu.*“²⁶³ K definitívnemu zrušeniu poddanstva došlo vlastne až 50 rokov po revolúcii, kedy bol vydaný „*Zákon o výkupe zmluvných poddaných a kuriálnych želiarov.*“²⁶⁴

Výrazným posunom k zlepšeniu kvality života bola výstavba železníc, a hoci o ňu nebol veľký záujem, mohli si poddaní vďaka nej nájsť aj iné uplatnenie ako len prácu na poli. Postupný vývoj železníc mal však v konečnom dôsledku výrazný vplyv na zmenu hospodárstva krajiny, pretože Uhorsko, ako bývalá obilnica Európy, muselo ustúpiť lacnejším konkurenčným výrobcom obilia z Ruska, Ameriky a Indie. Náhly obrat v hospodárstve krajiny, ktorý sa udial v čase, kedy už dedinčania sami museli obchodovať so svojimi produktmi, viedol k výraznej vlne vysťahovalectva mladých mužov do zahraničia, pretože tí

²⁶³ SLÁVKOVSKÝ, Peter. *Roľník a jeho práca : tradície poľnohospodárskej výroby slovenského ľudu*. Bratislava: SAV, 1989. s. 46.

²⁶⁴ BOKESOVÁ – UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin: Osveta, 1989. s. 64.

sa už neboli schopní doma sami uživiť. V lepšom prípade odchádzali pracovať len do fabriek alebo na sezónne práce do susedných krajín. So zavedením nových pracovných príležitostí priamo súvisel aj rozvoj zdravotníctva, ktorý sa výrazne podieľal na zlepšení životnej úrovne. Jedným z najvýraznejších zvrátov bolo zavedenie Zákona o povinnom nemocenskom poistení z roku 1891, ktorý sa vzťahoval na všetkých zamestnancov v priemyselných a iných hospodárskych odvetviach.

Výskum charakteru dedinskej spoločnosti, uvedený v kapitole *Život na dedine*, ma poučil o pozoruhodnom komunálnom spoločenstve, ktoré vidiek v danom čase predstavoval. Jeho členovia si spoločne riadili poriadok hospodárskych prác, dozerali na výchovu detí a morálku mládeže. Pri hlbšom skúmaní právnych a morálnych zákonov, ktoré na vidieku panovali, bolo sympatické zistenie, že v prípade krutého alebo nespravodlivého správania, celá dedina trestala vinníkov verejným pohoršením a zároveň pomáhala ich obetiam. Aj vďaka takýmto metódam sa priestupky objavovali len výnimočne. Zaujímavé sú fakty, ktoré podáva Peter Slavkovský o tom, že aj po nástupe kapitalizmu sa dedinčania ešte stále spoločne starali o lúky a lesy v chotári, o čom tiež svedčí Zákon o spoluvlastníctve urbárskych lesov a pasienkov z roku 1872.²⁶⁵ Pri štúdiu tejto kapitoly som sa snažila zamerať aj na hierarchiu spoločnosti a dospela som k názoru, že vo vidieckej pospolitosti sa majetková rozdielnosť prejavovala len v kvalite bývania, zatiaľ čo v sociálnom živote sa veľký dôraz kládol na vekové rozdiely.

Okrem opisu pospolitosti som sa tiež zamerala na vykreslenie typickej slovenskej vidieckej veľkorodiny. Tá sa tradične skladala z dvoch až troch generácií, pričom všetci jej členovia žili, pracovali a jedli spoločne, pod jednou strechou, v dvoj - až trojizbovom dome. Zaujalo ma hlavne postavenie jednotlivých členov. Najvyššie stál gazda so svojou ženou, no úcta sa v dome preukazovala aj všetkým už zosobášeným členom. Pútavé bolo sledovať rodinu pri spoločnom jedení, kedy za stolom sedeli len mužskí členovia a ženy sedávali alebo postávali popri nich. A zaujímavý je fakt, že pri delení majetku najlepšiu časť domu a poľa dedil najmladší syn. Z praktického hľadiska je to logické, pretože práve on sa po zostarnutí rodičov stal hlavným gazdom v dome.

V kapitole som sa snažila načrtnúť aj základné prvky duchovného života. Najviac ma zaujala skutočnosť, že ešte v danom období pretrvávala v mysliach ľudí viera v silu dodržiavania starých pohanských zvykov a obradov, akými boli napríklad praktizovanie erotických rituálov mladého páru v čase prvej jarnej blýskavice, viera v liečivú moc stromov a najčastejšie zaužívané pálenie sviečok v čase hromobitia zo strachu z moci slovanského

²⁶⁵ SLÁVKOVSKÝ, Peter. *Roľník a jeho práca: tradície poľnohospodárskej výroby slovenského ľudu*. Bratislava: SAV, 1989. s. 47.

boha búrky – Perúna. Túto obyčaj dokonca prebralo aj kresťanské náboženstvo, a to tým, že sa tieto sviečky začali svätiť v kostole. Pozoruhodné bolo zistenie, na ktoré upozornila Soňa Kovačevičová, že jednotlivé monoteistické viery sa do rôznych oblastí Slovenska šírili v závislosti od národnosti ich veriacich. Tak napríklad pravoslávie praktizovala len rusínska národnosť na východe Slovenska, kalvinizmus sa rozšíril hlavne medzi Maďarmi a protestantizmus v mestách a obciach s nemeckým obyvateľstvom. Všeobecne vo všetkých náboženstvách a regiónoch k duchovnému životu viedli deti ich matky a otcovia dohľadali na praktizovanie jednotlivých obradov v rodine.

Ďalším tradičným prvkom, ktorý sa spájal so životom dedinčanov v 19. storočí, bolo organizovanie jarmokov a trhov v mestách. Prakticky to bola pre vidiečanov len jedna z mála príležitostí, kedy sa dedina otvárala vonkajším vplyvom a prispievala tak k svojmu rozvoju. Medzi obdivuhodné poznatky patria tiež fakty z diela Ľudovíta Olejníka o tom, že v danom období bol o slovenské produkty široký záujem, že trhy spišských miest navštevovali obchodníci z Turecka a Grécka, ktorí následne spišské plátno predávali do Indie a Číny. Vďaka príspevku od Ľubice Faltákovej a jej poznámkam sa mi podarilo zachytiť udalosti spojené s nástupom kapitalizmu, ktorý spôsobil, že v druhej polovici 19. storočia dochádzalo k postupnému znižovaniu počtu jarmokov, či už ich konaním počas roka alebo znížením počtu dní.

Písanie kapitoly *Kolobeh života* mi poskytlo množstvo zaujímavých poznatkov o živote a povahe slovenského ľudu. Zamerala som sa hlavne na charakteristiku obradov, ktoré sa spájali s jednotlivými fázami života človeka. Taktiež ma zaujali aj povery, s ktorými sa dedinčania pravidelne stretávali a ochraňovali sa proti ich pôsobeniu rôznymi praktikami, čím si vyplňali všednosť každodenného života. Azda najvýraznejšie sa tieto povery prejavovali ešte pred príchodom človeka na svet. Budúca matka nebola v spoločnosti vítaná, pretože ju pokladali za nečistú a musela si rovnako dávať pozor na to, čo jedla a na koho sa dívala. Ľudia dokonca verili, že rodičke zmierňuje bolesti alkohol alebo kabát od otca dieťaťa.

V podkapitole *Detstvo* som rozoberala najmä vývoj školstva. Pozoruhodné bolo zistenie, že deti navštevovali školy len v zimných mesiacoch od októbra do apríla, pričom sa v predvianočnom čase výuka odkladala alebo úplne vynechávala kvôli príprave na koledy a pečeniú oplátok. Postavenie učiteľa na vidieku nebývalo veľmi výhodné, v praxi bol závislý od naturálií od dedinčanov a okrem učiteľských povinností vykonával aj funkciu dedinského kantora a notára. Avšak na mnohých miestach túto funkciu vykonával človek, ktorý sa zdokonalil v písaní a čítaní.

Pri poznávaní mládeže na vidieku v 19. storočí som sa dozvedela, že v roku 1868 bola zavedená všeobecná branná povinnosť, ktorá mala za následok výrazné zmeny v ustálenom životnom rytme mladých ľudí, pretože sa zvýšil vek mládencov na ženbu. V práci som sledovala, akým spôsobom si nachádzali svojich životných partnerov, a zistila som, že príležitostí na stretávanie mali skutočne dostatok. Tak napríklad pravidelne v nedeľu sa takmer vo všetkých obciach Slovenska organizovali tanečné zábavy a taktiež po celé zimné obdobie sa dievčatá a chlapci spoločne stretávali pri pradení. V tejto časti ma najviac zaujalo to, že už v danom období rodičia svojim deťom tolerovali predmanželský styk ako základ budúceho spolunažívania, a upútal ma aj postoj dediny k nemravným tradíciám, ktoré sa uplatňovali v noci sv. Jána. Kriticky sa k tomuto správaniu postavila iba cirkev.

V ďalšej podkapitole pod názvom *Svadba* som sa snažila zachytiť priebeh tradičného slovenského veselí. Na rozdiel od súčasnosti sa sobáše v 19. storočí pripravovali niekoľko dní. Tradične sa obrad vykonával v pondelok a samotná oslava trvala až tri dni. Táto udalosť bola pre dedinčanov veľmi významnou príležitosťou, kedy sa mohli odviazať od každodenných povinností. Slávila ju obyčajne celá dedina, alebo jej značná časť, pričom prítomní sa odvd'áčovali darom v podobe naturálií, ktoré sa využili na prípravu svadobnej hostiny. Podobne ako iné prechody v živote človeka, aj svadobné obrady boli spojené s množstvom magických úkonov proti zlým silám. Tie podľa povery obkolesovali nevestu v deň sobáša. Rodičia zohrávali pri svadobných úkonoch len pasívnu úlohu a hlavnými aktérmi boli krstní rodičia mladomanželov.

Smrť bola odpradáвна spájaná s množstvom povier, úkonov a tradícií, ktoré mali zaistiť bezpečný prechod zomrelého do záhrobia. Avšak tieto obrady, ako poznamenáva Kornélia Jakubkova, mali v konečnom dôsledku zmierniť smútok za zomrelým. Zaujalo ma najmä, že príbuzní kládli do truhly zomrelého obľúbené predmety alebo polovicu mince pre gazdu, aby im nezobral celý majetok. Rovnako pútavé bolo, že tradične sa nechalo prestreté jedlo po dobu troch dní pre nebožtíka a rovnako aj to, že za smútočnú farbu bola považovaná biela. Pozoruhodné boli informácie Jozefa Bednáríka, že až do konca 19. storočia bolo v obciach zakázané stavať cintoríny a hroby sa začínali zdobiť kvetmi.

Jedným z najväčších problémov, s ktorým som sa stretla pri písaní bakalárskej práce bol nedostatok historickej literatúry k danej problematike. Diela slovenských historikov som využila len pri tvorení prvej etapy o dejinách Slovenska. K zostaveniu ostatných kapitol som ťažila z diel slovenských etnografov a autorov realistickej literatúry. V dôsledku toho môže v práci prevažovať etnografická povaha, ale je zachovaný jednoznačne historický charakter. V práci sa nachádza viaceré etnografických výrazov, ktoré som sa snažila preložiť do jazyka

súčasnej slovenčiny v poznámkach pod čiarou. Využívala som k tomu najmä *Slovensko - český slovník* (Praha, 1967) a *Slovník slovenského jazyka* (Bratislava, 1959 – 1968).

Pri písaní práce som sa snažila orientovať na tradície a zvyky, ktoré sú pre nás neznáme a tiež som chcela zachytiť vieru v silu praktizovania iracionálnych obradov, ktorými vidiečania najčastejšie zaháňali nečisté sily. Pri skúmaní zvykov spojených s narodením, svadbou a smrťou človeka sa mi to z časti podarilo. Avšak pri udalostiach, ktoré boli zapríčinené prechodom spoločnosti ku kapitalizmu, som len okrajovo vykreslila najdôležitejšie zvraty.

Práve pri podrobnejšom výskume tejto problematiky by som uprednostnila zobrazenie nových podnetov a konfliktov, ktoré viedli k zmenám v komunite dediny. Zamerala by som sa najmä na roviny, ktoré priamo ovplyvnili život vo vidieckom spoločenstve v druhej polovici 19. storočia, keď roľníci už boli sami odkázaní na svoju vlastnú obratnosť a šikovnosť v hospodárení s úrodou. Okrem vojenskej povinnosti, ktorú sa mi podarilo opísať, snažila by som sa skúmať zmeny v živote rodiny, spojené s odchodom mužov za prácou do cudziny a obraty, vznikajúce vplyvom nových udalostí, pôsobiace na ľudí v komunitnom spoločenstve dediny.

Dôkladným skúmaním problematiky vidieckej spoločnosti by som sa následne hlbšie sústredila na výjavy týkajúce sa myslenia a postoja človeka k vonkajšiemu svetu. Znalosti by som rozšírila pohľadom na možnosti rozvoja vidiečanov a na obmedzovanie ich osobnej slobody, ktoré sa začali v spoločnosti uplatňovať v druhej polovici 19. storočia. Tretia kapitola týkajúca sa kolobehu života by sa dala rozšíriť o informácie o poverách a tradíciách, ktoré sa praktizovali v čase feudalizmu, a ktoré by sa dali porovnať so zvykmi v čase kapitalizmu. Okrem tvorby autorov krásnej literatúry by som sa snažila čerpať poznatky z osobných denníkov ľudí, ktorí žili a pôsobili v danej dobe. Dostať sa k denníku obyčajného dedinčana by bolo asi zložité, keďže v danej dobe väčšina obyvateľstva nevedela poriadne písať, ale cenným prameňom by mohli byť denníky alebo pamäti významných slovenských činiteľov, ktorí pochádzali priamo z vidieka.

6 POUŽITÁ LITERATÚRA

Pramene:

DOBŠINSKÝ, Pavol. I. Narodzenie. Krst. Krštenie. II. Detinstvo, mládenectvo a panenstvo. III. Ženba a vydaj. Svadba. In *Prostonárodné obyčaje, povery a hry slovenské*. Turčiansky sv. Martin : náklad vlastný, 1880. s. 179.

KUKUČÍN, Martin. Pred skúškou. In *Spod školského prachu*. Martin : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1963. 290 s.

KUKUČÍN, Martin. Vianočné oplátky. In *Sobrané spisy Martina Kukučina*. Turčiansky svätý Martin : Matica Slovenská, 1931. 160 s.

CHORVÁT, Krištof. Slovenská svadba. *Slovenské pohľady*. 1895. ročník XV, zošit 9, 1896. ročník XVI, zošit 10.

TIMRAVA, Božena Slamčíková. Ťapákovci. In *Prózy / Božena Slamčíková Timrava*, ed. MIKULOVÁ, Marcela. Bratislava : Kalligram a Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008. 613 s.

VANSOVÁ, Terézia. *Danko a Janko. Príhody dedinských chlapcov*. Banská Bystrica : Ústredie učiteľské, 1924 - 1925. 146 s.

Sekundárna literatúra:

BARÁTHOVÁ, Nora. Remeslá a obchod na Spiši. In *Remeslo a jarmok na Slovensku*, ed. HORVÁTHOVÁ, Emília – PÖSS, Ondrej. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 1998. 90 s.

BARTÁK, Július. Vývin poľnohospodárskych pomerov po dosiahnutí osobnej slobody (r.1847-1918). *Český Lid*. 1948, roč. 3, č. 3-4.

BEDNÁRIK, Rudolf. *Cintoríny na Slovensku*. Bratislava : SAV, 1972. 172 s.

BEDNÁRIK, Rudolf. *Príspevok o náboženských prežitkoch na Slovensku*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1995. 175 s.

BEŇUŠKOVÁ, Zuzana. Vplyv konfesie na formovanie regionálnych osobitostí Slovenska. In *Mágie a náboženství*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradiště : Slovácke muzeum v Uherském Hradišti, 1997. 232 s.

BODOROVÁ, Oľga. Archaické prvky v gemersko-malahontskom hrnčiarstve. In *Remeslo a jarmok na Slovensku*, ed. HORVÁTHOVÁ, Emília - PÖSS, Ondrej. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 1998. 90 s.

- BOKESOVÁ – UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta, 1989. 370 s.
- BOTÍK, Ján. Geografické, kultúrno - spoločenské a interetnické súvislosti ľudovej architektúry. In *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie*, ed. BOTÍK, Ján. Bratislava : Academic Electronic Press, s.r.o., 1998. 101 s.
- BUGANOVÁ, Klaudia. Mimo liturgické prejavy úcty ku krížom. In *Kult a živly*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradišťa : Slovácke muzeum v Uherském Hradišti, 1999. 249 s.
- ČEČETKA, Juraj - VAJCÍK, Peter. *Dejiny školstva a pedagogiky na Slovensku do prvej svetovej vojny*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1958. 133 s.
- FALŤÁKOVÁ, Ľubica. Trhy a jarmoky na Slovensku v minulosti a ich miesto v ľudovej kultúre. *Slovenský národopis*. 1982, roč. 30, č. 2.
- GAŠPARÍKOVÁ, Želmíra – KAMIŠ, Adolf. *Slovensko - český slovník*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1967. XLIV+812 s.
- GIC, Andrej. Tradičné rómske remeslá a mágia na jarmokoch. In *Remeslo a jarmok na Slovensku*, ed. HORVÁTHOVÁ, Emília – PÖSS, Ondrej. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 1998. 90 s.
- HAIČÍK, Gusto. Roľnícke povstanie na východnom Slovensku R. 1831. *Český Lid*. 1951, roč.6, č. 11-12.
- HOLEC, Roman. Slovenský sladovnícky jačmeňa ako exportný artikel v rokoch 1848-1918. In *Z dejín pivovarníctva a chmeliarstva na Slovensku*, ed. PETRÁŠ, Milan. Trnava : Západoslovenské múzeum, 1993. 114 s.
- HOMOLA, Štefan. Učiteľ nemá byť spolu i dedinský notár. In *Štúrovci a slovenská škola v prvej polovici 19. storočia*, ed. MÁTEJ, Jozef. Bratislava : SPN, 1960. 356 s.
- HORVÁTHOVÁ, Emília. *Rok vo zvykoch nášho ľudu*. Bratislava : Tatran, 1986. 246 s.
- HROŠ, Tomáš. Národné školy i jejich stav i působení. In *Štúrovci a slovenská škola v prvej polovici 19. storočia*, ed. MÁTEJ, Jozef. Bratislava : SPN, 1960. 356 s.
- HVIZD, Michal. Tradície spracovania dreva a prútia u Rusínov-Ukrajincov na Slovensku. In *Remeslo a jarmok na Slovensku*, ed. HORVÁTHOVÁ, Emília - PÖSS, Ondrej. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 1998. 90 s.
- JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Rodinné obyčaje. In *Tradície slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA. 232 s.
- JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Slovenská svadba. In *Slovenské svadby: Z dotazníkovej akcie Matice slovenskej 1942*, ed. LEŠČÁK, Milan. Bratislava: Prebudená pieseň, 1996. 307 s.
- JÁGEROVÁ, Margita. Slovenský pohreb. In *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku*, ed. BOTÍK, Ján. Bratislava : Múzea a etniká, 2001. 224 s.

- Kolektív autorov. *Slovensko : Lud – II. časť*. Bratislava : Obzor, 1975. 1217 s.
- Kolektív autorov. Příruční slovník jazyka českého. Praha : Školní nakladatelství : SPN, 1935-1957.
- Kolektív autorov. Slovník slovenského jazyka. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959 – 1968.
- KOŠTIALOVÁ, Katarína. Obyčaje životného cyklu. In *Banská Bystrica : historicko-etnologické štúdi*, ed. BITUŠIKOVÁ, Alexandra. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2000. 150 s.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa. Typy domov, národnosť, náboženstvo a zamestnanie v posledných dvoch storočiach na Slovensku. *Český Lid*. 1967, roč. 54, č.2.
- KOVÁČ, Dušan. *Kronika Slovenska : od najstarších čias do konca 19. storočia*. Bratislava : Fortuna Print, 1998. 616 s.
- KRČMÉRYOVÁ Oľga. Prostredie detstva a vývin B. S. Timravy. In *Prózy / Božena Slamčíková Timrava*, ed. MIKULOVÁ, Marcela. Bratislava : Kalligram a Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008. 613 s.
- LEŠČÁK, Milan - FEGLOVÁ, Viera. *Pramene k tradičnej duchovnej kultúre Slovenska: (Obrady, zvyky a povery – 1939)*. Bratislava : Prebudená pieseň , 1995. 284 s.
- LETAVAJOVÁ, Silvia. Kult Zeme. In *Kult a živly*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradište : Slovácke muzeum v Uherském Hradišti, 1999. 249 s.
- LUTHER Dušan. Dievocké spolky v tradičnom vidieckom spoločenstve. In *Žena z pohľadu etnológie*, ed. HLÔŠKOVÁ, Hana – LEŠČÁK, Milan. Bratislava : Prebudená pieseň, 1998. 180 s.
- MAJLING, Vojtech. *U nás také obyčaje. Slovenské ľudové tradície*. Brno : Comuter Press, a.s., 2007. 204 s.
- MÁTEJ, Jozef. *Štúrovci a slovenská škola v prvej polovici 19.storočia*. Bratislava : SPN, 1960. 356 s.
- MINTALOVÁ, Zora. Kútna plachta a mágia. In *Mágie a náboženství*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradište : Slovácke muzeum v Uherském Hradišti, 1997. 232 s.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. Traktování osudu v lidové víře a obřadech při narození a smrti. In *Mágie a náboženství*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradište : Slovácke muzeum v Uherském Hradišti, 1997. 232 s.
- OLEJNÍK, Ján. Ľudové remeslá na Spiši so vzťahom k ľudovému odevu. In *Remeslo a jarmok na Slovensku*, ed. HORVÁTHOVÁ, Emília – PÖSS, Ondrej. Bratislava : Slovenské národné muzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 1998. 90 s.

- OLEJNÍK, Ján. Prežitky stredoslovanského boha Perúna vo folklórnom obra podtatranského ľudu (Spiš, Liptov). In *Kult a živly*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradiště : Slovácke muzeum v Uherském Hradišti, 1999. 249 s.
- PANČUCHOVÁ, Eva. Prvky ľubostnej mágie v rodinnom zvykosloví v zbierkovom fonde slovenského národného múzea etnografického múzea v Martine. In *Mágie a náboženství*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradiště : Slovácke muzeum v Uherském Hradišti, 1997. 232 s.
- ŠKOVIEROVÁ, Zita. Škola, učiteľ a žiacke zvyky na slovenskej dedine v druhej polovici 19. storočia a prvej polovici 20. storočia. In *Zvyky a obyčaje socioprofesionálnych skupín*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradiště : Slovácke muzeum v Uherském Hradišti, 2005. 251 s.
- ŠTÚR, Ľudovít. Terajšie ľudu vyučovanie. In *Štúrovci a slovenská škola v prvej polovici 19. storočia*, ed. MÁTEJ, Jozef. Bratislava : SPN, 1960. 356 s.
- SLÁVKOVSKÝ, Peter. Roľník a jeho práca : tradície poľnohospodárskej výroby slovenského ľudu. Bratislava : VEDA, 1988. 132 s.
- SMEŘÍČKOVÁ, Gabriela. Magicko – náboženské praktiky spojené se smrťou. In *Mágie a náboženství*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradiště : Slovácke muzeum v Uherském Hradišti, 1997. 232 s.
- ŠPIESZ, Anton. *Dejiny Slovenska na ceste k sebauvedomeniu*. Bratislava : Perfekt, 1992. 193 s.
- ŠTIBRÁNYIOVÁ, Táňa. Úloha morálky pri výbere manželského partnera v obci Veľké Zálužie. *Slovenský národopis*. 1982, roč. 30, č. 2.
- ŠVECOVÁ, Soňa. Rodinné a majetkové delenie v ľudovom bývaní. *Český Lid*. 1964, roč. 51, č.1.
- ŠVECOVÁ, Soňa. Rodinné formy na Slovensku; Rodina a dedina; Premeny v živote člena rodiny. In *Tradície slovenskej rodiny*, ed. BOTÍKOVÁ, Marta. Bratislava : vydavateľstvo slovenskej akadémie vied VEDA, 1997. 242 s.
- TARCALOVÁ, Ľudmila. Kult svetých a atrónske hody. In *Kult a živly*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradiště : Slovácke muzeum v Uherském Hradišti, 1999. 249 s.
- VEČERKOVÁ, Eva. Strom v lidové víre a obyčejích. In *Kult a živly*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradiště : Slovácke muzeum v Uherském Hradišti, 1999. 249 s.
- ZAJÍCOVÁ- NÁDASKÁ, Katka. Voda v rodinných obyčajoch. In *Kult a živly*, ed. TARCALOVÁ, Ľudmila. Uherské Hradiště : Slovácke muzeum v Uherském Hradišti, 1999. 249 s.

Elektronické zdroje:

História železníc – 1867 – 1873. Dostupné na internete: http://www.zsr.sk/slovensky/historia-zeleznic/1867-1873.html?page_id=1274. [citované 2011-03-10].

<http://www.bedekerzdravia.sk/?main=article&id=537>. [citované 2011-03-10].

KAPRAS, Ján. Všeobecná branná povinnosť. Dostupné na internete:

http://www.svedomi.cz/armada/ceska_vojenska_minulost_8_vseobecna_branna_povinnost.htm. [citované 2011-03-10].

NĚMCOVÁ, Božena. *Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska*. Praha : SNKLHU, 1955. s.132. Dostupné na internete:

http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/34/76/64/narodopis_slovensko.pdf. [citované 2011-03-10].

FILÍPKOVÁ, Zuzana – HEGYI, Ladislav. Fragmenty z histórie slovenskej medicíny 3. Dostupné na internete: <http://www.bedekerzdravia.sk/?main=article&id=537>. [citované 2011-03-10].